

1

MADENCİLİĞİMİZİN EKONOMİK VE SOSYAL SORUNLARI

TÜRKİYE HAMMADDE SORUNU

Dr. İsmet UZKUT*

Özet

Bu çalışmada, Türkiye'nin gelecekteki endüstrileşme süreci içinde 1992 yılında, hâlen Ortak Pazar ülkeleri arasında en geri durumda bulunan İtalya'nın durumuna geleceği varsayımından hareket edilerek, Türkiye'nin gerekli hammadde tüketiminden doğan hammadde ihtiyacı nitelendirilmiştir. Bu arada Türkiye'nin pek yakın bir gelecekte büyük bir "HAMMADDE SORUNU" ile kargı kargıya kalacağı belirtilmiş ve bugünkü Türkiye Hammadde Sektörünün bu sorunu bugünkü yapısal ve ekonomik durumuyla başan ile çözümlemesinin olanaksız olduğu saptanmıştır. Bu sorunun başarı ile çözümlenmesinin Türkiye'nin amaç edindiği ekonomik ve endüstriyel gelişme için önemine değinilmiş ve başarısızlığın, Türkiye'nin bu gelişmesini engelleyeceği belirtilmiştir.

Son bölümde ise, başarı için gerekli görülen çeşitli tedbir ve yapısal değişiklikler nitelendirilmiştir.

In der vorliegenden Arbeit wurde zunächst der heutige unzulängliche Stand des türkischen Rohstoffsektors erläutert. Dabei wurde klargestellt, daß In diesem Sektor zu viele und für einen hohen Kapital erfordernden Wirtschaft-

(*) Dr. Yük. Müh. Ege Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Fakültesi Maden Mühendisliği Bölümü öğretim Görevlisi.

ssektor wie für Bergbau viel zu kleine Firmen taetig sind und eine langfristige Planung sowie die Anwendung moderner Produktions- und Wirtschaftsmethoden dadurch sehr erschwert wird.

Davon ausgehend, daß die zukünftige Rohstoffentwicklung eines Landes mit seiner industriellen Entwicklung inningst verbunden ist und daß die Türkei im Jahre 1992 den Entwicklungsstand des unter den Laendern der Europaeischen Gemeinschaft am wenigsten entwickelten Landes Italien im Jahre 1972 erreichen wird, was auch in dem dritten Fünfjahresplan der Türkei als Hauptziel verankert ist, wurde am Beispiel von Steinkohle, Braunkohle, Erdöl, Eisenerz, Kupfer, Blei und Zink der zukünftige Rohstoffverbrauch der Türkei behandelt. Dabei wurde festgestellt, daß der Türkei ein großes "ROHSTOFFPROBLEM" bevorsteht, das mit den derzeitigen Mitteln des türkischen Bergbaus kaum gelöst werden kann. In gar nicht so langer Zeit wird dieses Problem ein so großes Ausmaß erreichen, daß die Verwirklichung des vorgesehenen Entwicklungszieles der Türkei, im Jahre 1992 den Stand von Italien im Jahre 1972 zu erreichen, stark gefaehrdet wird, wenn nicht unverzüglich die nötigen und hier herausgestellten Maßnahmen getroffen werden.

A. Giriş

Başka bir çalışmada (b. Uzkut, 1974 a), özellikle gelişmiş ülkelerdeki yüksek hammadde tüketimi ve bu tüketimin ekspansiyal (üssel) artışı nedeniyle, dünyanın, pek yakın bir gelecekte büyük bir hammadde darlığı ile karşı karşıya kalacağını ve ortaya tüm dünya ülkelerini ilgilendiren bir "HAMMADDE SORUNU" çıkacağını belirtmiştik. Bu sorunun temelinde, doğanın milyonlarca yıllık bir evrim sonucu ortaya koyduğu hammadde kaynaklarının, insanlık tarafından jeolojik açıdan bir "hiç" denilecek kadar kısa zamanda hem de sorumsuzca harcanmasının yatmakta olduğunu işaretlemiştik.

Bu çalışmada ise, hammadde açısından Türkiye ele alınacaktır. Ancak burada şu iki önemli varsayımdan hareket edilmiştir:

1 — Türkiye, gelişmek ve bir endüstri ülkesi olmak arzusu ve amacındadır; bu amaç ve arzu, zaten Üçüncü Beş Yıllık Kal-

kınma Planında (ÜBYKP) da sayısal bir nitelik kazanmıştır: 1995 yılında Ortak Pazar'a tam üye olmayı amaçlıyan Türkiye'nin, 1992 yılında, hâlen Ortak Pazar'ın en geri ülkesi olan İtalya'nın 1972 yılındaki durumuna gelmesi planlanmıştır (b. ÜBYKP 1972-1977).

2 — Türkiye, bu gelişme içinde ortaya çıkacak hammadde ihtiyacını mümkün olduğu kadar yurtiçinden karşılamaya gayret edecektir. Türkiye, bir ölçüde buna mecburdur, zira ileride de belirtileceği gibi, kalkınma için gerekli sermaye birikiminin önemli bir bölümü ancak bu şekilde mümkün olacaktır. Hammaddesi yurtdışından karşılanan bir kalkınma Türkiye için hiçbir zaman mümkün değildir.

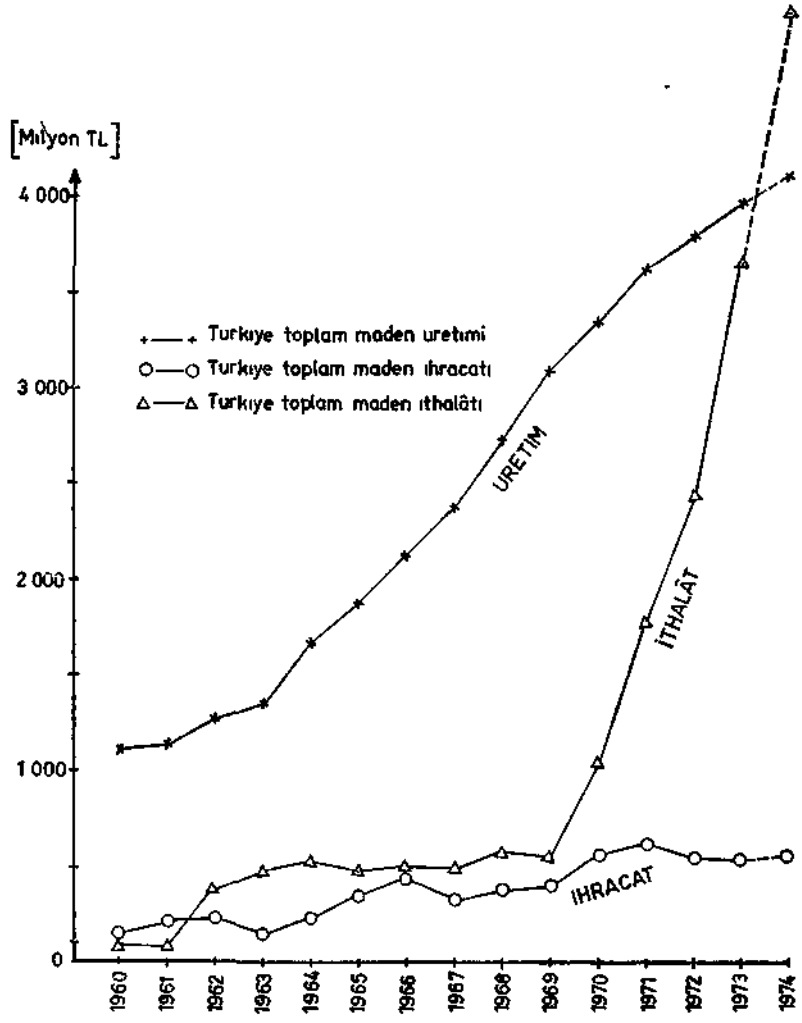
Bu iki ana varsayımın ışığında, hemen belirtelim ki, Türkiye, dünyadakinden çok daha acü ve çözümlenmesi Türkiye'nin bugünkü kendi olanakları açısından çok daha zor bir "HAMMADDE SORUNU" ile karşı karşıyadır. Sorunun diğer bir niteliği de zaman açısından; tedbir alınmadan geçen her gün çözümlenme olanakları eksponensiyal bir artışla güçleşmektedir.

Bu çalışmanın ana amacı, önce Türkiye'nin bu "HAMMADDE SORUNU"nu bütün boyutları ile tanımlamak ve bu arada çözümlenmesinde Türkiye Madenciliğine düşebilecek sorumluluk ve görevleri nitelendirmektir.

B. Türkiye Hammadde Ekonomisinin Bugünkü Durumu

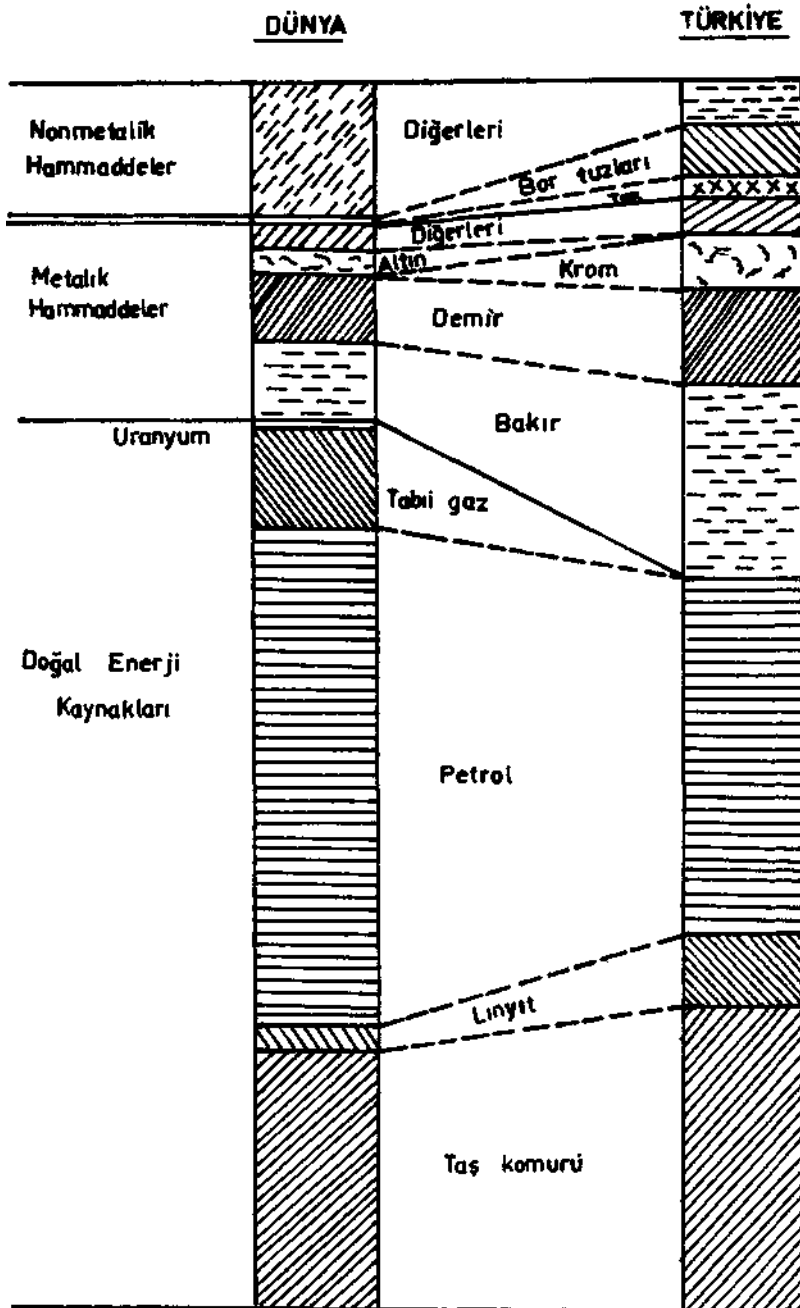
Şekü No 1'de, Türkiye'nin hammadde üretim, ithalat ve ihracatının 1960-731 yuları arasındaki değersel gelişmesi gösterilmiştir. Ayrıca, Tablo No. 1'de Türkiye'nin 1970-73 yılları hammadde üretimi, Tablo No. 2'de ithalatı ve Tablo No. 3'de de ihracatı derlenmiştir. Şekü No. 2, 3 ve 4'de ise üretim, ithalat ve ihracatın aynı yıllar arasındaki değer dağılımı 1960-1970 yılları ortalaması ile karşılaştırılmaktadır.

Şekü No. 1'den de anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin hammadde ihracatı son yıllarda hemen hemen sabit kalırken, ithalât büyük bir hızla artmıştır. Hatta bu artış, üretimden de daha hızlı bir gelişme göstermiş ve 1973 yılında üretim değerini geride bırak-

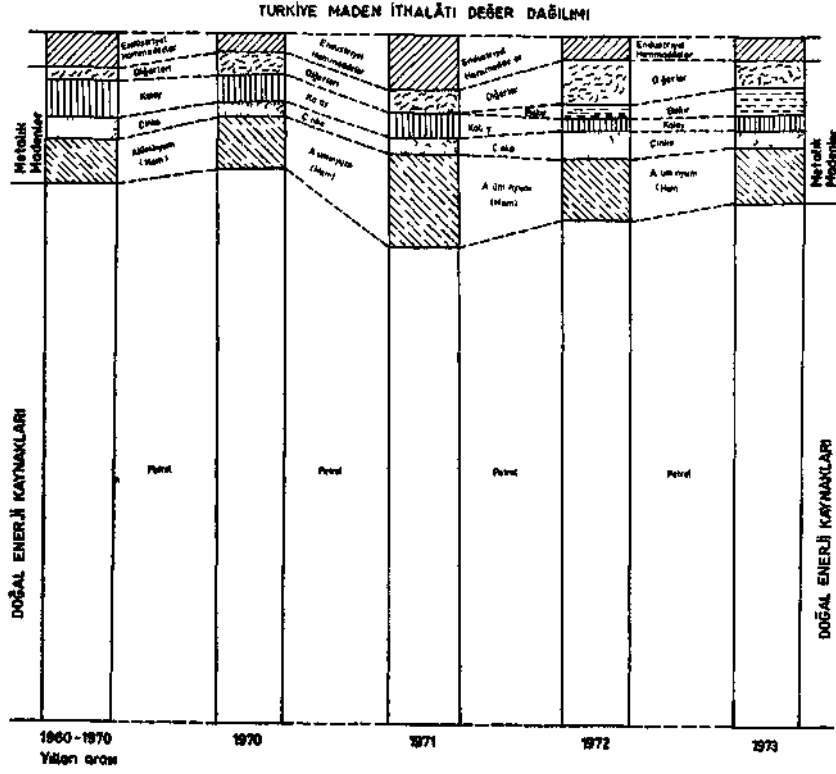

Şekil: 1

OÖN» VE TÜRKİTE HAMMAOOE ÜRETİMİNİN
DECO? DASH.IMI

Şekil: 2

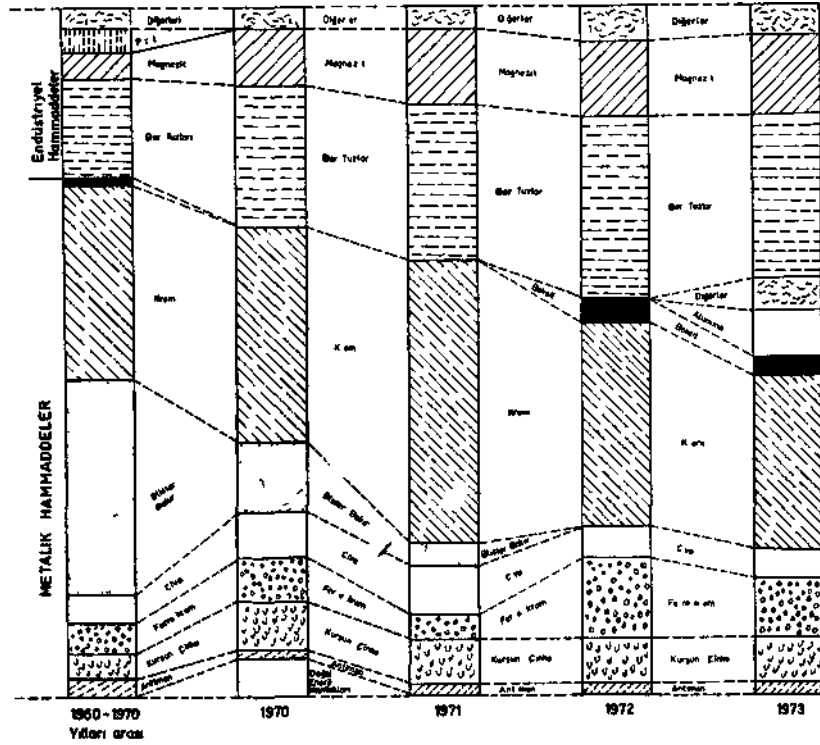
Şekil: 8

mistir. Bugün artık Türkiye, geçmiş yıllardaki "hammadde üretici" ülke niteliğini yitirdiği gibi, ürettiğinden daha fazla hammadde ithal eden, diğer bir deyimle "hammadde tüketici" ülke durumuna düşmüştür. Daha çok gelişmiş endüstri ülkelerinde rastlanan böyle bir duruma bakarak, Türkiye'nin de bir endüstri ülkesi haline geldiği irdelenmesi elbette mümkün değildir; bu daha çok Türkiye Madencilik-Hammadde sektörünün geri kalmış ve yurtiçi hammadde ihtiyaçlarını karşılayamaz durumda bulunmasının bir sonucudur. Hatta bu verilerden, Türkiye Madenciliğinin, Türkiye'nin genel kalkınma düzeyinin daha altında bulunduğunu söyleyebiliriz (b. Uzkut, 1974 b).

Şüphesiz bunda en önemli etken, hammadde ithalatının %70 inden fazlasını kapsayan petroldür. Geçmiş yıllarda, Türkiye-

TÜRKİYE MADEN İHRACATI DEŞER DAĞILIMI

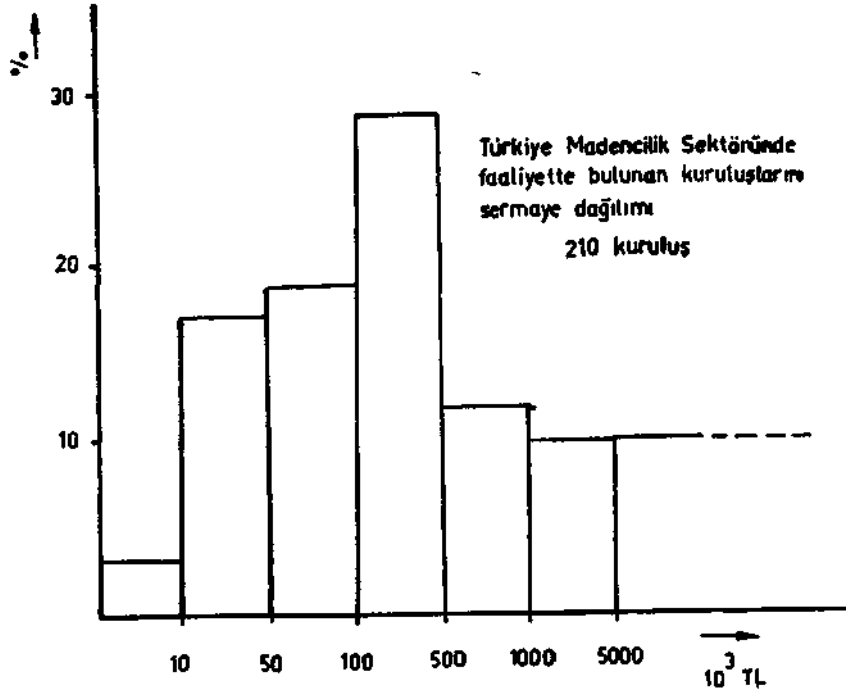
Şekü: 4

deki enerji üretiminin, mevcut petrol rezervlerinin kısıtlı olduğu ortada olduğu halde, büyük çoğunluğu yurtdışından ithal ederek karşılanan petrole dayandırılması, Türkiye'nin bu genel ithalât üretim açığını doğurmuştur. Bunun yanında, Türkiye Madencilğinde, petrol giderlerine kargın üretimde bir alternatif yaratılamamış, bor tuzu, kromit, magnezit, antimuan gibi Türkiye'nin geleneksel hammaddeleri, petrolden doğacak açığı kapsayacak düzeye getirilememiştir.

Üretim açığına yol açan diğer önemli bir etken de, Türkiye'den ihraç edilen hammaddelerin çoğunlukla ham şekilde gerçekleştirilmesidir, örneğin, Türkiye hammadde ihracatının önemli bir bölümünü kapsayan (b. Şekü No. 4) bor tuzları (1%23,9), kromit (%26,1), magnezit (%11,3), kurşun-çinko

(%6,1) cevher veya konsantre; magnezit ise son yıllarda hem cevher ve hem de kalsine şekilde ihraç edilmektedir. Kaba bir hesapla krom ferrokrom; bor tuzlan, asit borik veya diğer yanmamul şekillerde; kurşun-çinko ve antimuan, metal; magnezit refrakter tuğla olarak ihraç edilmiş olsaydı, bu ihracattan elde edilecek değer bugünkünün 4-6 misline ulaşabileceği anlaşılmaktadır.

öte taraftan, Türkiye Madencüğinde faaliyette bulunan kuruluş sayısı çok yüksektir. 1970 yılında bu sayı 210 civarında idi. Oysa dünya madenciliği, Türkiye'nin aksine, gittikçe artan bir oranda konsantrasyona gitmekte ve faaliyette bulunan kuruluş sayılan gittikçe azalmaktadır. Üstelik Türkiye'dekilerin ekonomik güçleri madencilik sektörü için yok denecek kadar azdır: Şekü No. 5'den de anlaşılacağı gibi, 210 kuruluşun % 68,4

Şekil: S

ünün sermayesi 500.000 TL; %38'inin sermayesi de 100 000 TL. altındadır. Böyle sermayelerle, madencilik yapılamayacağı doğaldır.

Üstelik Türkiye hammadde üretim değeri, bu kadar yüksek sayıda kuruluşu taşıyacak düzeyde de değildir; 1973 yılında 4,6 milyar TL. civarında olan bu değer, dünya standartları içinde söz sahibi bir tek kuruluşun normal üretim gelirinin çok çok altındadır, örneğin 1973 yılında yıllık üretim geliri 4,6 milyar TL. üzerinde olan en az 86 kuruluş bulunmakta idi (b. Uzkut, 1973 b). Türkiye hammadde sektörünün bugünkü üretim gücü değil 210 kuruluşu, bir tek kuruluşu bile zor besleyebilecek bir değere sahiptir.

Zaten Türkiye madencilikteki kuruluş sayısının bu kadar yüksek olması nedeniyle, Türkiye hammadde sektörüne uzun vadeli ve Türkiye gereklerine uygun bir üretim-ihracat-ithalat stratejisi konulamamıştır. Bunun yanında, DPT'nin koyduğu hedeflerin pek azının gerçekleştirilmiş olduğu bunun bir sonucudur.

Bu strateji yoksunluğunu bir kaç örnekle kanıtlayalım:

— Bazı hammadde çeşitleri hem ihraç ve hem de ithal edilmektedir (kurşun-çinko, alüminyum, pirit, kaolen, bentonit, kuvars), b. Tablo No. 1, 2, 3).

— Daha 1970 yılına kadar Türkiye, ihracat değerinin 1/4 ünü bakırla karşılarken, 1972 yılından itibaren hem konsantre, hem de blister bakır olarak bakır ithal etmek zorunda kalmıştır (b. Tablo No. 2 ve 3).

— Türkiye demir cevher, rezerv ve üretim kapasitesi, Türkiye'nin hiç olmazsa bugünkü ihtiyacını karşılayacak durumda olmasına karşın (b. Uzkut 1974 b), her yıl 300 000 ton civarında demir cevheri ithal edilmektedir (b. Tablo No. 2).

— Türkiye'de 333 milyon ton fosfat rezervi ve dünya asbest rezervlerinin %6,8 gibi önemli bir bölümü (b. Uzkut 1973) Türkiye'de bulunmasına rağmen, her iki hammadde çeşidi de Türkiye'de üretilmemektedir. Üstelik, her yıl yaklaşık 40 mil-

Tablo 1 — Türkiye Hammadde Üretimi

Madenin	Cinsi	Ü B E T İ M			
		1970 (t)	1871 (t)	1972 (t>)	1973 (t)
Doğal Enerji Kaynakları					
Taşkömürü		7 608 284	7854 944	7 870 809	7 841000
Linyit		8 772 992	9 413 248	10 247 207	10 538 000
Ham Petrol		3 642 013	3 452 482	3 410 000	3 704 186
Metalik Madenler					
Boksit		52102	154 247	471442	
Antimuan (konsantre)		5 084	3 615	5 014	
Bakır (cevher)		835 498	913 741	1117 641	1606 000
Civa (kg.)		324 359	362 572	278 694	322 396
Çinko cevheri		81111	60 896	57 282	13 815
Demir cevheri		2 949180	2 414 103	2 004 371	2 537 000
Krom cevheri		772 820	926 340	689 887	554 000
Kurgun cevheri		27 511	28 999	27 663	2 396
Kursun-cinko cevheri		29 696	40192	42 872	92 013
Manganez cevheri		14 394	12 902	15 077	5 552
Endüstriyel Hammaddeler					
Asbest		3 274	3 893	4 924	1065
Barit		29 543	28 547	65 896	64 524
Bor tuzlan		523 650	671031	622 444	534 218
Fluorit		1887	2 694	2 271	—
Kuarsit		36 278	50 908	82 422	—
Kükürt		75 760	97 650	81309	97 750
Lületaşı (sandık)		1000	1000	1000	406
Magnezit		299 277	361882	335 561	341144
Mermer (m8)		31100	35 000	35 000	—
Pirit		91108	58 447	77 062	—
Sodyum sülfat (tabii)		16 616	53 892	30 213	—
Zımpara		116 020	79 246	79 835	90 007

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü Tayınları

yon TL. kadılığında asbest, 60 milyon TL. karşılığında ham fosfat, 84 milyon TL karşılığında fosfat gübresi ve 1.158 milyon TL. karşılığında da fosfatlı karışık gübre ithal edilmektedir.

Türkiye madencüiğindeki bu yüksek kuruluş sayısı, yatırımsız ve kısa vadeli kolay üretimin öncelik kazanmasına yol açmakta ve bu da maden yataklarından en kolay üretilebilen bölümlerinin üretilerek maden yataklarının sömürülmesine neden olmaktadır. Buna ek olarak, madencilik sektöründe elde edilen gelirlerin büyük bir çoğunluğu başka sektörlerde, özellikle inşaat sektörüne yatırılarak, Türkiye madenciliğinde genel bir sermaye birikimi önlenmektedir.

Tablo 2 — Türkiye Hammaddede İthalata

Madde ve Cinsi	1970		1971		1972		1973	
	Ton	1000 TL	Ton	1000 TL	Ton	1000 TL	Ton	1000 TL
Değerli Enerji Kaynakları								
Ham Petrol	3 845 116	869 047	5 469 579	1 230 656	6 769 298	1 773 259	7 827 392	2 858 646
Taş Kömürü	—	—	—	—	—	—	15 975	1 715
Metallik Madenler								
Bakır (konsantrè)	—	—	—	—	21 340	65 282	17 858	68 539
Bilister Bakır	—	—	—	—	109	1 868	1 049	17 406
Elektrolitik Bakır	—	—	—	—	—	—	2 363	93 691
Demir Cevheri	—	—	145 857	37 600	245 210	61 301	301 027	64 116
Mo-V-Ti-Ta-Zr Cevherleri	256	676	550	1 590	7 612	6 567	750	1 834
Manganez Cevheri	—	—	—	—	—	—	2 963	4 401
Alüminyum (Ham)	18 654	53 489	27 674	239 424	31 559	219 453	40 363	310 631
Çinko (Ham)	6 627	20 715	7 938	37 768	17 140	98 636	13 490	88 611
Kurşun (Ham)	2 683	9 097	5 782	26 462	6 690	27 299	4 416	25 533
Kalay (Ham)	1 208	46 206	1 152	55 462	697	36 964	1 369	87 751
Ferromanganez	11 023	13 617	9 023	25 457	10 423	27 605	8 763	24 032
Ferrosilisyum	2 721	5 986	4 868	21 219	7 104	24 107	4 106	14 963
Endüstriyel Hammaddeler								
Asbest	17 806	16 567	10 595	36 154	11 577	38 434	9 891	37 135
Bentonit	1 942	948	316	612	193	408	148	323
Florit + Feldspat + Nefelin	1 764	831	299	441	2 675	2 748	1 217	1 528
Ham Fosfat	74 915	11 323	291 879	47 589	360 658	43 841	329 231	62 380
Grafit	413	1 345	404	1 654	356	1 806	522	1 847
Kaolen	44	81	969	1 426	4 322	5 787	37	98
Kil	2 873	1 204	223	387	323	400	472	550
Kuvarsit	252	306	333	573	359	496	368	661
Kükürt	17	112	4	38	3	30	26 260	29 529
Pirrit	—	—	25 551	3 979	103 601	16 153	81 746	12 753
Milka	17	36	47	201	6	43	41	285
Taek	78	88	107	237	326	597	389	934
Toplam	1 101 674		1 778 656		2 416 634		3 771 061	

Kaynak Devlet İstatistik Enstitüsü Kayıtları

Tablo 3 — Türkiye Hammadde İhracatı

Madenin Cinsi	1970		1971		1972			1973	
	Ton	1000 TL	Ton	1000 TL,	Ton	1000 TL	Ton	1000 TL	
Doğal Enerji Kaynakları									
Taşkömürü	260 833	30 754	13 554	2 846		—	600	125	
Metalik Madenler									
Boksit	—	—	—	—	150 000	18 262	144 620	17 615	
Ham Alüminyum	—	—	—	—	—	—	43 973	48 067	
Antimuan (konsantre)	1823	6 678	1640	7 560	3278	10 599	5 069	12 615	
Çinko (cevher_)-konsantre)	25 784	23 366	20 292	21112	16 691	24 421	26 010	35 892	
Kurgun-Çinko (cevher4-konsantre)	8120	4 833	11051	11044	113 551	10 266	8390	10 610	
	4600	10105	500	1359	—	—	—	—	
Manganez (cevher)	5 080	1195	2 236	535	—	—	520	250	
Ferrokrom	7484	34 964	3 481	19 430	12 421	64 838	10 297	58 669	
Ferrosllikonkrom	—	—	—	—	170	953	—	—	
ava (kg.)	270 481	38 608	386 436	43 863	292 256	24 645	276151	30 085	
Blister Bakır	5460	67 006	1480	20 879	—	—	2 602	20 477	
Krom Cevheri	546 065	180 387	538 949	259 317	342 256	163140	404 910	185 223	
Endüstriyel Hammaddeler									
Asbest	—	—	10	5	—	—	—	—	
Magnesit (Ham)	47 846	17 301	21702	6 850	8 910	2153	8 551	6 660	
Magnesit (Kalsine)	42 297	30 087	64 751	61798	65 228	58 420	73 444	73 865	
Barit	26 784	4 020	26 945	5 003	38 243	8 358	110 530	24 787	
Bortuzları	336 016	117 509	312167	137 473	333 364	147 898	355124	169 485	
Lületaş (kg)	2 929	247	53	644	6 212	446	7 758	142	
Pirit	54 965	7 074	36 634	3 808	36 265	3 529	6160	597	
Zımpara	65 861	7291	86 747	11338	75 043	9 709	65 209	9 063	
Mermer	1599	1221	2 698	1650	3102	1903	3 834	3 439	
Diğer Endüstriyel Hammaddeler	—	—	—	—	23 840	2185	8 920	1047	
	572 646		616 514		559 726		708 753		

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü Kayıtları

Bütün bunların ötesinde, Türkiye madenciliği, rasyonel bir arama ve rezerv tesbit etme olanağından yoksundur. Bu çalışmalar, hâlen tamamen bağımsız ve üretimden kopuk bir kamu kuruluşu olan M.T.A. Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu durum, Dünya madenciliğindeki uygulamaya aykırıdır; zira Dünya madenciliğinde, maden arama ve rezerv tesbit etme işletici kuruluşun hissettiği bir ekonomik zorunluktan doğar ve çalışmalar o işletici kuruluşun emrinde ve inisiyatifinde zaman faktörü gözönüne alınarak genel bir strateji içinde yürütülür. Oysa Türkiye'deki durum bunun tamamen aksinedir. Bu nedenle, Türkiye madenciliğinin gelecekteki rezerv ihtiyacının çözümlenmesi isteniyorsa, öncelikle bu duruma son verilmeli ve maden arama ve rezerv tesbit etme çalışmaları işletici kuruluşların emrine ve kontroluna verilmelidir.

O – Türkiye'nin Hammaddeden Yönünden Geleceği

1972-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da belirtildiği gibi, kalkınmak ve endüstrileşerek kalkınmak çabası içindeki Türkiye'nin ilk ana hedefi, gelecek 20 yıl içinde, yani 1992 yılına kadar, hâlen Ortak Pazar ülkeleri arasında kalkınma düzeyi en düşük olan İtalya'nın 1972 yılındaki düzeyine ulaşabilmektir.

Bünyesinde olduğu gibi, ülkeleri gelişme dereceleri yönünden sıralarken, en önemli ölçü fert başına düşen Millî Gelir olmakla beraber, gerçek bir değerlendirme için bu da yeterli değildir. Zira kalkınma veya diğer bir deyimle endüstrileşme çok yönlü bir olaydır. Çok yönlü bir olayı tek bir ölçüyle nitelendirmek güç olduğundan, böyle bir değerlendirmede fert başına düşen Millî Gelir'in yanında şu faktörler de ele alınmalıdır:

- Çalışan nüfusun başlıca sektörlerle dağılımı,
- Başlıca sektörlerin Millî Gelir'deki payları,
- Şehirleşme oranı,
- Kişi başına düşen et ve şeker tüketimi,
- Kişi başına düşen enerji, çelik, bakır, kurşun, çinko, alüminyum, çimento, plastik madde vs. tüketimi, ve en yeni bir değer olarak da
- Kişi başına düşen bilgisayar sayısı.

Türkiye'nin 1992 yılında İtalya'nın 1972'deki durumuna gelebilmesinin gerçek kanıtı, Türkiye'nin sözkonusu yılda bütün bu kişi basma düşen tüketim değerlerini gerçekleştirmesi olacaktır. Gerçekleşme sağlanamadığı takdirde, Türkiye o düzeye kalmamış sayılmayacaktır.

Bu çalışmada, bu değerlerin hammadde yönü ele alınacaktır. Bu nedenle Tablo No. 4'de, Türkiye ve İtalya'nın 1972 yılı fert basma düşen enerji, çelik, alüminyum, bakır, kurşun, çinko tüketimleri karşılaştırılmıştır. Başka bir deyimle, İtalya'nın 1972 değerleri, Türkiye'nin 1992 yılında gerçekleştirmeyi amaç edindiği değerlerdir.

Tablo 4 — 1972 Yılı Türkiye ve İtalya Hammadde Tüketimi

Hammadde çeşidi	Birim	Türkiye	İtalya
Enerji	kWsaat/kişi	299	2 539
Çelik	kgj/kişi	70	350
Bakır	kg/kişi	0,59	5,0
Alüminyum	kg/kişi	0,85	5,54
Kurşun	kg/kişi	0,29	3,4
Çinko	kg/kişi	0,46	3,7

Not: Tüketimde yalnızca birincil tüketim gözönüne alınmış, ikincil üretimle karşılanan tüketim hesaba katılmamıştır.

Kaynak: Metallstatistik (1973)

DPT ÜBYP 1974 yılı programı (1974)

UNO Statistics (1972)

DIE Kayıtları

50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları (1973)

Minerals Yearbook (1972)

a) Enerji

1972 yılındaki İtalya enerji tüketimi 2 539 kWsaat/kişi olduğuna göre, 1992 yılında Türkiye'nin gerçekleştirme zorunda

olduğu enerji miktarı $2\,539 \times 65,6 \cdot 10^6$ kişi = 164 milyar kW saat olmaktadır. Bu duruma göre Türkiye, 1992 yılında İtalya'nın 1972'deki kalkınma düzeyine gelebilmek için yıllık enerji üretimini 11,242 milyar kWsaatten 164 milyar kWsaate çıkarmak zorundadır. Diğer bir deyimle, yılda en az %13,4'lük* bir artışın sağlanması gerekmektedir. Bu takdirde 1992 yılına kadar Türkiye, 1141 milyar kWsaat üretmiş olacaktır.

1972 yılındaki Türkiye enerji üretiminde 10,331 milyon ton petrol ürünleri kullanılmıştır. Petrol ürünlerinin kullanım oranı 1992 yılına kadar değişmediği kabul edilirse, 1992 yılında enerji üretimi için 151 milyon ton petrol ürünü gerekecek, yıllık tüketim %13,4 artarak, bu yıla kadar toplamı **1.141 milyon ton petrol ürünleri tüketilmiş olacaktır***. 1974 yılı fiyatları ile bunun değeri, tüm miktar hampetrol kabul edilse bile, 974 milyar TL'sini (b. Tablo 5) bulmaktadır. Ki bunun hemen hemen 3/4'ü yurtdışından ithalat ile karşılanacaktır. Bu veri ile, Türkiye'nin petrol dışı enerji üretim metotlarına kayma zorunluluğu bir kez daha belirgin şekilde kanıtlanmaktadır.

Bugünkü Türkiye taşkömürü ve linyit üretimini de en az enerji tüketimi kadar artırmak gerektiğinden 1972 yılında 7,871 milyon ton olan üretim (b. Tablo No. 1) 1992 yılında 113,2 milyon tona, 1972 yılında 10,247 milyon ton olan linyit üretimi de en az 149,2 milyon tona çıkacaktır. **Bu takdirde, 1992 yılına kadar Türkiye'nin ihtiyacı 790 milyon ton taşkömürü ve 1041 milyon ton linyit olacaktır.**

- (1) 1992 yılı Türkiye nüfusu, 1972 yılı Türkiye nüfusu 38,2 milyon ve %2,7'lik bir yıllık nüfus artışı kabul edilerek

$$N_{1992} = N_{1972} \cdot e^{0,027 \times 20} \quad \text{formülüne göre hesaplanmıştır.}$$

- (2) Gerekli tüketim artışı $T_{1992} = T_{1972} \cdot e^{20a}$ (a yıllık artıştır)

formülünden hesaplanmıştır.

- (3) $\sum E = E_{1972} \int_{1972}^{1992} 0,134 \cdot e^{dt} \cdot dt$ formülüne göre hesaplanmıştır.

b) Çelik

1972 yılında yaklaşık 70 kg/kişi olan (b. Tablo No. 4) Türkiye çelik tüketimi 1992 yılında 350 kg/kişiye çıkacaktır. Böylece Türkiye'nin 1992 yılında üretmek zorunda kalacağı çelik miktarı 23 milyon ton olacak ve yılda %11,8'lik bir artışla 1992 yılına kadar toplam 175 milyon ton çelik tüketilmiş olacaktır. Bu da yaklaşık 320 milyon ton %55 Fe tenörlü demir cevheri miktarı demektir; diğer bir deyimle, Türkiye demir madenciliği 1992 yılına kadar 320 milyon ton demir cevheri üretmek ve bunu çelik sanayiine sunmak görevi ve sorumluluğu ile karşı karşıyadır. Bugünkü 2,18 milyon ton civarında bulunan Türkiye çelik tüketiminin hammadde ihtiyacını karşılayamayan ve Türkiye ekonomisini her yıl 300000 ton civarında demir cevheri ithal etmek zorunluğunda bırakan Türkiye demir madencilik sektörünün bu görevi bugünkü olanakları üe başarması hayaldir.

Diğer önemli bir sorun da, hâlen 3 milyon ton civarında bulunan Türkiye demir cevheri üretim kapasitesinin 1992 yılına kadar 42 milyon/yıl'a çıkarılmasıdır. (Tenor %55 kabul edilmiştir).

Bunun yanında, kok konusu da diğer önemli bir sorundur. 1 ton çelik üretimi için en düşük kok tüketim oranı olan 0,6'yı esas kabul etsek dahi, 1992 yılında 13,8 milyon ton/yıllık bir kok üretim kapasitesine ihtiyaç olacaktır. Bugünkü kok üretim kapasitesinin 1,5 milyon ton/yü olduğu ve yurtiçi tüketimini karşılayamadığı için zaman zaman ithal edümek zorunluğü doğduğı göz önüne alınırsa, sorunun önemi daha iyi belirginleşir. Bunun yanında, 1992 yılına kadarki çelik üretimi için de yaklaşık en az 105 müyon ton kok kömürüne ihtiyaç olacağı da anlaşılmaktadır.

c) Bakır

Hâlen Türkiye'de kişi basma 0,59 kg. bakır tüketilmektedir ve bunun 1992 yılında 5,0 kg/kişi düzeyine çıkarılması gerekecektir. Bu yılda İtalya'nın bugünkü kalkınma düzeyine gelinmek isteniyorsa, 1992 yılında 328 000 tonluk bir tüketimin gerçekleştirilmiş olması gerekecektir. Bu takdirde hâlen 30 000 ton ci-

varında bulunan yurtiçi tüketimi yılda %12'lik bir artış gösterecek ve 1992 yılına kadar toplam 2,47 milyon ton bakır tüketilmiş olacaktır. Oysa, Türkiye bakır madenciliği bugün bile yurtiçi tüketimini karşılayacak durumda değildir; 1972 yılından beri dışarıdan hem konsantre ve hem de blister bakır ithal edilmektedir.

d) Alüminyum

İtalya'nın 1972 yılı alüminyum tüketimi 5,54 kgt/kişi olduğuna göre, 1992 yılı Türkiye tüketimi 363 000 ton civarında gerçekleşecektir. Hâlen yurdumuzdaki alüminyum üretimi ise 2 500 ton civarındadır; buna karşılık tüketimin 31 600 ton olduğu tahmin edilmektedir (ÜBYKP 1974 yılı programı, s. 208). Bu tüketimden hareket ederek 1992 yılına kadar tüketimin yılda ortalama %12,2 artacağı ve bu yıla kadar toplam 2,71 milyon ton alüminyum tüketilmiş olacağı anlaşılmaktadır.

Oysa, 60 000 ton/yıl kapasiteli Seydişehir tesisleri tam devreye girdiği varsayılsa bile, Türkiye alüminyum sektöründeki durum bakırdan da daha acildir: zira bakırdaki mevcut blister bakır kapasitesi 30000 ton Murgul ve Ergani ve 40 800 ton, Samsun olmak üzere 70 000 ton civarındadır.

e) Kurşun

DPT kayıtlarına göre, 1972 yılında yaklaşık 11 000 ton kurşun tüketilmiş ve bunun 6 000 tonu yurtiçi üretimi ile karşılanmıştır, öte yandan, 1972 İtalya fert basma düşen kurşun tüketimi 3,4 kg. olduğundan, 1992 yılı Türkiye tüketimi 223 000 tonluk bir değere ulaşacaktır. Tüketimin temel alındığı bir hesaplamada, Türkiye kurşun tüketimi 1992 yılına kadar yılda %15,0 artacak ve bu yıla kadar toplam 1,41 milyon ton tüketilmiş olacaktır. Türkiye kurşun madenciliğinin bu tüketimin hammadde ihtiyacını karşılayacak güç ve kapasiteye sahip olmadığı ortadadır: zira küçük kurşun izabe tesisleri hariç, Türkiye'de modern ve gerçek anlamda bir kurşun izabe tesisi mevcut değildir; bu nedenle, kurşun cevher ve konsantre olarak dışarıya ihraç ihraç eilmekte ve metal olarak ithal edilmektedir. Ayrıca yakın

zamanda devreye girebilecek bir tesis de öngörülmemiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin gelecekte kurgun sektöründe karşılaşacağı güçlükler en az bakır ve alüminyum kadar büyüktür.

f) Çinko

1972 yılı italya çinko tüketimi 3,7 kg/kişi olduğuna ve 1972 yılı Türkiye tüketimi 17109 ton (ÜBYK 1974 yılı programı) olduğuna göre,

- 1992 yılı Türkiye tüketimi 243 000 ton metalik çinko,
- Bu süre içindeki yıllık ortalama tüketim artışı %13,2 ve
- toplam 1,72 milyon ton çinko tüketilmiş olacaktır.

Türkiye çinko sektöründeki durum belirtilen diğer hammadde sektörlerindeki durumdan farklı değildir; gerçi Kayseri de yıllık 40 000 ton kapasiteli bir çinko tesisi öngörülmüş ise de (Çinkur), devreye girmesinin en az 1977 yılını bulacağı anlaşılmaktadır.

D — Türkiye Hammadde Soruna

Bundan önceki bölümde, Türkiye'nin 1992 yılında, italya'nın 1972 yılındaki kalkınma düzeyine geleceği varsayımından hareket ederek, bazı hammadde çeşitlerindeki durum irdelenmiştir. Bu kalkınma için gerekli hammadde miktarları ve Türkiye'nin bugünkü rezervleri Tablo No. 5'de karşılaştırılmıştır. Buna göre, Türkiye'nin italya durumuna gelebilmesi için, 1992 yılına kadar

1141 milyon ton petrole (burada yalnızca enerji üretimi gözönüne alınmış olup, taşıtlardaki tüketim bunun dışındadır.)

790 milyon ton taşkömürüne

1041 milyon ton linyite

320 milyon ton demir cevherine

2,47 milyon ton metalik bakıra eşdeğer bakır cevherine

1,41 milyon ton metalik kurşuna eşdeğer kurşun cevherine

Tablo 5 — 1972 yılı Türkiye Hammadde Üretimi ve Tüketimi ile 1992 Yılına Kadar Gerekli Hammadde Miktarlarının Türkiye Rezervleri ile Karşılaştırılması

Hammadde çeşidi	1972 Yılı T ü r k i y e		1993 Yılına Kadar Gerekli		Türkiye Rezervi (t)
	Üretimi (t)	Tüketimi (t)	Miktar (t)	Değeri' (10» XL)	
Petrol (yalnızca enerji üretimi için)	3,41.108	10,33.108	1 141.100	974,4	50.10«
Taşkömürü (Enerji + Kok üretimi için)	7,87.10»		790.10«	247,0	1,3.10»
Linyit (yalnızca elektrik enerjisi üretimi için)	10,25.106	—	1041.10e	104,1	4,9.10»
Demir Cevheri	2, 010o	2,25.10»	320,0.10»	76,»	450.10c
Bakır (Metal olarak)	30.103	30.103	2,47.106	84,6	LSI-10- ¹
Alüminyum (Metal olarak)	2 500	31600	2,74.10«	33,4	46,9.10^
Kurşun (Metal olarak)	6 000	11000	1,11.10»	9,»	1.10»
Çinko	—	17169	1,72.10»	31,?»	2.10«
Toplam				1560,7 Milyar TL.	

Kaynak: DPT Tegkilâtı ÜBYKP 1974 Programı (1974)
Uzku (1973)

(1) Değerlendirme 1973 yılı haziran fiatlarıyla yapılmıştır.

1,72 milyon ton metalik çinkoya eşdeğer çinko cevherine

2,74 milyon ton metalik alüminyuma eşdeğer boksite (yaklaşık 9 milyon ton boksit) ihtiyaç vardır. Bu tüketim gerçekleştirildiği takdirde (gerçekleştiril-

mediği takdirde Türkiye İtalya düzeyine gelememiş, demektir), bugünkü Boksit rezervlerinin %5,8'i Linyit rezervlerinin %21'i Demir cevher rezervlerinin %64'ü Taşkömürü rezervlerinin %62'si Çinko rezervlerinin %86'sı ve

petrol, bakır ve kurşun rezervlerinin tümü tüketilmiş olacak ve Türkiye öngörülen kalkınmayı gerçekleştirmek için 410.000 ton kurşun, 660.000 ton bakır, 1091 milyon ton petrol ithal etmek zorunluğunda kalacaktır.

Bu hesaplamalarda, Türkiye'de 1992 yılına kadar bulunacak yeni rezervler gözönüne alınmamıştır.

Tablo No. 6 da ise, bugünkü Türkiye rezervlerinin belirtilen yıllık tüketim artışları, ışığında ihtiyacı karşılayabildikleri süreler derlenmiştir. Türkiye'yle ügü sürelerin tümü dünya sürelerinden çok daha kısadır. Bazı hallerde bu kısalık, demir cevherinde olduğu gibi 1/5 oranında bile olabilmektedir. Diğer bir deyimle, bu hammadde çeşitleri dünya piyasasında nisbeten bol miktarda mevcutken, Türkiye'de çoktan tükenmiş olacak ve

Tablo 6 — Türkiye ve Dünya Hammadde Rezervleri ve İhtiyaca Yetiş Süreleri

Hammadde Çeşidi	1968 Dünya Tüketimi (t)	1972 Türkiye tüketimi (t)	Yıllık ortalama tüketim artışı %		1972 sonu itibarıyla rezervler		Rezervlerin bitiş süreleri	
			Tür.	Dün.	Türkiye	Dünya	Tür.	Dün.
Taş- kömürü	2,77 10 ⁹	7,87 10 ⁶	13,4	4,1	1,33 10 ⁸	4 10 ¹¹	23,6	53
Linyit	750,10 ⁶	10,25 10 ⁶	13,4	4,1	4,9 10 ⁹	2 10 ¹²	31,2	112
Petrol	1,9 10 ⁹	10,33 10 ⁶	13,4	3,9	50 10 ⁶	0,45 10 ¹²	3,7	6
Bakır	6,4 10 ⁶	30 000	12,0	4,6	1,81 10 ⁶	36 10 ⁷	16,5	23
Altı- minyum	38 10 ⁶	31 800	12,2	6,4	47 10 ⁶	8 10 ⁹	42,7	50
Kurşun	3,5 10 ⁶	11 000	15,0	3,0	1 10 ⁶	93,4 10 ⁶	17,8	21,5
Çinko	4,6 10 ⁶	17 189	13,2	3,2	2 10 ⁶	102 10 ⁶	21,2	24
Demir Cevheri	762 10 ⁶	2,25 10 ³	11,8	3,0	450 10 ⁶	477 10 ⁹	22,4	131

Kaynak: Uzkut (1973)

Türkiye, artık bu kez tamamen bir "hammadde tüketicisi" ülke durumuna düşecektir.

Bu hesaplamalarda, 1992 yılına kadar tesbit edilecek yeni rezerv miktarları gözönüne alınmamıştır. Bu sakıncayı gidermek için, bugünkü rezervlerin 5 misline artırıldığı varsayılarak, ihtiyacın karşılanabildiği süreler hesaplanmış ve dünya üe karşılaştırılmıştır (b. Tablo No. 7). Tablo No. 6 ve 7'nin değerlendirilmesinden şu ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Tablo 7 — Dünya ve Türkiye'nin 1972 Yılı Sonu İtibariyle Hammadde Rezervleri ve 5 Misline Çıkarıldıkları Takdirde İhtiyacı Karşılıdığı süreler (1972 yılından itibaren olmak üzere)

Hammadde Çeşidi	Bugünkü Rezervlerle Süre (yıl)		Rezervin 5 Misline Çıkarılması ile Süreler (yd)	
	Dünya	Türkiye	Dünya	Türkiye
Tagkömürü	53	23,6	92	35,4
Linyit	112	31,2	157	43,2
Petrol	6	3,7	99	11,0
Bakır	23	16,5	58	30,0
Alüminyum	50	42,7	75	79,4
Kurğun	21,5	17,8	57	29,6
Çinko	24	21,2	62,5	33,0
Demir Cevheri	131	22,4	204	35,2

Kaynak: Uzkut (1973)

— Türkiye rezervleri 5 misline çıkarılsa dahi, bugünkü dünya rezervlerinin sürelerine ancak ulaşabücektir. Hatta, Türkiye taşkömürü, linyit ve demir cevheri rezervleri 5 misline çıkarılsa dahi, bugünkü dünya rezervlerinin hiçbir artış olmadan ihtiyacı karşıladıkları süreden daha az sürede sona ereceklerdir. Genel bir değerlendirme ile, Türkiye'nin, dünyanın bugünkü hammadde rezerv düzeyine ulaşabilmesi için, rezervlerini en az 5 misli artırması gerektiğini söyleyebiliriz.

— Türkiye rezervleri 5 misline arttırılsa dahi, ihtiyacı karşılayacak süreler aynı oranda artmamaktadır: örneğin, bugünkü bakır rezervi miktarı, Türkiye ihtiyacını 1972 yılından iti-

baren **16,5** yıl karşılayabilecekken, rezervin 5 misline çıkarılması ile bu süre ancak 30 yıla çıkmaktadır.

— 5 misline çıkarılsa dahi, bugünkü Türkiye rezervleri alüminyum hariç, 2 000 yılı civarında sona erecektir. Diğer bir deyimle **Türkiye'nin 2 000 yılına kadar olan hammadde ihtiyacını karşılayabilmesi için mevcut rezervlerinin en az 5 misline çıkarılması gerekmektedir.** Bu durum, Türkiye Hammadde sorununa yeni bir boyut ve yeni bir amaç kazandırmaktadır: Türkiye hammadde sorununun hiç olmazsa 2 000 yılına kadar olan ihtiyacının karşılanması için genel olarak 5 misli bir rezerv artışı sağlanmalıdır.

Bu arada petrolün özel durumunu hatırlatmak gerekir. Bugünkü Türkiye petrol rezervleri 50 milyon ton civarında olup, bu Türkiye'nin 1992 yılına kadar olan ihtiyacının ancak %4,4 ünü kapsamaktadır. Oysa Türkiye'de yalnızca elektrik enerjisi üretimi için 1992 yılına kadar en az 1,141; 2 000 yılına kadar da 2,28 milyar ton petrole ihtiyaç gerekecektir. Diğer bir deyimle, Türkiye petrol rezervlerinin bu ihtiyacı karşılayabilmesi için en az 45 misline çıkarılması gereği ortaya çıkmaktadır. Bunun Türkiye jeolojik koşulları açısından ne derece mümkün olabileceğini zaman gösterecektir.

Tablo No. 5'de ayrıca, Türkiye'nin 1972 yılı İtalya kalkınma düzeyine ulaşabilmesi için gerekli hammadde miktarlarının 1973 yılı fiyatları ile toplam değerleri verilmiştir. Buna göre, 1992 yılına kadar gerekli hammaddenin değeri 1560,7 milyar TL.'yi bulmaktadır. Bu değer'in %62'si petrol, 15,8'i taşkömürü, %6,7'si linyit, 1%5,4'ü bakır, %4,9'u da demir cevherinden oluşmaktadır. Bugünkü rezervlerle karşılanamayacak bölümünün değeri ise 878,2 milyar TL.'sini bulmaktadır. Bu değer'in %88'ini petrol oluşturduğu söylenirse, petrolün Türkiye ekonomisi ve gelecekteki kalkınmasında ne kadar önemli bir role sahip olacağı ortaya çıkar.

Bütün bu veriler, Türkiye'de rezerv tesbit çalışmalarına ne kadar büyük bir önemin verilmesi gerektiğini kanıtlamaktadır. Ancak, bu çalışmaların üretimle olan zamansal ilişkisini belirtmek gerekir: rezervi bilinen bir hammadde kaynağından ilk bi-

rim üretim yapılabilmesine kadar oldukça uzun bir süre geçmektedir, örneğin bu süreler, bir bakır tesisinde 8-10 yıl, kurşun-çinkoda 5 yıl, bir tenno elektrik tesisinde 6 yıl, bir alüminyum tesisinde 6-8 yıl ve bir çelik tesisinde de 6 yıl civarındadır. Diğer bir deyimle rezerv tesbit çalışmalarının üretimden çok önce, hatta ihtiyacın kendini hissettirmeye başlamasından en az 5 yıl önce tamamlanmış olması gerekir ki, kurulacak tesisin hammadde kaynağı garantisini olsun. Aksi takdirde, bakırda olduğu gibi, dışarıdan hammadde ithal etmek durumu doğacaktır.

Gelecekteki hammadde garantisini sağlamak amacıyla, rezerv arama ve değerlendirme çalışmalarına verilecek önem, yalnızca yatırım miktarlarını artırmaktan ibaret olmamalıdır. Bunun yanında,

- Bu çalışmalar işletici kuruluşların emrinde ve kontrolünde uygulanmalıdır,
- Bu çalışmalarda, Türkiye jeolojisi ve maden yataklarının özelliklerine uygun yöntemler uygulanmalıdır.

Tablo No. 6'dan da anlaşılacağı gibi, bugünkü durumda, Türkiye'nin, 1992 yılına kadar olan hammadde ihtiyacının karşılanması açısından linyit ve alüminyum konusunda herhangi bir problemi yoktur. Mevcut rezervler, 1992 yılına kadar ve hatta daha sonraki yıllara ait ihtiyacı karşılayacak düzeydedir. Ancak, bu durumun, gelecekteki rezerv tesbit çalışmalarında bu hammaddelerin ihmal edülebileceği anlamına alınmaması gerekir: zira Türkiye'nin bu hammaddelerdeki ihtiyacı 1992 yılında sona ermeyeceği gibi, bol rezerve dayanan bir hammadde üretiminin daha ekonomik olduğu ve hammadde pazarlamasında daha büyük rekabet olanaklarını gerçekleştirebileceği tabüdür. Bu nedenle, gelecekteki hammadde rezerv tesbit çalışmalarında, halen yurdumuzda yeterli miktarda varlığı kabul edilen bu hammadde çeşitlerine en az diğerleri kadar önem verilmelidir.

1992 yılına kadarki hammadde ihtiyacının karşılanmasında en büyük zorluklar bakır, petrol ve kurşun sektöründe ortaya çıkacaktır: Tablo No. 6'dan da anlaşılacağı gibi, tüketimin tümü yurtiçi üretimi üe karşılandığı kabul edilirse, Türkiye'de 3,7 yıllık petrol, 16,5 yıllık bakır ve 17,8 yıllık kurşun rezervi mev-

cuttur. Diğer bir deyimle, Türkiye'nin bakır, kurşun ve petrol rezervleri, *eğer* mevcutlara yenileri eklenmediği takdirde, daha 1992 yılına varmadan, petrol 1976, bakır 1988, kurşun 1980 yılında tamamen sona ermiş olacaktır.

Demir cevheri, çinko ve taşkömüründe ise durum biraz farklıdır; gerçi bu hammaddelerin bugünkü rezerv miktarları 1092 yılma kadarki Türkiye ihtiyacını karşılayacak miktardadır. Ancak yeni rezervler ilâve edilmediği varsayılırsa, mevcut rezervler 1992 yılından kısa bir süre sonra (demir cevheri ve çinko 2, taşkömürü 4 yıl sonra, (b. Tablo No. 6) bitmiş olacaktır.

Aynı durum bir anlamda linyit için de geçerlidir: mevcut Türkiye linyit rezervleri, 1992'den 8 yıl sonra 2000 yılı civarında sona erecektir. Böylece, kamuoyunda yaygın bulunan Türkiye'nin bir linyit ülkesi olduğu ve mevcut rezervlerin ihtiyacı yüzyıllarca karşılayabilecek düzeyde olduğu kanısının, yanlış ve bilimsel temele dayanmadığı ortaya çıkmaktadır.

Yetersiz rezervler, Türkiye HAMMADDE SORUNU'nun tek yönü değildir. Hammadde arama ve rezerv tesbit etme çalışmalarında gerekli tedbirler alınıp başarılı sonuçlar elde edilmesiyle Türkiye "Hammadde Sorunu" çözümlenmiş olmayacaktır. Rezerv önkoşuldur ve fakat tek koşul değildir. Bunun yanında, Türkiye tüketiminin temelini teşkil edecek yurtiçi hammadde üretim kapasitelerinin de geleceğe göre ayarlanması ve gerekli düzeye çıkarılması gerekir, örneğin, Türkiye demir cevher üretim kapasitesi, bugün 3 milyon ton/yıl civarındadır. Bunun 1980 yılında 10,6; 1985 yılında 191,7 ve 1992 yılında da 42,0 milyon ton/yıla çıkarılması gerekir (b. Tablo No. 8). Diğer hammadde çeşitlerindeki 1980, 1985 ve 1992 yıllarında gerçekleştirilmesi gereken üretim kapasiteleri Tablo No. 8'de sunulmuş ve mevcut üretim kapasiteleri ile karşılaştırılmıştır. Bu Tablo'dan Türkiye Hammadde Sorunu için önemli şu iki sonucu çıkarmak mümkündür:

- Mevcut ve hâlen plân-proje safhasında bulunan üretim kapasitelerinin hiçbirisi 1980 yılı için gerekli düzeyde değildir. Oysa, 1980 yılındaki üretimi gerçekleştirebilmek için, üretim tesislerinin hammadde kaynak tesbiti,

proje ve plân safhasını çoktan geride bırakmış olması gerekirdi. Zira bugün inşasına başlanacak bir üretim tesisi ancak 1980 yılında üretime geçme olanağına kavuşabilecektir.

- 1980 yılındaki hammadde ihtiyacının karşılanabümesi için üretim kapasitelerinin kalan zaman içinde taşkömüründe 2,6 misli; petrolde 8 misli; linyitte 2,7 misli; demir cevherinde 3,5 misli; bakırda 1,3 misli; alüminyumda 1,6 misli; kurşunda 5,2 misli ve çinkoda da 1,2 misline çıkarılması gerekmektedir.

Bu kapasite artışlarını gerçekleştirme amacını güden tesis-girişimleri hâlen mevcut bulunmadığına göre (Yukarıdaki verilerde, Samsun, Seydişehir ve Çinkur'un tam kapasiteyle devre-

Tablo8 Çeşitli yıllardaki Türkiye Hammadde Tüketimi = Gerekli Üretim Kapasiteleri

Hammadde Çeşidi	Bugünkü Kurulu' kapasite	1980	1985	1992
		Taşkömürü (Milyon t)	8,0	21,4
Petrol (Milyon t)	3,5	28,2	58,3	151,0
Linyit	11,0	29,0	57,6	149,2
Bakır (Metal eşdeğer)	70 000	90 000	142 500	328 000
Alüminyum (Metale eşdeğer)	60 000	100 000	158 000	363 000
Kurşun (Metale eşdeğer)	6000	33 600	68 600	223 000
Çinko	40 000	49 400	95 000	243 000
Demir cevheri (%55 Fe lik) (Milyon t)	3,0	10,5	18,4	42,0

(1) Seydişehir Alüminyum, Samsun Blister bakır ve Çinkur çinko tesisleri tam kapasite ile devreye girdiği varsayılmıştır.

Tablo 9 — 1992 Yılı Türkiye Hammadde Tüketimini Karşılama İçin Gerekli Yatırım Tahmini

Yatırım Alanı	1972 Yılı Üretim Kapasitesi	1992YÜ1 İsin Gerekli Üretim	1972 Yılı Fiat-ian ile Birim Basına Yatırım	Toplam Yatırım (TU)
Enerji	11,2109 kWsaat	164 10» kWsaat	1 TL/kWsaat	153 109
Çelik	2 0 106 ton	23,0 10« ton	3 000 TL/ton	63.109
Bakır	70 000 ton	328 000 ton	100 000 TL/ton	26,8109
Alüminyum	60 000 ton	363 000 ton	28 000 TL/ton	26,6 109
Kurgun	6 000 ton	223 000 ton	15 000 TL/ton	2,7.10»
Çinko	40 000 ton	243 000 ton	25 000 TL/ton	5.1.109
Toplam				276,2.10»

ye girdiği varsayılmıştır). Türkiye'nin Hammadde Sorunu kendini 1980 yılından çok önce hissettirecektir. Hatta, B Bölümü'nde belirtildiği gibi, çeşitli sektörlerde hissettirir hale de gelmiştir.

Bu arada, Tablo No. 8'de belirtilen kapasite değerlerinin yalnızca tüketim gözönüne alınarak hesaplandığı ve hiçbir zaman ihracatın düşünülmediğini hatırlatalım. Bu takdirde bu değerler, minimum değerler olmaktadır.

Tablo No. 9, bu üretim kapasite artışlarını gerçekleştirmek için gerekli yatırımların miktarı hakkında bir fikir vermek için derlenmiştir. Buna göre, Türkiye'nin İtalya'nın 1972'deki düzeyine gelebilmesi için gerekli yurtiçi hammadde üretimini gerçekleştirmek için 1974 yılı fiatlarıyla en az 276 milyar TL.'lık toplam yatırım yapmak gerekecektir. Ancak bu toplam değerde, enflasyon oram vs. gibi parasal etkenler gözönüne alınmamıştır.

Daha somut olarak nitelendirmek gerekirse, 1992 yılına kadar olan Türkiye tüketimini karşılamak için

- en az 13 Keban
- en az 6 Samsun
- en az 5 Seydişehir
- en az 9 İskenderun
- en az 5 Çinkur'a daha ihtiyaç vardır.

Gerçekte, kurulacak tesislerin Türkiye ekonomisine olacak katkıları düşünülürse (1992 yılına kadar 1973 fiatları ile 1560,7

milyar TL., b. Tablo No. 5), gerekli 276 milyar TL.'lık yatırım hiç de büyük değildir. Yeter ki, yurtiçinde bu yatırımı gerçekleştirebilecek sermaye birikimi gerçekleştirilebilsin.

Türkiye hammadde sorununun çözümü için belirtilen bu değerler, gerçekten yüksek ve gerçekleştirilmesi çok güç değerlerdir. Ancak Türkiye kalkınmak ve 1992 yılında İtalya kalkınma düzeyine gelmek istiyorsa, bu minimum değerleri gerçekleştirmek zorundadır. Gerçekleştiremediği oranda, Türkiye koyduğu kalkınma hedefinden uzakta kalacak ve belki de aynı oranda kalkınması güçleşecektir. Hammadde bugün, giderek önemini artırmakta ve parasal değerinin çok üstünde bir düzeyde değerlendirilmektedir. Artık 20. asrın son yarısında, geçmişte olduğu gibi, hammaddesiz bir kalkınma olanaksız hale gelmiştir. Zira inisiyatif, yavaş yavaş hammadde tüketici ülkelere hammadde üretici ülkelere geçmiştir.

Türkiye kalkınmak istiyorsa, ilk önce hammadde sorununu çözümlmelidir.

E — Sonuç ve öneriler

1 — Türkiye 1974 yılında artık bir "hammadde tüketici ülke durumuna düşmüştür. Bunun en önemli nedeni, madencilik sektörünün Türkiye'nin genel kalkınma düzeyinden daha geri durumda bulunmasıdır. En önemli etkenler ise,

— Arama ve rezerv tesbit etme çalışmalarının üretimden kopuk ve Türkiye jeolojisi ve maden yataklarının özelliklerine uygun olmayan bir şekilde yürütülmesidir.

— Çok fazla sayıda ve sermayece kısıtlı küçük küçük kuruluşların faaliyette bulunması,

— Elde edilen gelirlerin, başka sektörlerle kaydırılarak bir sermaye birikiminden yoksun bırakılması,

— Uzun vadeli ve tek elden yürütülebilen bir genel üretim-tüketim stratejisinin bulunmamasıdır.

2 — Artık 20. yüzyılın son yarısında, geçmişte olduğu gibi hammaddesiz kalkınma sözkonusu olamaz. Hammadde kalkınma için bir önkoşul olma yönünde hızla ilerlemektedir.

3 — ÜBYKP ile 1992 yılında, İtalya'nın 1972'deki kalkınma düzeyine ulaşılması öngörülmüştür. Bu takdirde,

— bu yıldaki Türkiye enerji tüketimi 1972'dekinin 25 misline

çelik	"	20	"
alüminyum	"	11,5	"
bakır	"	10,5	"
kurşun	"	22	"
çinko	"	15,5	"

çıkması olacaktır.

— 1972 -1992 yılları arasında enerji tüketimi %13,4 lük

çelik	"	%11,8	lik
alüminyum	"	%12,2	lik
bakır	"	%12,0	lik
kurşun	"	%15,0	lik
çinko	"	%13,2	lik

bir yıllık artış hızı ile artacaktır.

— Bu kalkınma için toplam

- 1141 milyon ton petrol ürünlerine
- 790 milyon ton taşkömürüne
- 1 041 milyon ton linyite
- 320 milyon ton %55'lik demir cevherine
- 2,47 milyon ton metalik bakıra eşdeğer bakır cevherine
- 2,74 milyon ton metalik alüminyuma eşdeğer boksite
- 1,41 milyon ton metalik kurşuna eşdeğer kurşun cevherine,
- 1,72 milyon ton metalik çinkoya eşdeğer çinko cevherine ihtiyaç vardır. Bu hammaddelerin 1973 yılı fiyatlarıyla değeri 1560,7 milyar TL.'sini bulmaktadır. Bunun %60'ını petrol içermektedir.

— Ancak, bu hammaddelerdeki mevcut Türkiye rezervleri, bu tür kalkınma için, alüminyum hariç yeterli değildir. Eğer mevcutlara geçen zaman içinde rezervler ilâve edilmezse, Türkiye

Taşkömürü rezervleri	1996 yılında
Linyit rezervleri	2003 yılında
Petrol rezervleri	1976 yılında
Bakır rezrvleri	1988 yılında
Kurşun rezervleri	1990 yılında
Çinko rezervleri	1993 yılında
Demir cevheri rezervleri	1994 yılında sona erecektir.

— 1992 yılına kadarki kalkınma için gerekli hammaddelerden, 1Q91 milyon ton petrol, 660 000 ton bakır ve 410 000 ton kurşun açığı mevcuttur. Eğer bunlar yurtiçi üretimi ile karşılanamazsa, 1560,7 milyar TL.'lık toplam değer yaklaşık 878 milyar TL.'sı (%95,6'sı) dışarıdan ithal edilecektir.

— Mevcut Türkiye rezervleri, arada geçen zamanda 5 misline çıkarılsa dahi, alüminyum hariç tümü 2000 yılları civarında sona erecektir.

— Türkiye'nin bir linyit ülkesi olduğu genel kanısı, Türkiye genel kalkınması için gerekli miktar açısından yanlıştır.

— Türkiye Hammadde Sorunu'nun çözümü ve Türkiye Hammadde rezervlerinin dünya düzeyine çıkarılması için, bu rezervlerin en az 3-5 misline çıkarılması gerekir.

4 — Türkiye'nin 1972 İtalya düzeyine kalkınabilmesi için, mevcut ve proje safhasındaki üretim kapasiteleri, 1980 yılındaki ihtiyacı karşılayacak düzeyde bile değildir. Bu yıldaki tüketimi karşılayabilmek için, üretim tesislerinin proje safhasını çoktan geride bırakmış ve inşa halinde bulunması gerektiğinden, Türkiye Hammadde Sorunu'nun pek yakın bir gelecekte, daha 1980 yıllarına gelmeden bir "Hammadde krizine" dönüşmesi söz konusudur.

5 — Mevcut ve proje safhasındaki üretim kapasitelerini 1992 yılı tüketim düzeyine çıkarabilmek için en az 276,2 milyar TL.'lık yatırım gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek için mevcutlara

en az 13 Keban
en az 6 Samsun
en az 5 Seydişehir
en az 9 İskenderun
en az 5 Çinkur daha ilâve edilmelidir.

Bugünkü Türkiye madenciliği, gerek yapısal karakteri ve gerekse ekonomik gücü yönünden bütün bu görevleri (gerekli hammadde rezervlerinin aranılıp bulunması, tüketim için gerekli hammaddeyi üretmek ve bunun için gerekli yatırımları gerçekleştirilmesi v.s.) başarı ile gerçekleştirebilecek olanaklara sahip değildir. Kalkınma amacını gerçekleştirmek için önce, bu sektörün bu görevlere yapabilecek düzeye getirilmesi gerekir. Eğer bu yapılmazsa, kalkınma için gerekli hammadde yurtiçinden karşılanamaz ve dolayısıyla kalkınma gerçekleştirilemez.

Türkiye madenciliğinin verüen bu görevleri yerine getirebilecek düzeye getirilmesi için yapmak istediğimiz önerleri şu ana noktalarda toplayabiliriz:

1 — Konsantrasyon, diğer bir deyimle devletleştirme: Zira, Türkiye madenciliğine kalkınma için yüklenen görevler o kadar büyük ve güç ki, bunu sermayece en güçlü kuruluş devlet yürütebilir. Ancak devlet eliyle kurulacak bu kuruluş, geleneksel "iktisadî devlet teşekkülü" niteliğinden ziyade, bir "holding" kuruluşu olmalı ve faaliyet alanlarına göre saptanacak bir çok alt kuruluşlardan oluşmalıdır. Bu alt kuruluşlar arasında, örneğin demir-çelik alt kuruluşu, volfram alt kuruluşu gibi, ortak bir projelendirme ve pazarlama alt kuruluşları da öngörülmelidir.

2 — Spesialisasyon: Bu alt kuruluşların kendi faaliyet alanlarında, ihtisaslaşması anlamında alınmalıdır.

3 — Dikey entegrasyon: Her alt kuruluşta, hammadde arayıp bulma rezerv tesbit çalışmasından başlayan mamul madde elde edilimine kadar süren tüm faaliyet yetkisi tanınmalıdır. Özellikle hammadde arama-rezerv tesbit etme çalışmaları, her alt kuruluşu emir ve kontrolünde yürütülmelidir.

4 — Hukukî değişiklikler: Maden Kanunu, öngörülen yapıya uygun şekilde değiştirilmeli, her alt kuruluşta kendi personel politikasını kendisi tayin etme olanağı sağlanmalıdır.

Faydalanılan Eserler

Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Devlet Planlama Teşkilâtı (1972): Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1972-1977, Ankara.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (1973): 50. yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, 163 s., Ankara.

Metallstatistik 1962-73: Metallgesellschaft A.G., Frankfurt, 32S s.

Minerals Yearbook (1972): US Bureau of Mines, Materials Surveys.

UNO Statistics (1972):

UZKUT, I. (1973). Türkiye Yeraltı Servet Olanakları ve Dünyadaki Yeri. Maden Mühendisleri Odası Yayını No. 14, 51 s., Ankara.

UZKUT, I. (1974a): Dünya Hammadde Sorunu.

Madencilik, x m , No. 4, s. 1-10.

UZKUT, I. (1974b): Türkiye Maden Potansiyeli ve Dünyadaki Yeri. Ulusal Kaynaklar Kongresi, 19-20 Eylül 1974, İstanbul, 24 s.

RAKAMLARLA MADENCİLİĞİMİZ

ismet BAŞERDEM*

Özet

özel maden işletmeleri genellikle çok küçük maden ocakları niteliğinde Devlet işletmeleri daha örgütlü ve büyük ölçüde üretimi içeren işletmelerdir. İşyeri ve çalışanlar sayısı bu önerimizi doğrulamaktadır.

Yatırımlarda devletin ortalama payı %83,5 gibi önemli bir miktarı teşkil etmektedir.

özel sektörde çalışanların 2/3'ü ve *Ş günü ve saatinin 2/3'sini yer altı faaliyetleri kapsamaktadır. Devlette ise gerek çalışanlar ve gerekse işgünü ve saatinin yarısından fazlasını yer üstü faaliyetleri kapsamaktadır. Bu nedenle özel sektörün istihraca Devlet sektörünün ise cevher değerlendirmesine ağırlık verdiğini önerebiliriz.

Ücret bakımından yapılan karşılaştırmalar devlet işletmelerinin lehindedir. 1961 yılında Devlet Sektöründe yer altında çalışanlara yapılan ödemeler yer üstünde çalışanlara nazaran daha düşük, özel işletmelerde ise aksine idi. 1972 yılında ise durum tam tersine dönmüştür. Ücret ve sosyal yardım ödemelerinin devlette daha yüksek olmasının nedenleri çalışma hukukunun toplu iş sözleşmelerinin ve çalışma koşullarının gereklerine daha iyi uyulması gibi sebeplerdir.

Bütün bu nedenler rezervlerin değerlendirilmesinde optimum yararlanma ilkesine özel sektörde uyulmadığı kanısını uyandırmaktadır.

Madencilik tarihi ile ilgili bilgiler göstermektedir ki, Anadolu dünyanın ilk maden işletme faaliyetlerine sahne olmuş ve izabecilik de burada gelişmiştir. Türkiye'nin jeolojik yapısı çe-

(•) Hukukçu, D.İ.E. Maden İst. Ş.b. Md.

şitli ve zengin maden kaynaklarının oluşumuna olanak sağlamıştır. Madencilik sektörü çalışmalarının uzun dönemdeki temel ilkesi Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plân'nda geniş potansiyeli hızla ortaya koyucu gelişmelerin düzenlenmesi olarak saptanmış bulunmaktadır¹.

Konuya bu açıdan bakıldığında, madenlere ait sayısal verilerin doğru ve sıhhatli olarak saptanmasında önem ve zorunluluk bulunduğu görülmektedir.

Madenlere ait istatistikler 1957 yılı sonuna kadar Sanayi Bakanlığı Maden Dâiresi Reisliği tarafından toplanmıştır.

Bu bilgiler 1935 yılına kadar üretim ve satış üe ilgili sayısal bilgileri, 1936-1957 yıllarında ise üretim, satış, işçilik, kullanılan malzeme ve kuruluş giderleri üe ilgili sayısal verileri kapsamaktadır.

1958 yılında 6309 sayılı Maden Kanununun 83. maddesine göre bir yönetmelik hazırlanmış ve bu yönetmeliğe göre Maden Dairesi Reisliği ile Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı arasındaki anlaşmaya dayanarak maden istatistiklerinin Enstitüsü tarafından toplanması öngörülmüştür. Böylelikle 1958 yılından itibaren DİE ülkemiz madencüğü konusunda bügi toplama ve değerlendirme çalışmalarına başlamıştır. Arama ruhsatnamesi dışında kalan "işletme imtiyazlı" "işletme ruhsatlı", ve "işletme hakkı talepli" maden işletmeleri aylık ve yıllık olarak hazırlayacakları maden faaliyet cetvellerinden bir örneğini Maden Dairesi Reisliğine, bir örneğini de Devlet İstatistik Enstitüsü'ne göndermektedir.

Bu cetveller Maden Dairesi Reisliğine gönderilen örnekleri ile karşılaştırılarak yayınlanmaktadır².

Ayrıca özet bilgiler Aylık istatistik Bültenlerinde ve İstatistik Yıllığında periyodik olarak yayınlanmaktadır.

Taş ocakları ile ilgili faaliyet hakkında DtE 1965 yılında İl özel İdareleri yardımı üe adres toplamış 1966 yılında bir anket uygulamıştır. Fakat adresi saptanan iş yerlerinin ancak %53'ünden cevap almabümiştir. 1971 yılında taş ocakları sayımı yapılmıştır. Bu sayımda *özel* sektör işletmeleri hakkında bilgi alınabilmişse de, Devlet sektörüne ait işletmelerden bilgi toplanması

(1) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Par. «01.

(2) D.İ.B. Tayın No: 524, 563, 585, **624** ve **700**.

mümkün olmamıştır. 1972 yılında tas ocakları ile ilgili olarak bir anket daha yapılmıştır. 1971 ve 1972 yılı verilerinin değerlendirilmesi devam etmektedir.

Maden istatistiklerinin sıhhatli bir şekilde derlenmesi ve değerlendirilmesini engelleyen başlıca hususları belirtmek isteriz.

a) "Maden İşletmelerine Mahsus Faaliyet Cetveli", 6309 sayılı Kanununun 83. maddesine göre işyerlerince gönderilmesi gerekirken zamanında gönderilmemektedir. Bu konuda Maden Kanununun 83. madde hükümleri tatbik edilmediğinden sonuçların alınması gecikmede veya mümkün olmamaktadır. Bu konuda 83. madde hükümlerinin ciddi şekilde uygulanması yolları denenmelidir.

b) Maden Kanununun 57. maddesinden istifadeli, işletme ruhsatnameli ve işletme imtiyazlı maden sahalarının geçici tatil, ruhsatın iptali ve çeşitli nedenlerle maden sahasını terk gibi Maden Dairesince bilinen ve takip edilen hususlar DİE'ne zamanında bildirilmemektedir. Bunun sonucu olarak, istatistiki verilerin toplanması gecikmekte ve elde edilebilmesi için iki örgüt arasında yazışmaların yapılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

c) Ruhsat sahiplerinin adres değişiklikleri Maden Dairesi Reisliği zamanında DİE'ne bildirmemektedir. Bu da sonuçların zamanında alınmasını geciktirmiş olmaktadır.

d) 57. maddeden istifadeli görülen maden sahalarının tamamından bilgi alınması da mümkün olmamaktadır. Bu işletmelerin Maden Kanununun 57. maddesi koşullarını yerine getirip getirmediği bilinmediğinden ve yazılan yazılarımıza cevap alınmadığından maden sahalarında faaliyet olup olmadığı hakkında Enstitümüzün bilgi edinmesi mümkün olmamaktadır. Bu konuda Maden Dairesi Reisliği'nin DİE'ne yardımcı olması gerekmektedir.

e) Üretim, imalât, nakliye gibi işletmelerin çeşitli faaliyetleri hakkında doğru bilgi edinilebilmesi için üretimin bu hesaplardan ayrılması zorunluluğu bulunmaktadır, örneğin gübre, çimento, demir, alüminyum, bakır sanayi gibi.

f) Ana faaliyeti madencilik olan bir teşebbüsün coğrafi bakımdan dağılık işyerlerini yöneten merkezlerinin faaliyetine ait bilgiler, istatistikî veriler için birim olarak maden sahası kabul edilmiş olduğundan, toplanamamaktadır. Bu husus, başta istihdama ait veriler olmak üzere çeşitli sorunlar yaratmaktadır.

g) Madencilik sektörünün ticareti ile uğraşan ve maden ihracat ve ithalâtı konusunda çalışan kurumlar ile ilgili bilgiler derlenmemektedir. Bu husus özellikle ihracat yönünden gerekli bilgilerin derlenmesi ve öteki bütçelerin tutarlılığının kontrolü bakımlarından dikkate alınması gerekli bir husustur. Yukarıda kısaca değindiğimiz sorunların ilgili kurumlar arasında uyumlu işbirliğinin süratle kurulması üe giderileceği ve maden istatistiklerinin daha sıhhatli ve tutarlı toplanması ve değerlendirilmesinin sağlanacağını belirtmek isteriz.

Eldeki sayısal verüere göre madencilik sektöründe dikkati çeken bazı gelişmeleri kısaca belirtmek isteriz.

I – Üretimdeki Gelişmeler

1) 1963-1970 yılları arasında toplam üretimde hızlı bir artış görülmektedir. U963 yılında toplam 13.379.062 ton olan üretim 1970 yılında 27.192.236 tona ulaşmıştır.

2) Toplam üretim içinde Devlet (D) işletmelerinin payı özel işletmelere (ö) göre çok daha fazladır. Devlet işletmelerinin üretim artışının özellikle 1966'dan sonra artış gösterirken, Özel sektör işletmelerinde iniş çıkışlarla birlikte 1964'den sonra hızlı artış dikkati çekmektedir. 1963 yılında 11.411.918 ton olan Devlet üretimi 1970 yılında 19.647.595 ton olurken, özel üretim 1.967.144 tondan 7.544.641 tona çıkmıştır.

3) Boksit, kükürt, pirit ve tuz gibi madenlerin üretimi sadece Devlet sektörü tarafından yapılmaktadır.

4) Asfaltit, antimuan, kurşunlu-çinko, manganez, amyant, barit, fluorit, lületaşı, sodyum sülfat, zımpara gibi madenler ise özel sektör tarafından üretilmektedir.

5) Taşkömürü, linyit, petrol, bakır, civa, çinko, demir, krom, kurşun, manyezit, bor mineralleri gibi madenlerin devlet

ve özel işletmeler tarafından üretildiğini görüyoruz. Bunlardan taşkömürü, linyit, bakır, civa, kurşun gibi madenlerin üretiminde devletin payı çok önemlidir. Özel işletmelerin ise krom, manyezit gibi madenlerdeki payı dikkati çekicidir.

6) Petrol üretiminde özel sektörün 1965 yılından sonra çok hızlı bir atılım içinde bulunduğu görülmektedir. 1961 yılında devlet sektörü üretimi 414.261 ton, özel sektör üretimi 27.477 ton iken, bu miktarların 1965 yılında devlet sektöründe 701.275 ton, özel sektörde 831.568 ton; 1970 yılında ise devlet sektöründe 1.064.024 ton, özel sektörde 2.477.989 ton olduğunu görmekteyiz.

7) Cava üretimine devlet sektörü tarafından Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminde önem verilmeye başlandığını görmekteyiz. 1961 yılında D. sektörünün 7.123 ton, ö. sektörün 13.908 ton cevher üretimi mevcutken, 1973 yılında D. sektörü 17.150 ton, Ö. sektör 11.108 ton, 1970 yılında D. sektörü 88.925 ton, Ö. sektör 48.947 ton cevher üretimi yapmıştır.

8) Çinko üretimi içinde özel sektörün 1968'lerden sonra hızla başa geçtiğini görüyoruz. 1967 yılında D. sektörü 24.640 ton, ö. sektör 9.523 ton üretimde bulunurken, 1968 yılında D. sektörü 25.550 ton, Ö. sektör 28.104 ton, 1970 yılında ise D. sektörü 26.850 ton, ö. sektör 54.261 ton çinko cevheri üretmiştir.

9) Demir üretimine devletin 1968'den sonra çok daha fazla önem verdiği görülmektedir, özel sektörün de aynı yıllarda demir üretiminde hızlı bir artış yapması Demir Çelik Sanayinin demir cevherine olan hızlı talebi ile açıklanabilir.

10) Kurşun üretiminde ö. sektör üretimi 1964 yılından sonra hızla düşme göstermektedir. 1961 yılında D. sektörü 16.311 ton, ö. sektör 3.175 ton üretim yaparken, 1964 yılında D. sektörü 20.000 ton, ö. sektör 22.000 ton, 1970'de ise D. sektörü 26.850 ton, ö. sektör 611 ton üretimde bulunmuştur.

11) Manyezit ve bor minerallerinde devletin 1968'den sonra hızla gelişen bir üretim yaptığını görmekteyiz. 1968'de D. sektöründe 7.400 ton, ö. sektörde 111.542 ton, 1970'de D. sektöründe 78.755 ton, Ö. sektörde 221.022 ton manyezit üretilmiştir. Bor mineralleri üretiminin ise 1969'da D. sektöründe 159.195

ton, Ö. sektörde 273.260 ton, 1970 yılında D. sektöründe 242.185 ton, ö. sektörde 281.465 ton olduğu görülmektedir.

H) işletmelerin sayısı ve özellikleri:

1) Toplam işletme sayısı içinde devlet işletmelerinin sayısının çok az olduğunu görmekteyiz. 1963 yılında toplam 288 maden işletmesinin 19'unun devlet işletmesi, 269'unun özel sektör işletmesi olduğunu, 1970 yılında bu sayıların D. sektöründe 45'e, Ö. sektörde 466'ya çıktığını görmekteyiz.

2) Çok sayıda bulunan özel maden işletmelerinin genellikle çok küçük maden ocakları niteliğinde işletmelerden oluştuğunu, buna karşı devlet işletmelerinin geniş çapta ve çok daha örgütlü ve büyük ölçüde üretimi içeren işletmeler olduğunu söyleyebiliriz. 1963 yılında 19 devlet işletmesinde çalışanların toplam sayısı 47.478 iken, 269 ö. sektör işletmelerinde çalışanların sayısının ise 10.262 olduğunu görmekteyiz. 1970 yılında 45 D. işletmesinde 55.896 kişi çalışırken 466 Ö. işletmede çalışanların sayısı 20.322 kişidir. Bu sayılar ve üretim miktarları işletme büyüklükleri ile ilgili yargılanı doğrulamaktadır.

İÜ) Yatırımların Gelişmesi

1) Maden sektöründe toplam yatırımların hızla geliştiğini söyleyebiliriz. 1963 yılında 181.295.219 TL. olan yatırımların 1972 yılında 700.612.945 TL. olduğu görülmektedir, özellikle 1968'den sonra sektörün hızlı bir gelişim içinde bulunduğunu ifade edebiliriz.

2) 1972 yılı toplam madencilik sektörü yatırımları içinde D. yatırımlarının payı ortalama %83,5 gibi önemli bir miktardadır. Örneğin 1963. yılında D. sektörü yatırımları 158.366.598 TL. iken ö. sektör yatırımları 22.928621 TL., 1972 yılında D. sektörü yatırımları 584.945964 TL., ö. sektör yatırımları 115.667.251 TL.'dir.

3) 1971 yılı D. sektörü yatırımlarından çok hızlı bir gelişmenin gerçekleştiği bir yıl olarak dikkati çekmektedir. Toplam madencilik yatırımlarının %94,7'sini oluşturan D. sektörü yatırımları bu yılda 1.438.898.616 TL.'sı olarak gerçekleşmiştir.

4) Maden işletmelerinde yapılan yatırımların dağılımının incelenmesi halinde hazırlık giderlerinin yatırımlar içinde en önemli yeri aldığını görmekteyiz. Bundan sonra makine, taşıt, bina, arazi ve tesisata önemli miktarda harcama yapıldığını söyleyebiliriz, örneğin 1972 yılı yatırımları içinde yeni makineler için D. sektörü 241.499.629 TL., ö. sektör 38.648.104 TL. ; kullanılmış makineler için D. sektörü 30.670.254 TL., Ö. sektörünün 8.859.773 TL.; Yeni taşıtlar için D. sektörü 80.491.447 TL., ö. sektör 13.766.373 TL.; kullanılmış taşıtlar için D. sektörü 20.906.497 TL.; ö. sektör 2.751.491 TL.; montaj giderleri için D. sektörü 3.869.625 TL., ö. sektör 769.029 TL. ; büyük tamir giderleri için D. sektörü 12.194.765 TL., ö. sektör 8.905.416 TL. ; hazırlık giderleri için D. sektörü 104.350.037 TL., ö. sektör 19.996.452 TL. ; Arazi, bina, arsa ve tesisat için D. sektörü 53.622.958 TL., Ö. sektör 8.781.107 TL.; diğer yatırımlar için D. sektörü 6.892.060 TL., ö. sektör 10.013.377 TL. harcamada bulunmuşlardır.

Tablo — 7

	Toplam Madencilik Sektörü Yatırımları		Derlet Sektör« İndeks		OselSektSr Yatırımları			
	TL.	%100	Ti.	1963=100	Payı	TL.	indeks	Payı
1963	İSİ 296 219		158 366 598	100,00	87,35	22 928 621	100,00	12,65
1964	168 558 729		134 271 435	84,78	79,66	34 287 294	149,64	20,34
1965	221816 100		159 400 609	100,65	71,86	62 415 491	272,21	28,14
1966	256 333 505		208 726 910	131,80	81,43	47 606 595	207,63	18,57
1967	217 930 208		178 923 046	112,98	82,10	39 007162	170,12	17,90
1968	237 909 153		193 302 005	122,06	81,25	44 607 148	194,55	18,75
1969	384 227 671		336 597 492	212,54	87,61	47 630179	207,73	12,39
1970	421892 420		359 531064	227,03	85,22	62 365 356	271,95	14,78
1971	1518 946 638		1 438 898 616	908,59	94,73	80048 022	349,12	05,27
1972	700 612 946		584 945 694	369,36	83,49	115 667 261	504,47	16,61

Kaynak: Başbakanlık Devlet İstatistik Eİnstitüsü, Maden İstatistikleri 1963-1970 Genel Bilgiler s. 4, Tablo 6, DİE Yayın No 700 - Ankara.

IV) İstihdam

1) Maden işletmelerinde çalışanların sayısında 1963-1972 yılları arasında önemli (%50'ye yakın) bir gelişme olduğunu söyleyebiliriz. 1961 yılında maden işletmelerinde çalışanların toplam sayısı 64.701 kişi iken, 1970 yılında bu sayı 76.218 olmuştur. Ancak bu artış sürekli olmamış, bazı yıllarda çalışanların sayısında gerilemelerin olduğu da görülmüştür.

2) Devlet işletmelerinde çalışanların sayısının özel sektör işletmelerinde çalışanların sayısından çok fazla olduğu dikkati çekmektedir. Örneğin 1961 yılında toplam çalışanların 50.990'nı devlet işletmelerinde, 13.711'i özel sektör işletmelerinde istihdam edümete iken, bu sayıların 1970 yılında devlet sektöründe 55.896 ve ö. sektörde 20.322 olduğu izlenmektedir.

3) Maden işletmelerinde çalışanların önemli bir bölümü yer altındaki hizmetlerde çalışmaktadır. Ancak bu oranın ortalama %50 civarında olduğu görülmektedir, örneğin 1961 yılında toplam çalışanların %46'sı yer altında, %46'sı yer üstünde çalışmaktadır. 1972 yılında %50'si yer altında %45'i yer üstünde çalışmaktadır. Burada maden sektöründe yer altı çalışmalarının istihraç faaliyetinin en önemli kısmını içerdiği, yer üstü faaliyetlerinin (açık işletmeler hariç) genellikle yönetim, ikmal ve cevher değerlendirmesi gibi hizmetleri kapsadığını belirtmek isteriz (Tablo: 1).

4) Yer altında çalışanların sayısının, devlet sektöründe özel sektöre göre daha az oranda olduğuna işaret etmek isteriz, örneğin 1961 yılında devlet işletmelerinde çalışanların %42 si yer altında, %50'si yer üstünde çalışırken (aradaki fark memur ve hizmetlileri kapsamaktadır ki, bunların da yer üstünde çalıştığını söyleyebiliriz.) Özel işletmelerde çalışanların %63 ünün yer altında, %31'inin yer üstünde çalıştığını görüyoruz. 1972 yılında bu oranlar devlet işletmelerinde %45 ve 50, özel işletmelerde ise % 64 ve 32 olmuştur.

Tablo — 1

Yeraltında Çalışanlar %			Yerüstünde Çalışanlar %		
	T	46			46
1961	D	42			50
	Ö	63			31
	T	46			46
1962	D	41			50
	Ö	64			30
	T	45			46
1963	D	41			49
	Ö	65			30
	T	46			45
1964	D	41			50
	Ö	66			30
	T	47			45
1965	D	41			50
	Ö	66			30
	T	47			45
1966	D	41			50
	Ö	63			32
	T	46			46
1967	D	41			50
	Ö	62			33
	T	46			47
1968	D	41			50
	Ö	61			35
	T	49			44
1969	D	44			47
	Ö	62			34
	T	49			44
1970	D	45			47
	Ö	60			36
	T	50			43
1971	D	45			46
	Ö	64			33
	T	50			45
1972	D	45			50
	Ö	64			32

Kaynak: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Maden İstatistikleri 1963-1970. Genel Bilgiler, s. 3. Tablo: 3-4. DİE Yayın No- 700 - Ankara

Tablo - 2

İşçi Günü ve İş Saati Yeraltı %			İşçi Günü ve İş Saati Yerüstü %	
1961	T	51	49	
	D	48	52	
	Ö	67	33	
1962	T	51	49	
	D	47	52	
	Ö	68	32	
1963	T	51	49	
	D	48	52	
	Ö	66	U	
1964	T	52	*8	
	D	48	52	
	Ö	68	32	
1965	T	52	48	
	D	46	53	
	Ö	67	33	
1966	T	51	49	
	D	46	54	
	Ö	65	35	
1967	T	50	50	
	D	46	54	
	Ö	64	36	
1968	T	53	47	
	D	49	51	
	Ö	63	37	
1969	T	53	47	
	D	49	51	
	Ö	65	35	
1970	T	52	48	
	D	49	51	
	Ö	62	38	
1971	T	52	48	
	D	49	51	
	Ö	60	40	
1972	T	51	49	
	D	47	53	
	Ö	62	38	

Kaynak: Başbakanlık DevZet İstatistik Enstitüsü, Maden İstatistikleri 1963-1970. Genel Bilgiler, s. 3. Tablo: 3-4. DİE Yayın No: 700 - Ankara

Tablo — 3

Yeeraltanda Çalışanlara ödenen Ücretlerin Toplam Maaş ve Üc- retler İsindeki % Payı			Yerüstünde Çalışanlara ödenen Ücretlerin Toplam Maaş ve Üc- retler İcindeki % Fayı		
1961	T	41			44
	D	38			48
	Ö	58			26
1962	T	41			45
	D	39			47
	Ö	58			27
1963	T	40			45
	D	37			47
	Ö	57			25
1964	T	42			44
	D	38			47
	Ö	62			26
1965	T	43			44
	D	40			47
	Ö	58			30
1966	T	43			46
	D	40			48
	Ö	59			31
1967	T	43			45
	D	40			47
	Ö	57			32
1968	T	43			46
	D	40			48
	Ö	58			34
1969	T	43			45
	D	40			48
	Ö	56			33
1970	T	43			45
	D	40			47
	Ö	57			33
1971	T	44			44
	D	41			47
	Ö	59			32
1972	T	50			43
	D	49			45
	Ö	59			32

**Kaynak: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Maden İstatistikleri
1963-1970. Genel Bilgiler, s. 3. Tablo: 3-4. DİE Yayın No: 700 -
Ankara**

Tablo — 4

Yeraltında Çalışan İşçi Başına Ödeme (mataş ücret;1 Yıllık			Yerüstünde Çalışan İşçi Başına Ödeme (maaş ücret) Yıllık	
	T	4239		4601
1961	D	4637		4880
	Ö	3257		2954
	T	5000		5387
1962	D	5620		5682
	Ö	3394		3415
	T	5280		5861
1963	D	5810		6084
	Ö	3719		4174
	T	6062		6463
1964	D	7037		6957
	Ö	4066		3713
	T	6688		7250
1965	D	8185		7822
	Ö	4010		4541
	T	7630		8514
1966	D	9260		9328
	Ö	4781		5061
	T	8260		8608
1967	D	9653		9252
	Ö	5443		5745
	T	9904		10410
1968	D	11760		11372
	Ö	6077		6144
	T	9318		10984
1969	D	11036		12187
	Ö	6002		6410
	T	10889		12902
1970	D	12633		14492
	Ö	7288		7240
	T	12225		14434
1971	D	14363		15952
	Ö	8285		8788
	T	18588		17369
1972	D	22742		18817
	Ö	10141		10922

**Kaynak: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Maden İstatistikleri
1963-1970. Genel Bilgiler, s. 3. Tablo: 3-4 DİE Yayın No- 700 -
Ankara**

Bu sonuçlar ve sayısal değerler, özel sektör işletmelerinin özellikle maden istihracına öncelik ve ağırlık verdiğini, devlet sektörü işletmelerinin ise istihracın yanı sıra, cevherin değerlendirilmesi çalışmalarına da ağırlık verdiğini göstermektedir.

5) İş günü ve iş saati olarak yapılan karşılaştırmaların da yukarıdaki sonuçları doğrulayan yönde olduğunu belirtmekle yetinelim. Çalışanların 2/3'ü yanı sıra iş gününde 2/3'ü (özel işletmelerde) yer altı faaliyetleri kapsamaktadır.

6) Ücretler bakımından yapılacak karşılaştırmalar da devlet işletmelerinin lehine sonuçlar vermektedir. Şöyleki, 1961 yılında devlet işletmelerinde yer altında çalışanların yıllık ortalama maaş ve ücreti, kişi başına 4.637 TL. iken, özel sektör işletmelerinde 3.257 TL.'sı, yer üstündekilere ödenen maaş ve ücret devlet işletmelerinde 4880 TL. iken özel sektör işletmelerde 2954 TL.'sıdır. 1972 yılında ücretlerde çok hızlı artış görülmektedir, örneğin devlet işletmelerinde yer altında çalışanlara yılda ortalama 22.742 TL. ödenirken özel sektör işletmelerinde yer altında çalışanlara 10.141 TL. ödenmektedir. Yer üstünde çalışanlara yılda ortalama olarak devlet işletmelerinde 18.817 TL., özel sektör işletmelerinde 10.922 TL. maaş ve ücret verilmiştir. Bu arada özel işletmelerde yer üstünde çalışanların ücreti yer altında çalışanlara oranla yükseliş gösterirken, devlet işletmelerinde yer altında çalışanların ücret artışlarının yer üstünde çalışanlara göre daha hızlı olduğu görülmektedir. Devlet işletmelerinde maaş ve ücretlerin, özel sektör işletmelerine göre daha yüksek olmasının çeşitli sebepleri arasında özellikle çalışma hukukunun, toplu iş sözleşmelerinin, bürokratik ve hiyerarşik eğilimlerin, çalışma koşullarının gereklerine daha iyi uyulması vb. gibi sebepleri belirtebiliriz.

7) Devlet işletmelerinde maaş ve ücretlerin yanı sıra ödenen sosyal yardımların payının da özel sektöre göre çok fazla olduğunu görmekteyiz, örneğin devlet işletmelerinde toplam ödemeler içinde maaş ve ücretlerin payı 1961 yılında %71 iken sosyal yardımların payı %29'dur. Özel sektörde de ise sosyal yardımların payı bu yılda ancak %14'dür. 1972 yılında ise devlet işletmelerinde sosyal yardımların payının %25 olmasına rağmen özel sektörde bu oranın %19 olduğu görülmektedir.

Tablo — 5

	Toplam ödemeler içinde Maaş ve Ücretlerin % Payı		Toplam Ödemeler içinde Sosyal Yardımların % Payı	
	T	Ö	T	Ö
1961		73		27
	Đ	71		29
		86		14
1972		73		27
	Đ	72		28
		85		15
1963		74		26
	Đ	72		28
		86		14
1974		75		25
	Đ	73		27
		86		14
1965		76		24
	Đ	74		26
		85		15
1966		75		25
	Đ	74		26
		84		16
1967		75		25
	Đ	74		26
		85		15
1968		75		25
	Đ	74		26
		83		17
1969		75		25
	Đ	73		27
		83		17
1970		75		25
	Đ	74		26
		83		17
1971		75		25
	Đ	74		26
		83		17
1972		76		24
	Đ	75		25
		81		19

Kaynak: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Maden İstatistikleri 1963-1970. Genel Bilgiler, s. 3. Tablo: 3-4. DİE Yayın No: 700 - Ankara

Tablo — 6

Memur ve Hizmetlilerin Yeraltında Çalışanlara Göre %			Memur ve Hizmetlilerin Yer- üstünde Çalışanlara Göre %	
1961	D	20		17
	Ö	09		19
1962	D	23		19
	Ö	09		20
1963	D	23		19
	Ö	08		17
1964	D	23		19
	Ö	07		15
1965	D	23		19
	Ö	07		14
1966	D	22		18
	Ö	07		15
1967	D	21		17
	Ö	07		13
1968	D	21		17
	Ö	06		11
1969	D	20		19
	Ö	06		11
1970	D	18		18
	Ö	06		10
1971	D	19		18
	Ö	05		10
1972	D	10		09
	Ö	05		11

Kaynak: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Maden İstatistikleri 1963-1970. Genel Bilgiler, s. 3. Tablo: 3-4. DİE Yayın No: 700 - Ankara

Tablo 8 — Civa

Yıllar		Tuvönan (Ton)	izabeye Gönderilen	Elde edilen (kg.)	%
1963	D	17150	19 495	26 325	0,0013
	Ö	11108	11123	78 558	0,0070
1964	D	16165	23 390	34 963	0,0015
	Ö	10 528	10 654	55 178	0,0052
1965	D	27117	25178	44 830	0,0018
	Ö	15 899	14 081	52169	0,0037
1966	D	33 274	32 812	72 933	0,0022
	Ö	10 461	12187	44 615	0,0037
1967	D	41427	39 513	80 564	0,0020
	Ö	14174	13 085	73 885	0,0056
1968	D	57 522	41414	74 333	0,0018
	Ö	17 558	19 631	86 875	0,0044
1969	D	82 349	84 861	138 486	0,0016
	Ö	33 262	33 294	87135	0,0026
1970	D	88 925	85 224	189 600	0,0022
	Ö	48 947	47 787	134 759	0,0028
1971	D	109 266	113 961	222 064	0,0051
	Ö	67 694	56 669	140 508	0,0040
1972	D	102 155	98 087	199 041	0,0049
	Ö	46 860	37 391	79 653	0,0047

Tablo — 9
L t N I I I (Ton)

Yıllar		Tıvönan	Ayıklamaya			Elde Edilen	%
			Tıkamaya Gönderilen	%			
1963	D	3 861 257	3 541 247	91,7	2 131 124	60,2	
	Ö	1 130 621	467 804	41,4	438 810	93,8	
1964	D	4 472 846	4 196 209	93,8	2 491 846	59,4	
	Ö	1 432 838	533 329	37,2	499 524	93,7	
1965	D	4 640 728	4 312 157	92,9	2 481 300	57,5	
	Ö	1 708 967	650 447	38,1	612 465	94,2	
1966	D	4 726 024	4 560 705	96,5	2 829 252	62,0	
	Ö	1 845 127	777 735	42,1	731 063	94,0	
1967	D	5 039 389	4 718 439	93,6	2 773 258	58,8	
	Ö	1 610 623	737 737	45,8	688 828	93,4	
1968	D	6 365 369	6 091 899	95,7	3 402 242	55,8	
	Ö	1 713 375	756 425	44,1	698 519	92,3	
1969	D	6 600 569	6 258 020	94,8	3 547 819	56,7	
	Ö	1 950 992	853 300	43,7	807 650	94,6	
1970	D	6 881 303	6 542 050	95,1	3 657 290	55,9	
	Ö	1 891 689	882 959	46,7	780 069	88,3	
1971	D	7 318 568	6 871 299	93,9	3 801 495	55,3	
	Ö	2 095 725	887 045	42,3	792 206	89,3	
1972	D	7 557 562	7 187 037	95,1	4 488 047	62,4	
	Ö	2 689 745	1 145 167	42,6	997 938	87,1	

8) Devlet işletmelerinde memur ve hizmetlilerin sayısının ve oranının da özel işletmelere göre daha yüksek olduğu da dikkati çeken hususlardan birisidir.

9) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plâm'nda maden rezervlerin değerlendirilmesinde optimum yararlanma ilkesine uyulması sağlanacaktır denilmektedir³. Linyit işletmelerinde devlet üretiminin %90'ı ayıklama ve yıkamaya gönderilirken özel sektörde bu %40 civarında dolaşmaktadır. Keza ayıklama ve yıkamaya gönderilenin 1963 yılında Devlet sektöründe %60,2, özel kesimde de %93,8'i, elde edilmektedir.

1972 yılında ise bu oran Devlet sektöründe %62,4 özel sektörde ise 87,1'dir. Buna göre özel sektör optimum yararlanma ilkesine pek uymamaktadır.

Tablo 10 — Madencilik Sektörünün Gayri Safi Yurtiçi Hasıla teindeki Oranı

Yıllar	Cari Üretici Fiyattan İle	Cari Faktör Fiyatları be
1961	1.8	1.8
1962	1.5	1.6
196S	1.3	1.4
1961	1.6	1.7
1965	1.8	1.8
1966	1.7	1.7
1967	1.7	1.7
1968	1.7	1.7
1969 (1)	1.9	1.9
1970 (1)	1.7	1.7
1971 (1)	1.7	1.8
1972 (2)	1.6	1.7

(1) Geçici tahminler.

(2) ön tahminler.

Kaynak: D.I.E. Türkiye Millî Geliri Taym No: 681, Tablo: XXV, XXVI.

Civa üretiminde de durum buna benzemekle beraber son senelerde iyiye doğru bir gidiş izlenmektedir (Tablo 8).

10) Kişi başına üretimin (verimlilik) özel sektörde daha hızlı bir gelişme içinde olması bu önerimizi destekler kanısındayız (Tablo 11).

Y) Milli Gelirdeki Payı

Madencilik sektörünün gayri safi yurtiçi hasıla içindeki oranını %1.4 üe 1.9 arasında değişmektedir (Tablo 10).

Yurtiçi hasıla içindeki yerinin küçük olmasına rağmen gayri safi yurtiçi hasılanın %20'sini teşkü eden imalât sanayi, elektrik, gaz ve su sanayiinin hammaddesini teşkü etmesi nedeniyle önemi kuskusuz büyüktür.

Bu çalışmamda bana yardımcı olan Yüksel Özbalkana' en içten teşekkürlerimi üetirim.

(3) 3. Beş Yıllık Kalkınma Plânı Per. 601, parag 14.

"GÖk altında kalan
kazmacı yedeği
Memed'in anısına.."

MADENCİLİĞİN EVRİMİNE TOPLU BİR BAKIŞ

Yalçın ÇELİK*

önsöz

Bu çalışma, madencilüğümüzün evrimine kaba çizgilerle bir yaklaşım niteliğindedir. Büyük bölümünde Cumhuriyet sonrası ülke madenciliği anlatılmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun madenciliği de ana hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır. Madencilüğümüzdeki evrimin, toplumumuzun genel evriminden soyutlanmadan değerlendirilmesine özellikle özen gösterilmiştir.

1950lerden günümüze dek, 25 yıla yakın bir dönem üzerinde önemle durulmuş, madencilüğümüzdeki yapısal değişimler özetlenmiş ve son olarak AET (Ortak Pazar) gerçekliği içinde madencilüğümüzün geleceğine ilişkin yorum ve düşüncelerle noktalanmıştır.

Kısaca denilebilir ki, bu çalışma, kuşkusuz belirli eksiklikleri ile bir taslak niteliğindedir. Bir başka deyişle daha geniş bir çalışmanın karalamasıdır.

(*) Maden Yük. Mühendisi.

A. Osmanlı İmparatorluğu'nda Madencilik

1. Kapitalizmin Rekabetçi Çağı

Emperyalizmin hammaddelere ilişkin olarak günümüzdeki sömürü işlerliğine doğru yaklaşımın sağlanabilmesi, geçmişteki işlerliğinin hangi aşamalardan geçtiğini ve hangi değişikliklerle günümüze geldiğini çözümlemekle mümkündür.

Kapitalizmin rekabetçi çağındaki dünya sömürüsü, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin egemen olduğu ülkelere meta ihraç etmek ve oralarındaki HAMMADDELERİ ucuza kapatmak biçiminde oluyordu. Bu olgu, geri ülkelerdeki el zenaatlerini ve geliştirmekte olan teknolojiyi öldürüyordu. 19. yüzyıl başlarında İngiltere'nin dış politikasına yön veren ülkeler, bu genel doğruyu belgelemektedir:

- "1. Çok ucuz hammadde sağlanabilecek ülkeler üzerinde önemle durulması,
2. YERALTI ZENGİNLİKLERİNE KOLAYCA EL KORYABİLMEK İÇİN, KENDİ YERALTI ZENGİNLİKLERİNİ KULLANACAK SANAYİDEN VE TEKNOLOJİK YETENEKLERDEN YOKSUN ÜLKELERİN ELDE EDİLMESİ,
4. Ucuza elde edilen hammaddelerin işlenip tekrar eski sahiplerine satılması, ticarî kolaylığı bir yana, ülkelerin yerli sanayilerini yıkma bakımından yararlı olacağından böyle bir ticarî ilişkiye öncelik tanınması,
5. Dış pazar olarak elde edilmeye çalışılan ülkede İngiliz ihracat maddelerini üreten sanayii en kısa zamanda çöktecek tedbirlerin alınması (1)".

Dış politika böyle olunca,

"Ağustos 1838'de imzalanan ve 1 Mart 1839'da yürürlüğe giren Osmanlı - İngiliz Ticaret Sözleşmesi ile, İngiliz sanayii yukarıda değinilen dış politikanın uzantısında, hem Osmanlı sanayisini yıkma, hem de

ucuz hammadde sağlama olanağını elde ediyor, bir taşla iki kuş vuruyordu (2)".

Osmanlı - İngiliz Ticaret Sözleşmesinden sonra üç yıl gibi kısa bir süre içinde diğer sömürgeci batı ülkeleri ile aynı özde sözleşmeler yapılmış, böylece;

"...Osmanlı İmparatorluğu'nun batı sanayiine açılma süreci tamamlanarak, İmparatorluk batı sanayiinin "açık pazar"ı olmuştur (3)".

Sömürgeleşme sürecinin her geçen gün bir kat daha yoğunlaştığı bu genel yapı değişimi içinde, Osmanlı madenciliğinin yeri ve boyutu konusunda belirli yaklaşımlarda bulunmak için gerekli veriler az olmakla beraber, şu genel tanım Osmanlı madenciliğini özetlemektedir:

"Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XIX. asrın ortalarına kadar, madenler hakkında serî hükümler tatbik edilmiştir. Buna göre, hangi arazide olursa olsun, maden işletenler hasılatın beşte birini hazineye vermekle mükellef tutulmakta idüer C4)".

Yaklaşık olarak yedi yüzyıl "serî hükümler" in biçimlendirdiği Osmanlı Madenciliği, Osmanlı toplum yapısındaki genel evrime paralel olarak değişime uğramıştır. Bu değişime göre; ilkel yöntemlerle çalışılan üretim birimlerinin, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra,

"...maden nazır ve müdürleri vasıtası ile emaneten veya mukataa usulü ile mültezimlere ihale olunması (5)".

biçiminde işletilmeleri kabul ediliyordu.

1860'lara girildiğinde, değişen bu yapı,

"1858 yılında, Arazi Kanunu'nun neşrinden sonra, kimin uhdesinde olursa olsun, araziye emiriye ve mevku-fede zuhur eden madenler Hazineye intikal etmiş, arazi mutasarrıfları madenden hisse almaya yetkii kılınmadıklarından, kendilerine maden işletilmesi dolayısı ile

ziraat ve tasarruftan tatil edilen topraklarının kıymeti kadar bir tazminat verilmesi (6) "

biçimini almıştır. 1861 yılında ilk kez oluşturulan "Maadin Nizamnamesi" kısaca yukarıda belirtilen hükümleri içermektedir.

Bir yandan, 1861 yılında oluşturulan "Maadin Nizamnamesi" nin getirdiği hükümler, diğer yandan 1862 Paris Anlaşması'nın getirdiği ayrıcalıklar, Osmanlı madenlerini batı sömürüsüne açıyordu. Paris Anlaşması'nın içerdiği aşağıdaki hüküm, bu açılmanın somut bir kanıtıdır:

"Emlâkin alım ve satım ve tasarrufu hakkındaki bütün kanunlar tebaa için eşit olduğundan, Devletin kanunlarına ve belediye zabıtası nizamlarına uymak ve asıl yerli halkın verdiği vergi ve resimleri vermek üzere, Osmanlı Devleti'yle yabancı devletler arasında sureti tanzimiyeden sonra ecnebiye dahi emlâke tasarruf müsaadesi verilecektir (7)".

Söz konusu anlaşma gereği, 1865 yılında (Anlaşma tarihinden üç yıl gibi kısa bir süre sonra.), Balıkesir'deki Boraks madenleri işletme imtiyazının, "DESMAZURES" adındaki bir Fransız şirketine verildiğini görüyoruz. 1869 yılında da yani Fransız şirketine işletme imtiyazının verilişinden dört yıl sonra, "1810 tarihli Fransız Kanunundan mülhem yeni bir Maadin Nizamnamesi" yürürlüğe girer.

Şaşılacak derecede bir benzerliği belirtmek yararlı olacaktır. 1862 yılında Paris Anlaşması'nda yer alıp, 1867 yılında yürürlüğe giren "Yabancıların Mülk Edinmeleri Yasası" ile 1869 yılında uygulanmaya başlanan "Fransız Kanunu'ndan mülhem Maadin Nizamnamesi" arasındaki ilişkinin benzeri, yaklaşık olarak yüz yıl sonra tekrar gündeme gelmiştir, önce 1954 yılında "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" yürürlüğe girmiş, bu yasanın ışığında da Amerikalı uzman Dr. Northcutt Ely'e yeni bir Maden Kanunu hazırlama görevi verilmiştir. Nitelikçe farklı olan, bu, yüzyıl aralıklı iki ilişkiyi, kapitalizmin rekabetçi ile tekelci aşamasındaki işlevlerini belgeleyen birer somut örnek olarak göstermek yanlış olmayacaktır.

Rekabetçi çağındaki batı kapitalizminin yerleştiği ülkelerde, İŞBİRLİKÇİLER kullandığı, herkesçe bilinen bir gerçektir. Ücretle ya da komisyonla çalışan bu işbirlikçilerin görevleri; kapitalistlerin hem ihraç ettikleri ürünleri ülkede pazarlamak, hem de gereksindikleri ucuz hammaddeleri toplamaktı. Bu genel işbirlik tarihimize çok açık şekilde somutlaşmıştır. 1865 yılında, Bahkesirdeki Boraks madenlerinin işletme imtiyazını alan "DESMAZURES" adındaki Fransız şirketi kendisine böyle bir işbirlikçiye çoktan bulmuştur: Mihran Şirinyan.. Boraks konusunda somutlaşan sömürü işlerliği, Mihran Şirinyan'ın acıklı öyküsü (!) ve Fransız, İtalyan, İngiliz çıkar çatışmaları, "Neden Boraks" adlı yapıtta yeterince belgelendiğinden burada tekrar anlatılmayacaktır*.

2. Kapitalizmin Tekelci Çağı

Çağımız başlarında rekabetçi çağından sıyrılan kapitalizm, nitelik değiştirerek tekelleşti. Bir başka deyişle, emperyalistleşti. Artık batı kapitalizmi, sadece kendi ürünlerini pazarlamak ve ucuz hammadde elde etmekle kalmıyor, yeni bir sömürü yolu daha getiriyordu: SERMAYE İHRACI... Sömürge, yan-sömürge ve bağımlı ülkelere sermaye ihraç ederek oralarda yatırım yapıyor ve hem ucuz işgücünden ve hammaddeden yararlanıyor, hem de ülkelerin ticaretini ve iç pazarlarını daha çok ele geçiriyordu. Sermaye ihracıyla birlikte o tür ülkelere getirilen teknoloji ve sanayi ise tamamen emperyalistlerin güdümünde bir sanayi oluyordu.

Kapitalizmin rekabetçi çağında başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı sömürgeleşme süreci, kapitalizmin tekelci aşamasında hızını daha da artırarak, birinci paylaşım savaşı öncesinde doruğuna ulaşmıştır. 1914'lere gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı sermaye dağılımı şöyle olmuştur:

Çizelgede özel teşebbüs olarak beliren yabancı sermayenin, "...Osmanlı İmparatorluğu'nun yan sömürgeleşme sürecine uygun olarak demiryolu, tekel maddelerinin üretim ve dağıtımını ile MADENCİLİK'te yoğunlaştığım... (8)".

(*) Bak: Maden Mühendisleri Odası, "Neden Boraks", Nisan 1970.

Çizelge 1 — 1914 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Sermaye Dağılımı

Yatırım Yeri	Yatırımcı Ülkeler		
	Fransa	Miktar (Fransız Frangı olarak)	İngiltere
Kamu borcu olarak	2 454.417.377	577.499.821	867.583.506
özel teşebbüs olarak	902.893.000	230.458.675	552.653.000
Toplam	3.857.310.377	807.858.496	1.420.236.506

Kaynak: Düyunu Umumiye istatistikleri, Aktaran: T. ÇAVDAR

görüyoruz. Madencilik alanında görülen yabancı sermayenin, ülkelere ve maden türlerine göre dağılımı Çizelge (2)'de verilmiştir. Çizelge (1) ve Çizelge (2)'den madencilik dalına yatırılan yabancı sermaye payının yaklaşık olarak '%10'a vardığı görülmektedir.

Tüm yönleri ile yarı-sömürgeleşen Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Paylaşım Savaşı'nın dışında kalması düşünülemezdi. Kalmadı da. Savaş, paylaşım savaşı olduğuna göre,

"Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girdiği andan itibaren emperyalist güçler bu ganimetin nasü paylaşılacaklarını aralarında kararlaştırmışlardı. Bu konuda savaş süresince tam 6 gizli anlaşma yapıldı. Hatta bazen emperyalist güçler birbirlerinden habersiz paylaşım masasına oturuyorlardı (9)".

B. Cumhuriyet Döneminde Madencilik

Tez, emperyalizmin açık işgali olunca, antitez ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI olarak belirdi. Sentez de burjuva devri mi oldu.

Çizelge 2 — 1914 Yılında Maden Sektöründe Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkeler ve Maden Türleri Açısından Dağılımı
Fransız Frankı Olarak
(1000 Frank)

Yatırımcı Ülke	Kuruluş Tarihi	Madenin Cinsi	Hisse Senedi ve Tahvil Sermayesi	Yatırım	Toplam
Fransız Sermayesi					
Balya-Kara-aydın Ş.	1892	Simli Kurgun	6.670	11.316	17.986
Kesendere Madenleri	1893	Manganez v.s.	4.554	5.750	10.304
Ereğli Maden Ş.	1896	Maden Kömürü	31.878	42.730	74.658
Seniçer Madeni (Yanya)	1891	Zift	805	1.150	1.955
Karasu Madeni	1900	Kurgun-Çinko	5.060	5.750	10.810
T o p l a m			48.967	66.746	115.713
İngiliz Sermayesi					
Boraks Ş.	1887	Borasit	6.325	9.085	15.410
Paterson ve Ort.	1885	Krom	—	2.300	2.300
T o p l a m			6.325	11.385	17.710
Alman Sermayesi					
Sarıca Ocakları	1913	Maden Kömürü	2.300	3.105	5.405
Krupp, Rochling vs.	1911	Krom	—	1.725	1.725
T o p l a m			2.300	4.830	7.130
İtalyan ve Yunan Sermayesi					
Kozlu Kömür Madeni	1913	Maden Kömürü	690	1.330	2.070
Rus Sermayesi					
Maadin Osmanlı A.Ş.	1910	Maden Kömürü	1.380	920	2.300
T o p l a m			59.662	85.281	144.923

Kaynak: Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, s. 96.

1. 1923-1932 Dönemi

Lozan Barış Görüşmeleri sırasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923), bir yandan uygulanacak ekonomik modeli saptarken, diğer yandan barış görüşmelerinde etkili olacağı açısından yabancı sermayeye belirli güvenceler getiriyordu.

"...Toplumsal tabanını büyük toprak sahipleri üe ticaret burjuvazisinin oluşturduğu siyasal iktidarın, yeni Türk Devletinin kuruluş yıllarındaki programı, burjuva nitelikte ve program görüntüsündeydi (10)".

Programın burjuva nitelikte olduğunu İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar belgelediğinden burada yeniden kanıtlamaya girişmiyeceğiz. Kısacası 1923-1932 yılları arasında uygulamaya konulan ya da uygulanmasına çalışılan ekonomik modeli, Kongrede kabul edilen kararlar saptamıştır.

"Bu dönemin (1923-1932)... temel niteliği özel teşebbüsün uygulamaya, kapitalistleşme sürecini hızlandırmaya çalışmak (biçiminde belirlemiştir) (11)".

Ancak bu girişimin başarıya ulaşamadığını ve bu başarısızlığın belirleyici etkenlerini şöyle sıralıyabiliriz:

"...Lozan Anlaşması'nın Kongre'de alınan kararların uygulanmasını önlemesi, kamu fonlarının kolaylıkla özel kesime aktarılamaması, özel kesimin sermaye birikimi aşamasından çok uzak olması, yıllardan beri süren savaşların yarattığı yoksulluk... (12)".

Bu dönemdeki madencüiğin yapısına geçmeden önce İzmir İktisat Kongresi'nde Heyeti Faâle'nin raporundaki "Sanayi ve Sorunları" bölümünde varılan sonuçlara bakmak, konumuza ışık tutması açısından önemlidir. Bu bölümde sanayi bankalarının kurulmasının gereğinden söz edildikten sonra sanayileşme yolu için şunlar önerilmektedir:

"1. Sanayiinin birçok sahalarında ferdilikten, topluluğa ve birliğe doğru gitmeliyiz. Bu da "sanayi kooperatifleri-

nin", "sanayi kredi müesseselerinin", "sanayi gayesiyle teşekkül edecek anonim şirketlerin" teessüsleri ile mümkündür.

2. Devlet kendisinin kuvvetli bir unsuru iktisadî olduğunu nazar-ı dikkate alarak yalnız fertlerin teşebbüsleri üe dahi kooperatif veyahut anonim şirketler ile başa çıkarılmayan büyük sanayi iktisatlarında irşad ve iştirak ile halka yol göstermelidir (13) "

Heyeti Faâle'nin bu önerileri doğrultusunda,

"...1924:'te kurulan, Özel kesimin finansmanını üstlenen yarı resmî nitelikteki iş Bankası (m).. MADEN İŞLETME, her türlü bankacılık işlemi yapmakla görevlendirilen "Sanayi ve Maadin Bankası" nm 1925'te kurulması izlemiştir (14)".

Yabancı sermaye konusunda da Kongre'de bağlayıcı kararlar alınmıştır. Türk yasalarma uymaları koşuluyla, yabancı sermayeye karşı olunamayacağı şeklindeki görüş, öncü kadronun Kongre'de yaptığı konuşmalardan açıkça anlaşılmaktadır. Bu yönelim, yine Kongre'de Millî Türk Ticaret Birliği'nin ; MADEN ve demiryolu şirketleri ile sermayesi 5.000.000 TL.'dan fazla olan şirketlerde, yabancı sermayeye hisselerin %50'den fazlasına sahip olabilme olanağının tanınması gerektiği yolundaki önerisi ile somutlaşmaktadır. Ancak bu öneri,

"...KENDİSİNİ YETERİ KADAR GÜÇLÜ HİSSETMEYEN YERLİ SERMAYENİN, BÖYLE BÜYÜK İŞLERDE YABANCI SERMAYENİN HAKİMİYETİNİ ÖNCEDEN KABUL ETME EĞİLİMİNİ GÖSTERMEKTEDİR (15)".

Bu öneriyi de içeren geniş kapsamlı bir teklifin aynen hükümete sunulması kararlaştırılmıştır. "Türk yasalarma uymaları" koşuluyla yabancı sermayeye evet diyen Cumhuriyet Rejimi, bir başka deyimle "genel olarak yabancı sermayeye değil, kapitüler ayrıcalık arayan yabancı sermayeye iyi gözle bakmamıştır".

"...ve kapitüler ayrıcalık aramıyan yabancı sermaye de Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'ye girmiştir (16)".

Ancak gözden yitirilmemesi gereken nokta, kapitüler ayrıcalık aramıyan yabancı sermaye bile olsa, bu görüş,

"...yabancı sermayenin Türk ekonomisini fiilen kontrolü altına alabileceği ihtimalini gözden kaçırmaktadır (17)".

Bu yargıyı madencilik alanında kanıtlayan sayısal değerleri vermeden önce, çizilen ilkeler doğrultusunda yabancı sermayenin giriş biçimini, konumuzu doğrudan doğruya ilgilendirdiği için belirtmekte yarar vardır.

"...Bu giriş çeşitli biçimlerde olmuştur: (1) Bazı yabancı şirketler ve firmalar Türkiye'de faaliyet göstermek amacıyla ülkemizde şube açmışlardır (11). Bazı hallerde de, yabancı sermaye Türk Kanunları uyarınca Türk anonim, limited ya da kollektif şirketleri aracılığıyla Türkiye'de faaliyet göstermişlerdir (18)".

Yapılan araştırmalar, yabancı sermayenin daha Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, madencilik sektöründe yoğun olarak girişimlerde bulunduğunu göstermektedir. 1920-1930 yılları arasında, maden üretimi ile uğraşmak üzere kurulmuş olan anonim ortaklıklarında, yerli-yabancı sermaye oranını, yabancı sermayeli ortaklıkların yapısını, kuruluş adetleri arasındaki oranı, Çizelge (3) ve Çizelge (4) belirlemektedir.

Çizelgelerden de anlaşıldığı gibi 1920-1930 yılları arasındaki on yıllık dönem içinde madencilik alanında toplam 20 anonim ortaklık kurulmuştur. Bunların onbirinin, kurucu, hissedar ya da idare meclisi üyeleri arasında yabancı bulunmaktadır. Dokuzu ise salt yerli sermaye tarafından oluşturulmuştur. Birinci bölümdeki ortaklıkların toplam sermayesi 9.330 bin TL. olmasına rağmen ödenmiş sermayeleri yaklaşık olarak 4.380 bin TL.'dir. İkinci türdeki ortaklıkların toplam sermayeleri 5.425 bin TL. olmasına karşın bunun ancak 4.380 bin TL.'sı ödenmiştir.

Çizelge 3 — 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan ve Uğraşı Alanı Maden Üretimi Olan Türk Anonim Şirketlerinin Kurucuları ya da Hissedarları Yabancı Olanlar

Anonim Ortaklık	Kuruluş Tarihi	Sermayesi (1000 TL.)
1. Omniom Şark Sanayi A.Ş.	1920	250
2. Ergani Bakır T.A.Ş.	1924	3000
3. Bulgurdağı Madenleri T.A.Ş.	1925	1000
4. Metagom Maden ve Kauçuk T.A.Ş.	1926	30
5. Türk Kömür Madenleri T.A.Ş.	1926	2000
6. Cenubî Anadolu Madenleri T.A.Ş.	1927	600
7. Adapazarı Madenleri işletmesi T.A.Ş.	1927	200
8. Fethiye Şirket-i Madeniyesi	1928	600
9. Manganez T.A.Ş.	1928	750
10. Maadin Sanayi ve Ticaret (MASAT) T.A.Ş.	1930	50
11. İttihad-ı Maadin T.A.Ş.	1930	850
T o p l a m		9330

Kaynak: A. Gündüz ÖKÇİN, a.g.e., s. 93.

Çizelge 4 — 1920-1930 Yılları Arasında Münhasıran Yerli Sermaye Tarafından Kurulan ve Uğraşı Alanı Maden Üretimi Olan Türk Anonim Şirketleri

Anonim Ortaklık	Kuruluş Tarihi	Sermayesi (1.000 TL.)
1. Maadin işletme T.A.Ş.	1924	100
2. Maden Kömürleri işleri T.A.Ş.	1926	1000
3. Türk Madencilik A.Ş.	1926	50
4. Kozlu Kömür İğleri T.A.Ş.	1926	3000
5. Foçateyn Değirmen Taş. Ocakları T.A.Ş.	1926	25
6. Kireçlik Kömür Madenleri T.A.Ş.	1926	300
7. Kavacık ve Efen Çukuru Altınla Mahlut Simli Kurşun Madeni T.A.Ş.	1926	150
8. Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş.	1927	400
9. Amasra Kömür İstismar Mıntıkası T.A.Ş.	1927	400
T o p l a m		5435

Kaynak: A. Gündüz öçkin, a.g.e., s. 93/94.

"Görülüyor ki, 1920-1930 yılları arasında maden üretimi alanında kurulan ve yabancı sermayenin katıldığı ya da tamamen hakim olduğu Türk anonim şirketleri, aynı devre içinde kurulan ve kurucuları ya da hissedarları arasında yabancı bulunmayan Türk anonim şirketlerine oranla (sermayeleri açısından) daha güçlü durumdadırlar (19)".

Bu dönemde, yabancı sermayenin katıldığı ya da tamamen hakim olduğu Türk anonim şirketlerinin, uğraşı alanlarma göre dağılımını ve bu dağılım içinde madencilik sektörünün yerine değinmeden önce, ilginç olan bir iki noktayı belirtmeden geçemeyeceğiz:

- (a) Çizelge (4) 'de görülen Maden Kömürleri T.A.Ş. ve Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş.'nin başlıca kurucuları arasında, Türkiye İş Bankası vardır. Bu iki kuruluşun, toplam sermayesinin 4.000 bin TL. olduğu ve bu değer, dokuz şirketin toplam sermayesine oranının %75 olduğu gözönüne alınırsa, bu olgu, söz konusu dönemdeki yarı-resmî nitelikteki İş Bankası'nın, İzmir İktisat Kongresi'nde çizilen doğrultuda, kapitalistleşme sürecini hızlandırma çabalarının (MADENCİLİK ALANINDA) somut bir kanıtıdır.
- (b) Çizelge (3)'de görülen Ergani Bakır T.A.Ş.'nin yapısı, ilginçliği açısından incelenmeye değer. Ergani bakır madeni, o dönemin dünyaca bilinen büyük ve yüksek tenörlü cevherini içeren bir maden yatağıdır. Ve bu maden, yine o dönemin Türkiye'sinde, Zonguldak'taki taş kömürü ve Balıkesir'deki boraks gibi BİLİNEN, üç-dört önemli madenden biridir. Çizelge (3)'den yabancı sermayenin, işte bu iki önemli cevher (bakır ve kömür) üretiminde yoğunlaştığını görüyoruz, iki şirketin 5.000 bin TL. olan sermayesinin, onbir ortaklığın toplam sermayesindeki yerinin %55 olduğu, yukarıdaki gözlemimizi kanıtlamaktadır. Başka bir deyişle, yabancı sermaye; VARLIĞI BİLİNEN, ZENGİN ve GERKESİNDİĞİ MADENLERE gelmiştir.

Şimdi de ERGANİ BAKIRI T.A.Ş.'nin yapışım büyütece alıp, hisselerinin dağılımına bakalım.

Çizelge 5 — Ergani Bakırı T.A.Ş.'nin 1928 Yılı Hisse Dağılımı

Hissedar Kundus Ta da Kişi	Hisse Sayısı
Maliye Vekâleti	100.000
Monsieur RADER MACHER	
Berlin Deutsche Bank'ı temsilen	149 400
Celal Akif Bey	100
Necmettin Molla Bey	100
Ahmet Muhtar Bey	100
Mahmut Nedim Bey	100
Sezai Ömer Bey	100
Sivas Mebusu Rasim Bey	100
Trabzon Mebusu Şefik Bey	100
Monsieur Konsul Richard Stöckel	100
T o p l a m	250.200

Kaynak: A. Gündüz ÖKÇİN, a.g.e., s. 42.

Hisse senetlerinin dağılımı bir yandan şirketin, yabancı sermaye+hükümet ortaklığı şeklinde oluştuğunu gösterirken diğer yandan hisselerin %59.73'ünü elinde tutan Deutsche Bank'm, kuruluş içindeki etkinliğini göstermesi açısından ilgi çekicidir. Bu da, İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı sermayeye üşkin olarak, uygulanması kararlaştırılan ilkeleri kanıtlamaktadır. İlgi çekici bir başka nokta, bu ortaklığın, hisse senetleri dağılımında adı gizlenmiş olan, İtibar-ı Millî Bankası tarafından kurulmuş olmasıdır. Söz konusu Banka, Şirkete hissedar değildir ama çizelgede 100'er hisse üe isimleri izlenen Mahmut Nedim, Necmettin Molla, Ahmet Muhtar ve Şefik Beyler, İtibar-ı Millî Bankası'nın İdare Meclisi üyeleridirler. Bu noktada bilinen genel bir doğruyu yinelemekle, yukarıdaki somut görünüme gerçek anlamım vermek mümkün olacaktır. Bu genel doğru, emperyalizmin, geri bıraktırlmış ülkelere sermaye ihracı üe girerken, o ülkede kendine işbirlikçi ya da ortak edindiğidir.

Şimdi de, kısaca, aynı dönem içinde, anonim ortaklıkların sektörel dağılımında, madencilğe ilişkin anonim ortaklıkların yerine bakalım.

Genel olarak, gerek kuruluş sayısı, gerekse sermaye açısından, bankacılık alanından sonra,

"1920-1930 yılları arasında, anonim şirketleşme hareketinin yoğun olduğu ikinci uğraşı alanı MADENCİLİKTİR (20)".

Çizelge (6)'da her iki türden anonim ortaklığın, genel anonim ortaklıklar içindeki yerini, adet ve sermayeleri açısından göstermektedir.

özetle denilebilir ki;

- (1) Özel girişimle sanayileşme dönemi olarak nitelendirilen 1923-1932 yılları arasında; gerek yarı resmî bir kuruluş olan İş Bankası'nın gerekse Devletin, madencilik sektöründeki girişimleri, diğer sektörlerle oranla başarılı olmuş,
- (2) Ancak olumlu gibi görülen bu süreç, iki olumsuzluğu birlikte taşımıştır:
  - (a) Çizelge (6)'nın da açık biçimde ortaya koyduğu gibi,

"İncelediğimiz devre içinde, madencilik alanında yabancı sermayeli Türk anonim şirketleri üe münhasıran yerli sermaye tarafından kurulan Türk anonim şirketleri arasında, özellikle ödenen sermayeler bakımından %50 civarında (% 49.95 - % 50.05) bir dengenin kurulduğu görülmektedir (21)".

Kurulan bu dengenin ise, yabancı sermayenin, gerek üretilen değer gerekse üretim politikası üzerinde etkenliğini getirmesi açısından olumsuz niteliktedir.
  - (b) Diğer yandan, üretilen hammaddenin işlenmeden ihraç edilmesi, söz konusu sanayileşmenin, bir diğer açıdan olumsuzluğunu göstermektedir.

Madencilik sektöründeki anonim şirketleşmenin, niteliği ve niceliği konusunda, kısaca göze çarpan özellikler bunlar. 1923 - 1932 döneminin madencilik sektöründeki yapısına ilişkin önemli

Çizelge 6 — 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinin Uğraşı Alanlarına Göre Dağılımı

Alanı		Tabancı Sermayeli Türk Anonim Şirketleri					Münhasıran Terli Sermayeli Türk Anonim Şirketleri					T o p l a m				
		Sayı	Nominal Sermaye		ödenen Sermaye		Sayı	Nominal Sermaye		ödenen Sermaye		Sayı	Nominal Sermaye		ödenen Sermaye	
			TL.	%	TL.	%		TL.	%	TL.	%		TL.	%	TL.	%
Maden Üretimi	A	11	9.330 000		4 372.293		9	5.426 000		4 380 000		20	14.765 000		8.752 293	
	B	16 67		2 172		13 89	6.67		7 77		10 47	9 95		13 08		11.93
	C	(66.-)	(63.23)		(49.95)		(46.-)	(36.77)		(50 05)						
Genel	A'	66	43.950.400		81.477.233		136	69.864.664		41.833.468		201				
Toplan»	B'	(32.84)	(38.07)		(42.94)		(67.16)	((61.93)		(57.06)		112.815.064		73 310.701		

A=A' Mutlak Sayılar

B Dikey Yüzde

C«C' Yatay Yüzde

Kaynak: A. Gündüz ökcün, a.g.e., Çizelge: 9.

ve tamamlayıcı sayılabilecek bilgileri 1927 yılı Sanayi Sayımı'nın verilerinden öğreniyoruz. 1927 yılında gerçekleştirilen Sanayi Sayımı, gerek ülkenin genel olarak sanayisini belgelemesi gerekse maden sanayiine ilişkin sağladığı veriler açısından, önemli ve yararlı olmuştur. Bu sayımın verilerine göre, sektörlerdeki kuruluş sayısı ve bu sektörlerdeki çalışanların dağılımı şöyle olmuştur:

Çizelge 7 — Sanayi Dallarına Göre Kuruluşların ve Çalışanların Dağılımı

Sanayi Dalların	Kundus		Çalışan	
	Sayısı	%	Sayısı	%
1. Maden çıkarma	556	0.85	18.932	7.37
2. Maden sanayii, maden işleme ve makina onarım ve imalâtı	14.752	22.61	33.866	13.18

Kaynak: Devlet İst. Ens., "Sanayi Sayımı, 1927", Ankara 1969, s. 9, Tablo Tden aktaran Tunç Tayanç, *a.g.e., a.* 65.

Yine aynı yıla ait, çalışanların sayısına göre, kuruluşların sektörel dağılımı şöyledir:

Çizelge 8 — Çalışanların Sayısına Göre Kuruluşların Sektörel Dağılımı

Sanayi Dalların	6 kişiye kadar insan çalışan kuruluşların dağılımı %	6 kişiden çok insan çalışan kuruluşların dağılımı %
	1. Maden çıkarma	54.50
2. Maden sanayi, maden işleme ve makina onarım ve imalâtı	97.02	2.98

Kaynak: D.İ.E., *a.g.e.*, s. 10-11, Tablo 3-A, 3-B'den aktaran Tunç TA-YANÇ, *a.g.e.*, s. 69/70.

Son olarak, kullanılan yerli ve yabancı paylanım, üretim dallarına göre dağılımını gösterir sayım sonuçlarına bakmak yararlı olacaktır:

Çizelge 9 — Kullanılan Yerli ve Yabancı Hammadde Paylan, Üretimin Sektörel Dağılımı

Sanayi Dalı	Hammadde İçindeki	
	Terli Bayı	Tabana Fayı
1. Maden çıkarma	94.60	5.40
2. Maden sanayii, maden işleme ve makûna onarım ve imalâtı	56.49	43.51

Kaynak: D.İ.K., a.g.e., s. 15, Tablo 10'dan aktaran Tung Tayanç a.g.e., s. 70/71

Çizelgelerden, sayım yapıldığı yıllara ait maden sanayii-nin belirgin özelliklerini çıkarmak mümkündür:

- (1) 556 maden kuruluşunda, 18932 çalışanın bulunması, o dönemin madencilik yapısı hakkında genel bir bilgi vermektedir. Bu veriler, ortalama olarak, her kuruluşta 34 kişinin çalışmış olduğunu gösterir ki, bu da KÜÇÜK ÜRETİM BİRİMLERİNİN, dönemin madencilğine damgasını vurduğunu belirler.
- (2) Bu yargımızı doğrulayan sayısal verileri Çizelge (8) 'de görmekteyiz. 556 kuruluştan yaklaşık olarak yarısında (%54.50'sinde) çalışan sayısı, 6 ve 6'dan az olmuştur.
- (3) Önceki sayfalarda belirtmiş olduğumuz ve sayılan 20'e varan yerli-yabancı anonim ortaklıkların varlığı, dönemin KÜÇÜK ÜRETİM birimleri biçiminde beliren temel niteliğini değiştirmez. Kaldı ki, bu anonim ortaklıklardan belli başlı önemli sayılabileceklerinin (sermayelerinin büyüklükleri üe) bakır ve kömürde yoğunlaştığı bir gerçek.

- (4) Dönemin madenciliğinin bir başka önemli özelliğini gösterir sayısal verileri de Çizelge (9)'da görmekteyiz. Hammadde içindeki yerli payının % 94.60, yabancı payının ise %5.40 olması madencilik sektörünün emek - yoğun niteliğini kanıtlamaktadır. %5.40 yabancı payı büyük olasılıkla, makina ve teknik hizmetten oluşmuştur.
- (5) Çizelgelerde, "Maden sanayi, maden işleme ve makina onarım ve imalatı" adı altında görülen sanayi dalıma ilişkin sayısal veriler, dönemin metallurji sanayinin yapışım göstermesi açısından ilginçtir. KÜÇÜK ATÖLYELER (Kuruluşların %97.02'sinde çalışan sayısının 6 ve 6'dan az olması) biçiminde beliren bu sanayi dalı, üretilen yeraltı kaynaklarını işleyecek ne nitelikte ne de büyüklüktedir. Bu da üretilen madenlerin, büyük çoğunluğunun ihraç edildiğini, çok azının yurt içinde değerlendirildiğini gösterir.

Dönem için söylenecek son söz, 28 Mayıs 1927'de kabul edilen 1055 sayılı "Teşviki Sanayi Kanunu"na ilişkin olacaktır.

"Günümüze göre büe çok üeri olan 'teşvik tedbirleri' üe oluşan yasa 1.6.1942'ye dek yürürlükte kalmıştır ve özü açısmadan ; özel girişimi özendirmek için büyük ölçüde kamu fonunun aktarımını öngörür niteliktedir"²⁸.

Teşviki Sanayi Kanunu'nun getirdiği yeni olanakların, madenciliğimizin yapısında ne ölçüde değişikliğe yol açtığını göstermesi açısmadan, Çizelge (10) ve Çizelge (11)'deki sayısal veriler incelenmeye değer.

Söz konusu yasadan yararlanan maden kuruluşlarının az olması buna karşılık çalışanlar yönünden, dağılımda, "maden çıkarma" sektörünün önemli bir yerde olması şu şekilde açıklanabilir:

- (1) Yasadan yararlanan maden kuruluşlarının az olması (Yasadan yararlanan toplam kuruluşların %1.16'sı) ; Maden üretiminin genellikle kısa sürede kâr getirme

Çizelge 10 — Teşviki Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan Kuruluşların Sektörel Dağılımı: 1932

Sanayi Dalı	Kuruluşlar	
	Toplamı	Yüzde
1. Maden çıkarma	17	1.16
2. Maden sanayi, maden İşleme ve makina onarım ve imalâtı	85	5.77

Kaynak: İstatistik Umum Müdürlüğü, "Sanayi İstatistikleri", Ankara 1941, s. 6-7, Tablo A:l'den aktaran Tunç Tayanç.. a.g.e., s. 73.

Çizelge 11 — Teşviki Sanayi Kanunundan Yararlanan Kuruluşlardaki Çalışanların Sektörel Dağılımı: 1932

Sanayi Dalı	Çalışanlar	
	Toplam	Yüzde
1. Maden çıkarma	8.687	15.70
2. Maden sanayi, maden işleme ve makina onarım ve İmalâtı	2.236	4.01

Kaynak: I.U.M., a.g.e., s. 16-17, Tablo: İü'den aktaran Tunç Tayanç, a.g.e., s. 74.

olanağını sağlayacak bir sanayi dalı olmaması ve BİLİNEN önemli madenlerin ise daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi yerli ve yabancı sermayelerin oluşturduğu ortaklıklarca kapatılmış olması biçiminde açıklanabilir.

- (2) Yasadan yararlanan maden kuruluşlarında çalışanların genel dağılım içindeki payının önemli bir düzeyde olması ise (Toplam çalışanların %15.70'i) ; genel olarak maden sanayinin yapısı gereği fazla işgücünü gerektirdiğindedir.

n. 1932-1940 Dönemi

"1982 yünden sonra, Türkiye'nin ekonomik politikasında belirgin bir değişme ile "devletçilik" denilen yeni bir dönem başlamış oluyordu. Sekiz yü süren bu dönemin temel niteliği, kapitalistleşme sürecini hızlandırmak için, kamunun eylemlerinin yüksek bir düzeye ulaşmasıdır⁹³".

Kapitalist dünyanın 1929 yıllarındaki genel buhranı, Sovyet ekonomisinin bu buhrandan etkilenmemesi ya da az etkilenmesi, Lozan Barış Görüşmeleri'nin bağlayıcı olumsuz etkileri ve en önemlisi geçirilen on yıllık özel girişimcilik deneyinin başarısızlığa uğraması v.b. nedenlerden ötürü "devletçilik" denilen bu döneme girilmiştir. Özetle denilebilir ki İzmir İktisat Kongresinde kabul edilen ilkeler çerçevesi içinde geçirilen on yıllık uygulama;

"...özel girişimin temel sanayilerden çok, tüketim malları sanayilerine yönelmesine yol açmıştır. BATI TİPİ SANAYİ BURJUVAZİSİ YERİNE TİCARET BURJUVAZİSİNİN GELİŞTİĞİ GÖRÜLMÜŞTÜR^{3*}".

Ağır sanayiinin kurulması yönünde uygulamaya geçilen "devletçilik", daha başlangıçta tepkisini de birlikte getirmiş, kısa süre içinde özel teşebbüsün istekleri doğrultusuna girilmiştir. Dönemin temel niteliğini göstermesi açısından, Celâl Bayar'ın Başbakan olarak, Hükümet Programında şu açıklaması ilginçtir:

"Fert tarafından yapılabilecek işlerin, fertlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz, bu maksatla sanayi teşvik siyasetimize devam edeceğiz... Fakat ferdi mesai veya sermayenin bu gün için yetmediği veya gidemediği işlerde, millî korunmanın gerektirdiği hususlarda, millî emniyeti ve umumî menfaati temin etmek, ferdi mesai ve sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için Devlet iş basma geçecektir²⁵".

Bu dönemin, madencilik açısından ayrı bir önemi vardır. Devletçilik uygulamasının daha dönemin başlangıcında tepkiyle karşılanması ve kısa süre içinde özel girişimcilerin istekleri doğ-

rultusuna girilmesine karşı, günümüze dek gelen önemli maden işletmelerinin bu dönemlerde kurulduğunu görüyoruz. Bu kanımızca "...ferdî mesai veya sermayenin bu gün için yetmediği veya gidemediği.." büyük yatırmalı ve kısa sürede kâr getirmeyen riskli girişimler olan maden üretimine özel girişimin girmesinin olanaksızlığı ve çizilen devletçilik çizgisinin bir anlamda uygulanmasıdır.

Dönem içinde uygulanan Birinci Beş Yıllık ve ikinci Beş Yıllık Sanayi Plânlarının programlarında, madencilik yatırımlarının büyük yer kapladığı ve bu programla, uygulama alanında başarıya ulaşıldığını izlemekteyiz. Yapılan her iki plân da;

"...bu gün anlaşılan anlamda bir plân olmaktan çok, beş yıllık bir süre içinde hangi alanlarda ne tür kuruluşlar kurulacağını . . . (belirleyen) bir program niteliğindedir²⁸".

Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânında, "...hususî teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkân görülmeyen sanayi şubeleri ithal edilerek Devlet ve millî müesseselerin teşebbüs olarak kurulmaları düşünülmüştür". Plânın bu ilkesini madencüik açısından doğrulayan ya da uygulama ile plân arasındaki uyumu belgeleyen sayısal veriler Çizelge (12)'de açıkça görülmektedir.

Çizelge 12 — BBYSP Kapsamına Giren Sektörler ve Yatırım Tatarları

Sektörler	Tatırım tutarı (1.000 TL.)	Toplam yatırım isindeki payı %
1. Maden Sanayii	11.850	26.9
a) Demir s.	10.000	
b) Balar s.	550	
c) Kükürt s.	300	
d) Sömikok s.	1.000	

Kaynak: Afet inan, "Devletçilik Ökesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Sanayi Plânı 1933", T.T.K. Yayını, Ankara, s. 141.. Aktaran T. Tayanç.

1936 yıllarında hazırlanan İBYSP'nın ise madencilik kap-sayan maddeleri şöyledir:

1. "... madenlerimiz (in) gerek ham, gerekse yarı ma-mul olarak ihracata elverişli bir hale getiril-(mesi)...".
2. "...Kömür havzalarımızda istihsalin inkişafı ve ras-yonaliz eedilmesi".

Kabul edilen bu ükeler çerçevesinde, İBYSP'da madencilik sektörünün yatırımlardaki yeri, BBYSP'dan daha önemli olmuş-tur.

Çizelge 13 — İBYSP'da öngörülen Yatırımların Sektöre! Dağılımı

Sektörler	Toplam yatırım (milyon TL)	Yüzde dağılım
1. Madencilik	21.1	21.9—20.9
2. Maden kömürü ocakları	21.6	20.2—19.3

Kaynak: a.g.e., Cedvel II.

Görüldüğü gibi madencilik öngörülen yatırım, toplam ya-tırımın %40'ı gibi büyük bir değere ulaşmıştır.

Başka bir deyişle,

"...Plânın madencilik bölümü dışındaki bölümü uygu-lanma olanağı bulamamıştır.. (27) ".

Gerek BBYSP, gerekse İBYSP'lanının madencilik sektö-rü-ne bu denli önem vermeleri;

1. Gittikçe artan demir-çelik ve yakıt gereksinimini karşılayacak demir, taş kömürü ve linyit gibi yer-altı kaynaklarının işletilmesi,
2. Diğer yandan krom, bakır gibi önemli metal maden-lerin ihraç edilerek, döviz sağlanması.

gibi nedenlere bağlanabilir. Gerek büyük kuruluşların oluşturul-ması, gerekse üretimle ilgili sayısal veriler, dediklerimizi kanıt-lamaktadır. Taş kömürü üretiminde, plânlar doğrultusunda ya-

pılan uygulama, üretimin 1930'dan 1940'a doğru, 860.000 ton-
dan 1.840.000 tona çıkmasını sağlamıştır. Ancak üretim artar-
ken ihracatta azalma görülmüş, 1930'larda 275.000 ton olan ih-
racat 1940'larda 30.000 tona düşmüştür. Buna neden, 1937'de
Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının üretime geçmesi ve sa-
vaşın getirdiği koşullardır. Krom ve bakır ihracatlarındaki de-
ğerler de yukarıdaki kanımızı doğrulamaktadır. (Bk. M.T.A.
Dergisi, Ankara 1943, Sayı: 2/30)

özetle, her iki sanayi plânının uygulanmasında;

1. Birinci uygulamada, madencilik yatırımları Sümer-
bank tarafından finanse edilmiş,
2. Etibank, 14.6.1935'de 2805 sayılı yasa ile, ikinci plâ-
nın programı gereği, madencilik ve elektrik enerjisi
alanlarında faaliyet göstermek üzere kurulmuş,
3. Aynı günlerde 2804 sayılı Yasa ile Maden Tetkik ve
Arama Enstitüsü kurulmuş,
4. Zonguldak kömürleri, Ergani Bakırları gibi önemli
madencilik üniteleri uluslaştırılmış ve devletleştiril-
miş,
5. M.T.A. ve Etibank işbirliği ile, dağınık ve ilkel yön-
temlerle işletilen maden yataklarının, merkezi de-
netiminin sağlanmasına başlanmıştır.

m. 1940 - 1945 Dönemi

Emperyalist ülkeler arasındaki uzlaşmaz çelişkilerin, savaş
alanına kayması yani İkinci Paylaşım Savaşı'nın başlamasıyla,
ülkemizde uygulanagelen ekonomik-politikada da, belirli ve
önemli değişikliklere gidilmiştir.

*"Devletin, 1918 -19^5 yılları arasında uyguladığı eko-
nomik politika, "Türkiye savaşın dışında kalmakla
birlikte" bir savaş ekonomisi niteliğindedir(28)".*

18.1.1940'da yürürlüğe giren "Millî Korunma Kanunu" yu-
karıda açıklanan (belirtilen) dönemin niteliğine ait bir kanıttır.

"Sanayii ilgilendiren maddeler arasında, örneğin sana-
yi ve MADEN KURULUŞLARINDAN üretim prog-

ramlarını istemek ya da program vermek., (gibi) hükümleri (29)".

içeren yasanın uygulanması ile,

"Bu dönemde üretim büyük oranda yavaşlamış, ekonomide büyüme şöyle dursun, küçümsenmeyecek gerilemeler olmuştur (30)".

Bu gerilemenin, madencilikte de, bütünüyle görüldüğü söylenemez. Bazı maden türlerinin üretiminde gerileme, bazılarında ise tersine büyümeyi kanıtlayan sayısal verileri Çizelge (14) de görmekteyiz.

Çizelge 14 — 1940-1945 Yılları Arasında Maden Üretim Değerleri (1.000 ton)

Madenin Cinsi	1940	1941	1942	1945	1944	1945
Maden kömürü	3.000	3.000	2.500	3.200	3.600	3.700
Linyit kömürü	230	280	390	590	760	730
Krom cevheri	170	135	145	160	185	145
Demir cevheri	135	50	20	90	90	125
Kükürt	3.6	2.2	3.1	3.4	3.4	4.1

Kaynak: M.T.A. Dergisi, Sene: 11, Sayı: 2/36, Ankara 1946, s. 194.

Çizelgeden de anlaşıldığı gibi, savaşın gerektirdiği ya da doğurduğu bir üretim gerilemesi yerine, istikrarsızlıktan söz etmek daha doğru olacaktır.

Dönem için gözlediğimiz bir başka önemli özelliği belirtmeden geçemeyeceğiz. Özel girişimin, madencilik sanayi yatırımlarına girmediğinin başka bir deyişle, kısa sürede kâr getirici tüketim malları sanayü dururken, madencilik sektörüne girmediğini, tersine elindekilerini devlete devrettiğini kanıtlayan sayısal değerleri Çizelge (15) 'den izleyebiliyoruz.

Etibank'ın, çizelgede belirtilen beş maden türünde, iştirak paylarının 1938 yılından 1945 yılına dek sürekli artış göstermesi, yargımız doğrulamaktadır, özellikle maden ve linyit kömürleri ve kükürtte bu artış oldukça büyük olmuştur.

Çizelge 15 — 1938 -1945 Yılları Arasında Etibank'ın Madenlerdeki İştirak Payları (%)

Madenin Cinsi	İştirak Payları							
	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Maden kömürü	20	29	34	100	100	100	100	100
Linyit kömürü	—	64	64	64	69	71	80	81
Krom cevheri	24	54	54	47	40	49	52	57
Demir cevheri	—	100	100	100	100	100	100	100
Kükürt	42	42	47	45	42	90	98	91

Kaynak: M.T.A. Dergisi, Sene 11, Sayı: 2/36, Ankara 1946, s. 194.

IV. 1945 -1950 Dönemi

"Savaş sonunda yalan iMşMler kurmaya başladığımız batılı devletler, çeşitli nedenlerden ötürü, kendi değer yargılarına uygun bir ekonomik yapının Türkiye'de yerleşmesini istiyorlar ve bu yönde değişik kanallardan etkiler ve hatta baskılarda bulunuyorlardı. Bu etkülerin büyük bir bölümü, 19^1'den itibaren söz konusu olan dış yardımlar dolayısıyla ekonomik bakımdan muhtaç olduğumuz ve ayrıca gerek dış politika ve gerekse askerî yönden desteğini aradığımız A.B.DS-den geliyordu(SI)".

Bu yargıyı doğrulayan somut olgu, "1947 Kalkınma Plânıdır. Plân, haberleşme ulaştırma başta olmak üzere, enerji, DEMİR - ÇELİK ve MADEN sektörlerini içermektedir. Ancak,

"...Aşikârdır ki böyle bir plânın finansmanı için uzun vadeli bir DIŞ KREDİYE ihtiyacımız vardır (32)".

Dış kredi finansmanında ise —yukarıda da belirtildiği gibi— ABD'nin 500 milyon dolarlık kredisi, en önemli kısmını teşkil etmektedir.

Bir yandan içteki ekonomik çıkmazın bir gereği olarak, diğer yandan ABD'nin İkinci Paylaşım Savaşı'ndan sonra dünya jandarmalığı üstlenmesinin gereği, uyguladığı Marshall Plânının etkisiyle,

"Dönemin bağında yurt içi kaynaklara dayalı kalkınma stratejisine karşılık (dönem sonunda) dış kaynaklara bağlı bir kalkınma stratejisinin ana çizgileri ortaya çıkmaya başlamıştı(33)".

Böylece daha 1950'lere girmeden, gerek ekonomik gerek askerî, gerekse de politik alanda, geleceğin kapitüler nitelikteki ayrıcalıkların yabancılara verilmesinin çekirdeği oluşmuştur.*

V. 1980 -1960 Dönemi

1950 seçimleri somut iktidara gelen D.P., C.H.P. iktidarının son döneminde "1947 Kalkınma Planı"nda saptanan büyük çapta dış kaynaklı kalkınma stratejisinin sınırlarını daha da genişletmiş, böylece emperyalizmin ekonomik, politik ve askerî sömürü ve güdümünü getirmiştir.

D.P. Programında bulunan aşağıdaki hükümler, kanunları belgelemektedir :

"İktisadî hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır (34)".

"Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.. (35) ".

Emperyalist GÜDÜMÜ belirleyen somut kanıt, 15 Mayıs 1951'de Celâl Bayar'a sunulan BARKER RAPORUDUR. "Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının (Dünya Bankası) Türkiye Hükümeti ile birlikte finanse ettiği bir heyetin" hazırladığı RAPOR, EMPERYAUZMİN 1950'lerde TÜRKİYE'yi bir TARIM ülkesi olarak görmek istemesi açısından ilginçtir.

Heyet'in, önce "Endüstriyel Kalkınma Sahasında"ki önerilerini görelim:

(*) 1930-1950 yılları arasında genel olarak yabancı sermayenin etkin olmadığı ya da yasal koşulların yeterli olmaması nedeniyle ülkeye büyük çapta giremediği kabul edilmektedir Ancak bu 20 yıllık sürenin yabancı sermaye açısından incelenmesi gerektiğini belirtmek isteriz.

"Endüstriyel inkişaf veya gelişme bakımından en ziyade istikbal vaadeden sahalar, ehemmiyet sırası ile şunlardır: a) Ziraî mahsûlleri işleyen endüstri zümreleri; b) Hafif makina, madenî eşya ve alet imalâtı; c) İnşaat malzemesi; d) Deri işleri; e) Tahta işletme; f) Hafif kimya maddeleri imali; g) Keramik ve çömlekçilik, ve h) Köy el sanatları(36)".

"Her çeşit lüks maddeleri istihsal eden sanayi zümreleri, ağır makina ve MADEN MAMULLERİ, ağır kimya (muhtemelen kimyevî gübreler hariç), selüloz ve kağıt endüstrileri bu gün için inkişaf ettirilmemelidir(37)".

"Ağır" olarak belirtilen sanayi dallarının basma oturtulan "her çeşit lüks maddeleri istihsal eden sanayi zümreleri" cümlecığı, EMPERYALİZMİN iyi niyetini (!) göstermesi açısından ilginçtir.

Bir yandan ."AGIR MAKİNA VE MADEN MAMULLERİ" nin gelişmemesini isterken, diğer yandan "MADENCİLİK faaliyetlerine dair olarak Heyet (in)" önerileri şöyle olmuştur:

1. 1953 senesinden sonra, halihazır yatırım programının neticeleri belli oluncaya kadar, Zonguldak kömür havzasının inkişafı için hiçbir taahhüde girişimemelidir.
2. Hususî maden arama ve işletme faaliyetlerine yol açacak bir madencilik politikası kabul edümelidir. Hükümetin, hususî sermayedar grupları petrol araştırma ve işletmelerinden uzak tutma politikasını yeniden tetkik etmesi lâzımdır.
3. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafmdan yapılan tetkiklerin neticeleri HALKIN istifadesine açık olmalıdır (38)".

Yukarıdaki öneriler, kısaca şu anlamları içermektedir:

"a) "Ağır makina ve maden mamulleri"nin gelişmemesi gerekliliği şeklindeki öneri üe "Hususi maden arama ve

işletme faaliyetlerine yol açacak bir madencilik politikası kabul edilmelidir" önerisi tam bir uyum içindedir.

Bu uyum, EMPERYALİZMİN Türkiye'yi madencilik yönünden bir HAMMADDE DEPOSU ya da STOKU olarak görmesi şeklindedir. Çünkü, ikinci öneri yabancı sermayeye tanınacak ayrıcalıklardan sonra, gelecek sermayenin madenlere kolaylıkla el atmasını sağlayacak yeni bir maden yasının hazırlanmasını istemektedir.

- b) Üçüncü önerideki "halkın istifadesine" deyiimi ise emperyalizmin aldaticılığını göstermesi açısından ügünçtür. Gerçekte burada "halk" diye tanımlanan, bizzat emperyalizmin kendisidir. Geldiği zaman, aramp taranmış, etüd edilmiş sahalarla ilgili çalışmalardan yararlanmakla,
1. Pahalı ve riskli olan maden arama aşamasında zorluk çekmeyecek,
  2. TÜRKİYE'NİN MADEN POTANSİYELİNİ ÖĞRENEREK, DÜNYA MADEN POTANSİYELİNİN BİR HALKASINI DA TAMAMLAMIŞ OLACAKTIR.

Raporun, gerek genel olarak içerdği, gerekse özel olarak madencilikle ügü önerilerinin uygulamaya geçirildiği de bir gerçektir. Bir TARIM ülkesi olarak görölmek istenen Türkiye'de, gerçekten de kısa süre içinde, tarımda büyük üretim artışları görölmüştür. O kadar ki,

"1950 -1955 yılları arasında, ulusal gelirdede meydana gelen önemli sıçrayış, TARIMDAKİ üretim artışı ile ilgili idi (39)".

Diğeryandan, 1950 -1960 yılları arasında yapılan Amerikan yardımının kullanım yerleri yönünden dağılımı ise şu şekilde olmuştur:

"...teknik yardımın ancak yüzde 10'unun, iktisadî yardımın ise yüzde 6.8'inin sanayiin geliştirilmesi ama-

cıyla kullanıldığım TARIM ve hizmetler kesimlerinin dış yardımdan en çok yararlanan alanlar olduğunu görürüz... (40) ".

Yapılan yardım da, görüldüğü gibi ülkemiz ekonomisini bir bütün olarak TARIM'a kanalize etmeyi amaçlamıştır.

öte yandan, aşağıda belirtilen yasalar ve komisyonlar, Barker Raporu'nun bir başka yönden etkinliğini gösterir kanıtlardır:

- a) 1.8.1951'de yürürlüğe giren 5821 sayılı YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINI TEŞVİK KANUNU,
  - "1. transferin serbest olmaması,
  2. faaliyet alanlarını kısıtlaması,
  3. yabancı sermayeyi temsil eden senetlerin satışının serbest olmaması,
  4. elde edilen kârların yeniden Türkiye'de yatırılmasına ilişkin boşluklar.. (41) ".

gibi nedenlerden ötürü terkedilmiştir.

- b) Terkedilen bu yasanın yerine, daha fazla ayrıcalıklar tanıyan 6224 sayılı YABANCI SERMAYEYİ TEŞVİK KANUNU (18.1.1954) yürürlüğe girmiştir.
- c) 7.3.1954 tarihinde ve 6326 sayılı Petrol Kanunu,
- d) 11.3.1954 tarihinde 6309 sayılı MADEN KANUNU,
- e) Maden Yardım Komisyonu: A.B.D.'nin oluşturduğu bu komisyon, Barker Raporu'ndaki madencüğe ilişkin önerilerin, yasal işlerliğe kavuşturuluncaya kadar olan geçiş süresinde, ön çalışmaları yapması ve sonraki işlerliğe yol göstermesi yönünden ilginçtir. Türkiye'nin ABD'ye Türk parası olarak ödenecek borcunun bir bölümünü teşkil eden 15 milyon sermayeli bu komisyonun temel amacı; rezervlerin özel kesime açılmasını sağlayıcı yönde eylem sürdürmektir. Bu işlerlikte Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'nin oluru ve İş Bankası'nın fi-

nansmanı sağlanmaktadır. İlginç olanı, rezerv bulgularının DEVLETE AKTARILAMAMASI koşulunun, Komisyon programında saptanmış olmasıdır. Bunun somut ve en güzel örneği, MAZIDAĞI FOSFATLARININ günümüze dek çözülmeyen gelen öyküsüdür.

Barker Raporu'ndaki, madencilik ile ilgili ilginç bir başka öneriyi de belirtmeden geçemeyeceğiz.

"Devlet Teşebbüslerinin Organizasyonu ve Hususî İnisiyatifin Teşviki" bölümünde kısaca Sümerbank ve Etibank'ın yapısından söz edildikten sonra yapılan öneri, EMPERYALİZMİN denetimini tek merkezde toplaması açısından önemlidir.

"Münferiden fabrikalar, MADEN İŞLETMELERİ veya diğer teşebbüsler, arzuya şayan bulunduğu kani oldukları yatırımlara dair teklifler yapabilmelidirler; fakat bu gibi tekliflere dair olan nihai karar, Başbakan ve Yardımcısı tarafından ittihaz olunmalıdır (42)".

Öneri, Devlet teşebbüslerinin, bir başlangıç yatırım yapımlarını doğru bulmamaktadır. Çünkü,

"...Devlet endüstri faaliyetleri, Devlet tarafından finanse edilen, fakat istikametleri büyük ölçüde bizzat (Sümerbank, M.K.E. ETİBANK gibi) teşebbüsler tarafından çizilen büyük ve gittikçe artan bir gelişme göstermişlerdir (43)".

Gerçekten de, genel olarak büyük yatırımlı sanayi girişimlerinde bulunan SÜMERBANK ve ülke madenciliğinde zamanına göre büyük atılımlar yapan ETİBANK'ın "büyük ve gittikçe artan bir gelişme göstermiş" olması ürküntü verici olmalıdır ki birinci öneri bir denetimi (tek merkezden) öngörmektedir.

Son olarak "Barker Raporu"nun madencilik ile ilgili önerilerinden birinin kısa süre içinde uygulanışını kanıtlayacak bir başka yapıttan söz edeceğiz. Geçtiğimiz aylarda RAPOR'un "M.T.A. Enstitüsü tarafından yapılan tetkiklerin neticeleri HALKIN İSTİFADESİNE açık olmalıdır" şeklindeki önerisini izle-

mistik. Mayıs 1951'de yapılan bu öneri 1952 yılında M.T.A. Enstitüsü'nün yayınladığı "Türkiye'de Maden İşletecek Yabancı Müteşebbisler için TANITMA BÜLTENİ" ile somutlaşmakta ve gerçekleşmektedir. Bültenin önsözü, oldukça ilginç cümleleri içermektedir.

"...maden işlerinin inkişafında başarılı neticeler sağlanmasını temin için, hariçteki müteşebbislerin gerek nakdî sermaye şeklinde ve gerek makina ve materyel gibi tesis ve işletme malzemesi olarak Türkiyede plase edecekleri kıymetlerin ve bu işlerle ilgili emek ve hizmetlerin serbest teşebbüs prensiplerine göre teşvik ve himayesi maksadıyla, 1951 yılında yeni bir kanun çıkarılmış ve tatbikine geçilmiştir (44)".

Bültenin hazırlanış gerekçesinde de şunlar denilmektedir:

"...Türkiye'de maden işlerinde çalışmak isteyen sermaddarların ne gibi şartlar ve hükümlere tabi olacağını ana hatları itibariyle göstermek ve serbest teşebbüse açık madenlerimizin hakkında toplu bir fikir vermek maksadıyla hazırlanan bu broşürün, memleketimizde çalışmak isteyen hariçteki dostlarımıza faydalı olmasını temenni ederiz (45)".

"...tetkiklerin neticeleri HALKIN İSTİFADESİNE açık olmalıdır" önerisinde HALK'la kimlerin amaçlandığı, sanırız şimdi daha açık şekilde belirmiştir.

Dönemin sonlarına doğru, Türkiye madencilik sanayiinin yapısını ve maden potansiyelini belirlemek amacıyla ABD tarafından görevlendirilen L. NAHAİ tarafından yapılan çalışmayı görüyoruz. L. NAHAİ, dönemin madencilik yapısını şöyle görmektedir:

"Türkiye'de belli başlı bir düzineye yakın maden türünde, üretim yoğunlaşmıştır. Kömür, krom, bakır ve demir bu türlerin önemli olanlarıdır. Maden sanayiinin gayri safi mülî hasılaya katkısı hâlen tarım ve hafif sanayi katkılarına oranla çok azdır. En önemli madenler, devlete ait olup devletçe işletilmektedir. Bu-

nun yanında, özel sektörün madencilikteki hissesi git-tikçe artmaktadır, işletmeler genellikle küçük ve orta büyüklükte olup ükel yöntemlidir. Madenlerin hiçbirisi, gerek büyüklük, gerekse üretim yönünden ABD madenleri ile karşılaştırılamıyacak kadar küçük çaptadır. Madencilik sanayiinin gelişmemesinde, iç nakliyatın pahalılığı, yatırımlar için gerekli döviz rezervinin olmaması ve projelere yön verecek esaslı jeolojik bilgilerin yetersizlikleri vb. gibi etkenler söz konusudur (46)".

Maden üretiminin, dünya maden üretiminde önemli bir yer tutmadığını belirttiğinden sonra, maden ihracatlarını, "...yabancılar için önemli bir değiştirme kaynağı" olarak nitelleyen L. NAHAL, yabancı sermaye sorununa ilişkin gözlemini de şu şekilde belirtmektedir:

"...Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Maden Kanunu ve Petrol Kanunu Hükümetin tutumunu yerine getirmeyi ve yabancı yatırımlar atmosferinin kanunî hale getirecek tasarlanmış kıstaslarıdır.

Türkiye'de KAMULAŞTIRMA YA DA MÜSADEREDEN (EL KOYMA) doğacak zararlara karşı, herhangi bir garanti yoktur. Fakat Maliye Bakanlığı Bütçe Alt Komisyonu Başkanlığı, Amerikan Birleşik Devletlerine KAMULAŞTIRMAYA karşı garanti sağlayan bir antlaşmanın yapılmasını tavsiye etmiştir (47)".

Kamulaştırmaya karşı garanti sağlayan böyle bir anlaşmanın KAPİTÜLER nitelikte olacağını söylemek yanlış olmaz...

VI. 1960-1971 Dönemi

1960'lara gelindiğinde,

"...teketteşen ve emperyalizmin işbirlikçisi haline gelen büyük sermayenin artan baskısı karşısında işçi sınıfı, orta ve küçük burjuvazisinin (köylülük dahil)

önemli bir kesiminin gittikçe gelişen tepkisini doğurdu(m)"-

27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen Devrim, yukarıda belirtilen sosyal tepkiyi ortaya vurmuştur. Radikal orta ve küçük burjuvazinin başı çektiği ve başarılı olduğu bu hareket, kısaca, 1960 lara doğru sınıflar arasında gittikçe keskinleşen ilişküler düzeyinin, sosyal patlamalara dönüşmeden daha üst düzeyde yeniden düzenlenmesini getirmiştir. 1960 ANAYASASI ve öngördüğü PLANLI KALKINMA bunu belirleyen en önemli kanıtlardır.

Devrimi oluşturan önder kadro, devrimi izleyen ilk iki - üç ayda, tekelci sermayeyi tedirgin edici kararlar almış olmasına rağmen, sınıf pusulasından yoksun oldukları için, kısa süre içinde tekelci sermayenin ve bütünleştiği emperyalizmin ekonomik ve politik baskıları karşısında gerilemiştir. Bu geriye dönüş çok kısa sürede gerçekleşmiştir.

"Devrimden hemen sonra, ABD ve diğer Batı ülkelerinin emperyalist çevreleri, Türk Hükümetine ekonomik baskı yapmaya başlamışlardı (49) "".

Bu baskı, kısa süre içinde sonuç almış, 11 Temmuz 1960 tarihinde,

"13 sayılı Kanunla MBK, Maliye Bakanlığına, Türkiye'-de yabancı sermayenin faaliyet göstermesine izin verilmesi için emir vermiştir (50)".

Emperyalizmin başlangıçta "YARDIM" biçiminde yürütülen ekonomik baskılarım, daha sonra yabancı tekellerin eylemleri izlemiştir. Bu eylemlere somut olarak, Ereğli Demir Çelik Fabrikalarının kuruluşunda, ULUSLARARASI İMAR ve KALKINMA BANKASI üe yabancı tekellerin girişimleri gösterilebilir.

Emperyalizm, bir yandan devlet teşekküllerindeki yapının tekrar gözden geçirilmesini isterken, diğer yandan da,

"...yabancı sermayeye imtiyazlar tanıyan kanunlara yemlerinin de eklenmesini, yabancı sermayeye verilen hakların genişletilmesini istiyor (du) (51)".

20 Haziran 1962'de Batı Almanya üe Türkiye arasında imzalanan "Sermaye Yatırımlarını Karşılıklı Teşvik ve Koruma" anlaşması, bu istemin somut kanıtıdır.

"Devlet kuruluşlarının tekrar gözden geçirilmesi" istemi de kısa sürede uygulamaya geçmiş, Amerikan Yardım Komisyonu (AID)'nın girişimi ile Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün bu konudaki çalışması, "MERKEZÎ HÜKÜMET TEŞKİLÂTI ARAŞTIRMA PROJESİ" üe sonuçlanmıştır. MEHTAP adı altmda bilinen bu PROJE, uygulama alanına girmekte gecikmemiştir. Yeni adlar altmda kurulan bakanlıklar ve 21 Mart 1964'te yürürlüğe giren 440 sayılı İktisadî Devlet Teşekkülleri ve Bunlara Katılma Kanunu bu uygulamanın somut kanıtlarıdır.

Gerek yabancı sermaye için istenen yeni yeni haklar, gerekse devlet kuruluşlarının tekrar gözden geçirilmesi istemi ve bunların uygulama alanında somutlaştırılmalarının, madencilik açısından oldukça önemli bir yeri vardır. Önce 440 sayılı Kanun'un Devlet Kuruluşlarına getirdiklerini görelim:

"440 Sayılı Kanun, iktisadî devlet teşekküllerini kâr etmeye zorluyordu....

İktisadî devlet teşekküllerinin örgüt yapısı, özel teşebbüs sistemlerinden kopya edilmiş ve onlara paralel bir biçime getirilmişti, örgütlenmeye ilişkin olarak devlet teşekkülleri, tıpkı özel şirketler gibi, hisse senedi çıkartmak ve başka şirketler kurmak hakkını elde ediyordu... Devlet teşekkülleri, hisseleri şahıslara ancak özel bir izin ile satılabüyordu. Bu kanun geçince, iktisadî devlet teşekkülleri sermayesinin ancak 1%50'si devletin olan şirketler oluyordu (52)".

Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş., Çinkur A.Ş. ve Türk Civa A.Ş. gibi anonim ortaklıklar, bu olgunun giderek doğurduğu kuruluşlardır.

Bu konuya tekrar dönmek üzere, dönem içinde, yabancı sermayeye ilişkin emperyalist istemlerin somut bir örneğini incelemek üginç olacaktır, önce incelemeye ışık tutması ve çıkış noktası olması açısından, madencilik alanında yabancı sermaye yatırımlarının, toplam yatırımdaki yerine bakalım.

**Çizelge 16 — Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı
1964 Yılı Başı**

Sanayi Dalı	Toplamın yüzdesi	Yabancı Sermaye Yatırımlarının Toplam Sermaye Yatırımına yüzde olarak oranı
Lastik ve kauçuk	21.1	60
Kimya	17.8	65
Gıda	13.5	77
Maden üretimi	7.1	99

Kaynak: M. Tümer, "Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi ve Yabancı Sermaye", İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, Ocak 1964, s. 57.

Gerek toplam sermaye yatırımı gerekse toplam yabancı sermaye yatırımı içindeki maden üretim sanayii paylarının düşük olması nedenlerini şöylece sıralayabiliriz:

a) BİLİNEN, ZENGİN VE VERİMLİ MADEN YATAKLARININ TÜMÜNÜN DEVLET KURULUŞLARINCA KAPATILMIŞ OLMASI,

b) YABANCI SERMAYEYİ TEŞVİK EDİCİ YASALARIN, MADENCİLİK SANAYİNE YATIRIM İÇİN YETERLİ OLMADIĞI ÇÜNKÜ YÜRÜRLÜKTEKİ MADEN YASASININ TÜM GİRİŞİMLERİNİ GÜVENCE ALTINA ALACAK NİTELİKTE OLMAMASI.

1) Belirtilen nedenlerin doğurduğu engeli, emperyalizmin, devlet kuruluşlarına ilişkin yapı değişikliği önerisinin gerçekleşmesi ile aştığını önceki sayfalarda izledik. Ok aşamada, KAR AMACI GÜDEN KURULUŞLAR ŞEKLİNE DÖNÜŞTÜRÜLEN İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ, İKİNCİ AŞAMADA DA ANONİM ORTAKLIKLAR BİÇİMİNE GETİRİLEREK YABANCI TEKELLERİN, YERLİ TEKELLERLE KOLAYLIKLA KAYNAŞACAĞI KURULUŞLARA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ SÜRECİ, DEMEK İSTEDİĞİMİZİN BİR KAJOTTDIR. Bunu doğrulayan somut örnekleri tekrarlamayı gereksiz görüyoruz.

- 2) Madencilik sanayiinde, yabancı sermaye yatırımlarının tüm girişimlerini güvence altına alacak yeni yasa çalışmaları da kısa süre içinde başlamıştır.

"....Amerikan Yardım Komisyonu Başkanlığı, bilhassa eski Başkan S. Van Dyke (m) Sanayi Bakanlığına muhatap yazısında ve Maliye Bakanlığı nezdinde yaptığı bir çok teşebbüsleri., (sonucunda)... Sanayi Bakanı Sayın Prof. Fethi Çelikbaş'm emirleriyle Bakanlığa bağlı İktisadî Devlet Teşebbüsleri Merkez Kurulu (53)". yeni bir yasanın yapılması amacıyla, "YENÎ MADEN KANUNU HAZIRLAMA KOMİSYONU oluşturulmuştur.

"...Adı geçen Komisyon çalışmalarına başladıktan kısa bir süre sonra, Amerikan Yardım Komisyonu Başkanlığının önceden yaptığı tavsiye ve teşebbüsler neticesinde Birleşik Amerikalı tanınmış Maden Kanunu uzmanlarından Mr. NORTHCUTT ELY, memleketimize celbedilmiş, gerekli resmî formaliteler ikmal edilerek Maliye Bakanlığı AID Teşkilâtı kendisiyle bir kontrat imzalamış (tır) (64)".

Görevi yüklenen MR. ELY, madencilik dalındaki belli başlı yabancı tekellerce de bilinen ve sevilen bir uzmandır. Geri bıraktırmış bir ülke için hazırlayacağı MADEN yasınının, öncelikle yerli ve yabancı tekellerin onayından geçmesi gerekliliğini bilen sadık (!) ve zekî bir yasa adamıdır. Gerek dediğimizi kanıtlayan gerekse de emperyalizmin işlerliğini göstermesi açısından ELY'e ilişkin bir iki belgeyi sergülemek yararlı olacaktır.

Hazırladığı tüm tasarıları yukarıda belirtilen çevrelerin onayına sunan ELY'e gelen eleştiriler, oldukça ilginç ve önemli görüşleri içermektedir, önce ELY'nin gerçek kimliğin belirleyen belgeyi görelim:

. . . .

Uygunsa, kanun üzerinde çalışan Türkler, önerilerinin asıllarını size ve birer kopyalarını da bana göndersin-

ler. Yabancı kişi ve kurumlarda önerilerini doğrudan bana gönderiyorlar. TEMSİLCİLİK yaptığım için benimle daha RAHATLIKLA irtibat kurma ve anlaşma olanaklarım sağlamış oluyorlar (55)".

Gerçekten de yabancı tekellerle "...daha RAHATLIKLA irtibat kurma ve anlaşma olanaklarımı sağlamış (tır)". MR. ELY,
M

• • • •

Türkiye madenlerini YABANCI SERMAYE yoluyla geliştirip özel yatırımlara cazip duruma sokacak bir kanun hazırlıyorum (56)".

Yabancı tekellerin önerilerini uygulamak için bütün çabamı göstermekten geri kalmaz:

"...önceden göndermiş olduğum birinci tasarıma gerekli zaman ayırıp cevap verdiğiniz için çok memnunuz, ikinci tasarıda, ÖNERİLERİNİZİN birçoğunun yer almış olduğunu göreceksiniz (57)".

Yabancı tekellerden MR. ELYe gelen eleştiri ve önerileri içeren belgeler kanımızca tekellerin geri bıraktırlmış ülkelerdeki işlerliklerine ışık tutması açısından oldukça çekicidir.

"...Ülkenin ekonomik koşulları, fiat artışları, işçilik ve çalışma koşulları, ayrıca ücretler, vergileme biçimleri ve benzeri yatırımlarla ilgili malî yöntemler garanti altına alınmadan, anlaşmalar sağlanmadan işletmeye geçilmemelidir. İLGİLİ HÜKÜMET KATLARI İLE EN UYUMLU İŞBİRLİĞİ VE DESTEKLER SAĞLANMIŞ OLMALIDIR (58)".

Yabancı tekellerin sözcüsü, bakın nasıl açıklamaktadır sömürü işlerliğini:

"...Türkiye Cumhuriyeti'nin maden yataklarını geliştirmek için YABANCI SERMAYE celbine ve bunun riskine katlanmasını, ileri atılmış doğru bir adıma inanmaktayız.

Bir Amerikan firmasının, yabancı bir ülkenin maden ekonomisi ve yatırımları hakkında göz önünde bulundurması gereken en önemli hususlardan biri, o

ülkedeki istihkak ve gelirin saptanmasıdır. Yatırım sermayesinden vergüer çıktıktan sonra elde edilecek kann uygun olup olmadığının sizce incelenmiş bulunduğuna eminiz. BAZI ÜLKELER, YABANCI FİRMALARIN MADEN YATAKLARINA SAHİP OLMALARINI, MADEN İŞLETME İMTİYAZINI ALMALARINI VE UZUN SÜRELİ KİRALAMA YOLUYLA İŞLETMEDE BULUNMALARINI KENDİ YASALARIYLA YASAKLAMISLARDIR. BU DURUMLARDAN HERHANGİ BİRİYLE KARŞILAŞILDIĞI ZAMAN UYGULANMASI GEREKEN YÖNTEM, YERLİ BİR FİRMAYI TAMAMEN ELDE ETMEK, KISMEN ELDE ETMEK YA DA SIKI İŞBİRLİĞİ KURMAK SURETİYLE YÜRÜTÜLÜR VE KÂR TRANSFERİ SAĞLANIR.

YAKIN ZAMANDA FİRMAMIZIN TEMSİLCİLERİNDEN BİRİSİ TÜRKİYE'YE GİDEREK MADEN YATAKLARI VE REZERVLERİNİ İNCELEYECEKTİR(59)".

Yorumu gerektirmeyecek açıklıkta olan bu belgenin yanında, aşağıda sunulan iki aynı kaynaklı belge, yerli tekel ve onların sözcülerinin gerek o dönemdeki tavırlarım gerekse ikili karakterlerini göstermesi açısından ilgi çekicidir.

"...Anlayabildiğim kadarı ile taslağınızda iki esas amaç var. Birincisi: Teknik 'know-how, ve malî kaynakların yoksunluğundan ötürü ülkenin maden zenginliklerini işleyemeyen ve mevcut mevzuat çerçevesinde arama ve işletme ruhsatları taşıyan FAKİR MADENCİ KALABALIĞININ elenmesi, diğeri de üretken bir madencilik sevk-idaresinin tesisi.

Her ne kadar madencilik alanındaki yabancı yatırımların büyük önemi varsa da; bu ekonomik faaliyet alanında yerli sermaye ilgililerinin girişimlerini beklemekteyiz (60)".

Bu da sözcülerinin görüşleri,

Rekabet konusunda gerek yerli, gerek yabancı işletmelere Türk Hükümeti aynı şansları tanımalıdır. Yabancı firmalara bazı ayrıcalıklar tanınmasını uygun bulmuyorum. Yerli ve yabancı işletmeler eşit koşullar altında çalışmalıdırlar (61)".

İşbirliği (çıkar birliği) nin tipik örneği açısından aşağıdaki alıntı önemlidir.

Miras işleri hariç, öteki haklardan YABANCILARDA yararlanmalıdır. Maden haklarım kullanmadan önce, yabancı kişiler, kanun karşısında birer erdemli ve doğru kişi olarak kabul edilmelidir.

TÜRKİYE İLE YABANCI SERMAYE ARASINDA UZLAŞTIRICI YARDIMLARDA BULUNABİLME OLANAKLARINA SAHİP OLDUĞUMU SANIYORUM (62)".

Son olarakta ELY'nin zamanın Sanayi Bakanı'na yazdığı şu ilginç dizileri içeren belgeyi vereceğiz.

«

. . .

Size bu mektubu, sizinle temas etmesi muhtemel olan Mr. Charles Luckman'ı takdim etmek için yazıyorum. Kendisi, mühim bir inşaat ve mimarlık firması olan ve hâlen Boston'da 52, Los Angeles'de 30 katlı iki bina inşa etmek olan "CHARLES LUCKMAN ASSOCIATES" firmasının başkanıdır.

Mr. Luckman ile tanışacağınızı ümid ederim, çünkü ikinizin (arasında) işbirliği ile mühim işlerin yapılabileceğini hissediyorum (63)".

Bu konuya geniş yer verilisinin nedenini, belgelerin içeriği sanırız açıklamaktadır.

Söz konusu tasan,

- a) AET'nun (ORTAK PAZAR) gündeme gelmesi, (Köklü çözümün, AET içinde —yada AET'ye girildiğinde— çözümlenmesinin daha akılcı olacağı görüşünde olan zamanın siyasal iktidan, kanımızca, temelde bu nedenden ötürü yeni yasa tasarısını savsaklamış ve üzerinde durmamıştır.)
- b) Yabancı sermayeye AÇIKÇA büyük ayrıcalıklar veren hükümleri içermesi,
- c) Teknik yönden Türkiye'nin somut yapısında uygulama olanağının bulunmaması

gibi nedenlerden ötürü yasalaşmamıştır.

Yeni Maden Kanunu'nun hazırlama görevinin Mr. ELY'e verilisinde, AID'nin Sanayi Bakanlığı düzeyinde girişimlerinin belgeleri ne ölçüde ilginç idi ise, AID'nin gerçek işlevini ve ELY örneğindeki başansımın nedenlerini göstermesi açısmdan, aşağıdaki alıntı da o ölçüde ilginçtir.

"Buna rağmen şu gerçeği kabul etmek lâzımdır ki Türk'ün değer hükümlerini ve zihniyetini etküyecek en büyük faktör hâlen batıya müteveccih olmaktır, istisnasız bütün reformcu idarecüler ya dışarda eğitim, ya da içerde yabancı kolejleri bitirmiş, yahut da Amerikalılarla 15 yıldır yalan temaslarda bulunmuş kimselerdir.

On yıldan fazla bir zamandır Türkiye'de faaliyette bulunan Amerikan Yardım Programı bir zamandan beri meyvelerini vermeye başlamıştır, önemli mevkilerde Amerikan eğitimi görmüş bir Türk'ün bulunmadığı bir BAKANLIK ya da bir iktisadî devlet teşebbüsü hemen hemen kalmamıştır. Bu kimseler, hâlen bulunduklan teşküâtta ilerici kuvvet vasfını taşımaktadırlar. Kısa zamanda genel müdürlük veya müs-

teşarlık mevküerine geçmeleri beklenir, AID BÜTÜN
GAYRETLERİNİ BU GRUBA TEVCtH ETMELİ-
DİR (64)".

Buraya kadar, dönemin genel özelliklerini ve madencilige ilişkin yerli - yabancı girişimlerin öyküsünü izledik. Dönemin madenciliğine bir başka yönden yaklaşarak, geçen on yıllık süredeki gelişmeleri büyüteç altına almak yararlı olacaktır, önce, üretim değerlerini görelim. Çizelge (17) belli başlı madenlerin on yıllık üretim değerlerini göstermektedir. (Kolay izlenmesi açısından, dönemin ük ve son yıllarına ait üretim değerlerini vermekle yetindik.)

**Çizelge 17 — 1961 ve 1970 Yıllarına Ait Başlıca Madenlerin
Üretim Değerleri (Cevher olarak: 1.000 Ton)**

Madenin Titrü	1961	1970
Taş Kömürü	6.387	7.608
Linyit Kömürü	3.656	8.773
Antıman	35	32
Bakır	730	836
Boksit	51	52
Civa	21	138
Çinko	23	81
Demir	765	2.950
Krom	528	773
Kurşun	20	28
Barit	32	30
Manyezit	3	300
Kükürt	36	76
Bor Mineralleri	89	524

Kaynak: D.İ.E. Yayınlarından derlenmiştir.

Genel olarak, on yıllık sürede, üretim artışından ve istikrarından söz edilemeyeceği ortadadır. I. BYKP'mn madencük sektörüne ilişkin, belirli ölçülerdeki tutarlı yaklaşımı giderek

- (1) 1964 yılı değeridir.
- (2) 1962 yılı değeridir.
- (3) Madenciliğimizin beş yıllık planlar çerçevesindeki eleştirisi, daha geniş bir çalışmanın konusu olduğundan, burada kısaca değinmekle yetindik.

değişime uğramış, II. ve m. BYKPlarında, AET gerçekliği çerçevesinde bir yaklaşıma yerini bırakmıştır⁸. Bu nedenle de madencilik sektörü, geçmişte olduğu gibi, genel sanayileşme hareketi içinde gerekli yerini alamamıştır. Bu noktada yanlış anlamalara yol açmaması için önemle belirtmemiz gereken; Salt üretimdeki artış ve istikrar ile, madencilik sektörünün, sanayileşme süreci içindeki yerini alamayacağıdır. Burada önemli olan, sanayinin NİTELİĞİ'dir.

Sağlıklı ve gerçek bir sanayileşmeden söz etmek için, AGIR SANAYİNİN kurulmuş olması gerekliliği bilinen bir gerçektir. Bir başka deyişle, "MAKİNAYI YAPAN MAKİNA SANAYİİ" nin kurulmasından sonradır ki, ülkede gerçek sanayileşmenin varlığından söz edilebilir. Oysa on yıllık süre içinde gözlenen olgu; emperyalist ülkelerin istemi doğrultusunda, tüketim ve montaj sanayilerindeki büyük gelişmedir. İşte ülke sanayinin bu çarpık ve temel niteliği, ülke madenciliğinin niteliğine de damgasını vurmuştur.

Bir yandan, montaj ve tüketim sanayilerindeki büyük üretim artışı, diğer yandan inşaat sektöründeki hızlı büyüme ve son olarak enerji sorununun çözümü yönündeki çalışmalar, çizelgeden de görüldüğü gibi linyit ve demir cevherlerinin üretiminde bir istikrar sağlamıştır. Genel olarak denilebilir ki on yıllık süre içinde, ÜLKE SANAYİ İÇİN HAMMADDE NİTELİĞİ YÖNÜNDE, İSTİKRARLI ÜRETİM ARTIŞI, SALT DEMİR CEVHERİNDE görülmüştür.

Bakır cevheri için aynı şeyi söylemenin olanağı yoktur. Devre içinde bakır ihracatı, gün geçtikçe düşmesine karşın, bir başka deyişle ÜLKE SANAYİİ İÇİN bir HAMMADDE olma niteliği yönünde gelişme gösterirken, üretim hemen hemen yerinde saymıştır. Alüminyum Sanayü'nün kurulması yönünde, SEYDİŞEHİR ALÜMİNYUM TESİSLERİNİN devreye girmesi nedeniyle, BOKSİT ÜRETİMİNDE dönemin sonlarına doğru gözle görülür bir üretim artışı sağlanmıştır.

Çizelge (17), dönem içinde en önemli üretim artışının, manyezit ve bor minerallerinin üretiminde olduğunu belgelemektedir. Hemen hemen tümüne yakın kısmının ihraç edildiği bu cevherlerin üretimlerindeki artışın nedenlerini şöyle sırahyabiliriz.

1. Her iki cevherin de, dünyada az bulunur olması,
2. özellikle ülkemiz bor minerallerindeki rezerv büyüklüğü ve tenor yüksekliği,
3. Kullanım alanlarının çokluğu,
4. Ülke madencilik sektöründeki başlıca yabancı sermaye kuruluşlarının, bu iki cevher türünde yoğunlaşmış olmaları.

Özellikle son maddede belirtilen husus **BELİRLEYİCİ NİTELİKTEDİR**. Eldeki veriler, yabancı sermayenin, bu iki cevher türünde yoğunlaştığını belgelemektedir. Çizelge (18), yabancı sermayeli borasit ve manyezit işletmelerinin, sermayelerini ve toplam sermaye içindeki yabancı sermaye oranlarını göstermektedir.

Çizelge 18 — Yabancı Sermayeli Borasit ve Manyezit Kuruluşlarının Sermaye Dağılımı (1973)

Kuruluşlar	Sermayesi (TL.)	Yabancı Sermaye Oran (%)
Borasit İşletmeleri		
Türk Boraks Madencilik A.Ş.	4.200.000	99
Kemad Kimya ve Endüstri Madenleri Madencilik Ltd Şti.	1.100.000	100
Manyezit İşletmeleri		
Karbonat Maden Ltd. Şti.	1.000.000	100
Manyezit A.Ş.	20.000.000	100
Comag Continental Magnezit Ltd. Şti.	7.500.000	100

Kaynak: TOPLUM, No. 40, 19 Ocak 1973, s. 12'den aktaran Yıldırım KOÇ, "Emperyalizm ve Türkiye'de Madencilik Alanında Yabancı Sermaye" s. 29.

Çizelgede görülen kuruluşlar, temelde Borax Consolidated (Fransız), Interor (Amerikan) ve Voitscher Magnezit Werke (Avusturya) gibi emperyalist tekellerce kurulmuştur. Üretilen borasit ve manyezit, bu ana tekellere ihraç edilmektedir. Borasit ve manyezitte dünya pazarını eline geçiren bu emperyalist tekeller, ucuza elde ettikleri cevherin, gerekli kısmını kendi sanayilerine girdi olarak kullanırken, büyük bir kısmını ise tekel

fiyatlarıyla endüstriyel ülkelere satmaktadırlar. Etibank ve diğer yerli kuruluşların ürettikleri bor minerallerinin de son çözümlemede bu tekellerin verdikleri fiyat üzerinden satıldıkları bir başka önemli gerçektir. (Yıldırım Koç: a.g.e.)

Dönemin madencilik nitelendiren bir başka gerçekte, kuruluş sayısının gelişiminde somutlaşmaktadır. 1963 yılında 288 olan maden kuruluşları (19'u devlet, 269'u özel) 1970 yılında 511 (45'i devlet, 466'sı özel)'e fırlamıştır. Kuruluş sayısının, kapitalistleşme sürecinde azalacağı yerde çoğalması, madencilik sektörünün çarpıklığını göstermesi açısından ilginçtir. Hele kuruluşların %85'nin sermayesinin, 1.000.000'dan az olduğu (ki %30'nun sermayesi 100.000 üâ 500.000 TL. arasında değişmektedir.) dikkate alınır, madencilik sektöründeki sermaye farklığı tüm çıplaklığıyla ortaya çıkar. Yerli ve yabancı tekellerce bu durumun FAKİR MADENCİ KALABALIĞI biçiminde nitelendirilmesinin anlamı bu gerçekte yatmaktadır.

VH. 1971 Sonrası

1971'lere girildiğinde, emperyalizmin, Türkiye'de gerçekleştirmeyi amaçladığı hedeflerin açıklığa kavuştuğunu görüyoruz. AET gerçekliği içinde saptanan hedefler doğrultusundaki çalışmaların Plânlı Dönemle başladığını ve giderek somutlaştığı bir gerçek. Somutlaşan bu hedefler şöyle sıralanmaktadır:

- "1) Türkiye daha iyi bir pazar durumuna gelmelidir. Bunun için tarımda kapitalistleşme ve tüketimin artması gerekmektedir. Makinalaşma üe artacak olan üretimin ise tekellerin tayin ettiği ürünler çerçevesinde olacaktır.
- 2) TÜRKİYE, DÜNYA TEKELLERİNİN İHTİYACINI KARŞILAMAK ÜZERE YERALTI KAYNAKLARININ ÜRETİMİNİ HELANDIRMALIDIR.
- 3) Türkiye'deki ucuz insan gücünden tekeller yararlanmalıdır (65)".

Gerek bu hedeflerin gerçekleştirilmesi, gerekse;

1. Mevcut iktidarın yönetim çıkmazı,
2. Orta Doğu buhranı, Türkiye'nin Orta Doğu'daki gelecekteki konumu,

3. Sınıf ve anti-emperyalist mücadelenin hızla gelişmesi,
4. Tüm ileri güçlerdeki hoşnutsuzluk,
5. Yoğunlaşan sosyal olaylar

gibi iç ve dış koşullar, 12 Mart 1971 darbesini belirleyen etkenlerdir. (Necati Öztürk, a.g.e., s. 68, 69). Etkenlerin incelenmesinden anlaşıldığı gibi darbe, temelde "..hakim sınıfların dönüşüm ve uzlaşım sorunudur". Başka bir deyişle 12 Mart, somutlaşan hedeflerin gerçekleştirilmesine çalışan ve karşı koyan egemen sınıfların çelişmesini simgelemektedir.

Madencilik Sektörü'ne yapılan toplam yatırımın (devlet - özel), yıllara göre gösterdiği gelişme, yukarıda altım çizdiğimiz "TÜRKİYE, DÜNYA TEKELLERİNİN İHTİYACINI KARŞILAMAK ÜZERE YERALTI KAYNAKLARININ ÜRETİMİNİ HIZLANDIRMALIDIR", biçiminde somutlaşan hedefi doğrulayan bir kanıttır. U968'de 237.909.153,— TL., 1969'da 384.227.671,— TL., 1970'de 421.898.420,— TL. olan toplam yatırım, 1971'de büyük bir artışla 1.518.946.683— TL. olmuştur. Diğer yandan, Darbeden sonra kurulan hükümetlerin gündemlerine aldıkları "MADEN REFORMU KANUN TASARILARI" m, saptanan hedef doğrultusunda girişimler olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.

BARKER RAPORU, MEHTAP RAPORU, MR. ELY KANUN TASARISI son olarak MADEN REFORMU KANUN TASARILARI doğrultusunda gelişen çizgi, bir yandan İKTİSADÎ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ'nin yapısında büyük değişiklikler oluşturarak yeraltı kaynaklarımız üzerinde YERLİ - YABANCI TEKELLERİN etkinliğini getirirken diğer yandan emperyalizmin gittikçe artan hammadde gereksinimleri sonucu, DEĞİŞİK YÖNTEMLERİN gündeme geldiğini görmekteyiz.

Söylemek istediğimize iki ayrı yönden yaklaşalım. Kamu İktisadî Teşebbüslerinin ve Kamu İştiraklerinin özel kesime devredilmesinin olanakları yönünde yoğunlaşan çalışmalar olgunun bir yanını oluşturmaktadır. Söz konusu kuruluşların özel kesime devredilmesinin biçimi konusunda düşünülen olanaklar şöyle sıralanmaktadır.

- "1. Teşebbüs, müessese veya işletmelerin bir bütün olarak devri,
2. Ortaklık şeklindeki kamu teşebbüslerindeki kamu paylarının, sermayesinin tamamı devlete ait bulunan teşebbüs ya da müesseselerin ortaklık haline getirildikten sonra payların bir kısmının veya tamamının devri,
3. Kamu iştiraklerinin bir kısmının veya tamamının özel kesime devridir (66)".

Olgunun diğer yönü PEARSON RAPORU'nda somutlaşmaktadır. Sözlükteki anlamı kısaca "paylaşma, iştirak etme, katılma" olan "PARTICIPATION" formülü PEARSON RAPORU'nun özünü oluşturmaktadır. Yöntemin uygulanması için geri bırakılmış ülkelerde uygun siyasal ve yasal koşulların oluşmasını öneren ve bunun yükümlülüğünü geri bırakılmış ülkelerin egemen sınıflarına veren emperyalizmin bu önerisi,

"...madencilik sektöründeki yatırımların, endüstri ülkelerinin kapitali temsilciliği önderliğinde "HALKA AÇIK KURULUŞLAR (67)".

tarafından yapılması biçiminde somutlaşmaktadır. ilk aşamada halka açık olarak oluşacak kuruluşlar daha sonra hisse senetlerinin büyük kısmını toplayacak olan yabancı tekeller ve onunla bütünleşmiş yerli tekellerin yönetim ve denetimine gireceklerdir.

"Son günlerde madencüik reformu kanunu tartışmaları sırasında, madencilikle uğraşan A.Ş.'lerin İSME YAZILI HİSSE SENEDİ çıkarma mecburiyeti maddesine karşı çıkış (lan) (68)".

ve bunda da başarılı oluşlarındaki temel neden de budur.

Kısaca denüebilir ki, 1960'lardan süregelen yapı değişikliği yönündeki tüm bu yoğun çalışma ve girişimler (Gerek anonim şirketleşme ve onunla bütünleşen halka açık şirketleşme hareketi, gerekse Kamu İktisadî Teşebbüs ve Kamu İştiraklerinin özel kesime devredilmesi olanakları yönündeki yoğun girişimler) bir anlamda AET'na GEÇİŞ DÖNEMİNİN HAZIRLIKLARI ANLAMINA GELDİĞİNİ SÖYLEMEK YANLIŞ OLMAYACAKTIR. Bu nedenle, AET gerçekliğine yakmdan bakmak, ayrı bir bölümde incelemek gereğini duyduk.

VIL AET ve Türkiye

İkinci paylaşım savaşı sonunda,

"...A.B.D. gittikçe büyüyen firma ölçekleriyle, dünya pazarlarının paylaşılmasında diğer tekelci kapitalist devletlerin çok önünde yer almakta... doğal olarak bu durum, Batı Avrupa tekelci kapitalizminin güçlenme ve büyüme temposuna kısıtlamalar getiriyordu (69)".

Gerek bu olgu, gerekse de paylaşım savaşı sonucu sosyalist blokun güçlenmesi giderek,

"Batı Avrupa ülkeleri arasındaki gümrük duvarlarının kaldırılmasının, bir iş bölümü içinde ülkelerden her birinin belirli alanlarda uzmanlaşarak daha düşük maliyetle daha büyük bir üretimin gerçekleştirilmesinin sağlanacağı görüşü yaygınlaştı(70) ".

Yaygınlaşan bu görüş çerçevesi içinde, yoğunlaşan çalışmalar sonucu, Avrupa Ekonomik Topluluğu kısa sürede gerçekleşti. Kısa adı AET olan bu topluluk, üye ülkelerin politik ve ekonomik yapılarında büyük ve sık değişimler istememekte, bunun yerine İSTİKRAR üzerinde önemle durmaktadır. Bu İSTİKRAR emperyalist ülkeler arasında belirli bir anlam taşıyorsa da, AET üe TÜRKİYE arasında ise, yukarıda da belirtilen ilişkiler çerçevesi içinde, batı emperyalizminin ÇIKARLARINDAKİ İSTİKRARI simgelemektedir. Sermaye ihracı olgusu üe ayrılmaz bir bütün teşkil eden AET topluluğu emperyalist üye ülkelerinin, hammadde açısında dışa bağımlılığı, bu ülkelerin böylesi bir İSTİKRARI istemeye ve sağlamaya çalışması kadar doğal bir şey olamaz. Bir yandan sermaye ihracından, diğer yandan da HAMMADDE edinme açısından SÜREKLİLİK... İşte istenen İSTİKRAR bu anlamdadır.

Ankara'da imzalanan Katma Protokol anlaşmasının "GEÇİŞ DÖNEMİNİN 2. AŞAMASININ 2. YILI BİTMEDEN (1978), AET UYRUKLU KİŞİLERE AÇILACAK FAALİYET ALANLARI" bölümü altında sıralanan uğraşı alanları, madencilik açısından dediMerimizi kanıtlamaktadır.

"KÖMÜR MADENÎ İŞLETMECİLİĞİ, DİĞER METAL MADENLERİ İŞLETMECİLİĞİ, HAM PETROL VE TABU GAZ İŞLETMECİLİĞİ (Keşif ve sondaj hariç), TAŞ, KİL, KUM OCAĞI İŞLETMECİLİĞİ (71)".

Sıralanan bu faaliyet alanları, bir anlamda, Batı emperyalizminin enerji çıkmazım (kömür, petrol ve tabii gaz işletmeciliği), madensel hammaddeler yönünden dışa bağımlılığını (...diğer metal madenleri işletmeciliği) ve endüstriyel hammaddeler açığını (.. taş, kil ve kum ocağı işletmeciliği) vurgulamaktadır.

Nisan ayında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun "'Ham-madde ve Kalkınma" KONULU Olağanüstü Toplantısından söz etmek yararlı olacaktır. Genel Sekreter Waldheim bu Olağanüstü Toplantıyı açarken şöyle diyordu:

"... Yeni bir dünya düzeni kurmanın korkutucu zorluklarına rağmen bunun tarihî bir toplantı olduğunun kanıtlanacağına inanıyorum..."

Bu Olağanüstü Toplantı 77'ler diye anılan, başka bir deyişle geri kalmış ülkelerin, büyük bir güç olarak emperyalist sistem karşısına bir kez daha çıkışlarını vurguluyordu. Müşterek verdikleri tarihî karar tasarısında, önerdikleri, bir anlamda, günümüze simgeleyen çelişkiyi kuşkuya yer vermeyecek biçimde ortaya koyuyordu:

"Yabancı işgali, sömürge yönetimi ve ırk ayrıımı altında bulunan bütün devlet, toprak ve hakları, sadece doğal kaynaklarını geri alma hakkına değil aynı zamanda bu kaynakların kullanılması ve israf edilmesi karşılığında, bunları kullanmış olan güçlerden tazminat talep etme hakkına da sahiptirler..."

Neydi bu çelişkiyi açığa vuran gerçekler? Bu çelişkiyi simgeleyen sayısal verileri yakından görmek, gerek AET ile olan ilişküerimize ışık tutması, gerekse de bir bütün olarak emperyalist sistem karşısındaki konumumuzu belirlemesi açısından önemlidir. Hammadde kapsamında önemli yeri olan madensel ve en-

düstriyel hammaddeler, konumuz olduğundan, salt bu açıdan konuya yaklaşacağız. Çizelge (19), dokuz ana madensel ve endüstriyel hammaddeye göre emperyalist ülkelerin ithalat gereksinimleri bir başka deyişle dışa bağımlılıklarını ortaya koymaktadır.

Tek tek madensel hammaddeler için ilginç yorumlar yapmak mümkün olmakla beraber, biz soruna öncelikle genel olarak bakmakta yarar görüyoruz.

U.S.A.'nın dışa bağımlılığı 30 yıllık bir tarihsel perspektif içerisinde fazla bir değişim göstermemektedir. Ancak genelde durum bu iken, özelde, yani tek tek metallerde farklı bir gelişim, gözlenen bir olgu. örneğin, Boksit, Manganez, Nikel ve Kalay cevherlerinde bu ülke %100 dışa bağımlı bulunmaktadır.

Japonya için durum, oldukça ilginç... 1950 yılında, yani 2. Paylaşım Savaşı'ndan yenik düşmüş Japonya'nın dışa bağımlılık yüzdesi %17 iken, 1960'da korkunç denecek bir hızla %72 ye, 1970 yılında %89'a çıkmış 1980 yılında ise %95'e çıkması beklenmektedir.

Gelelim Batı Avrupa'ya... Batı Avrupa'nın da Japonya'dan geri kalır bir durumu yoktur. Genel olarak 1950 yılında %65 oranında dışa bağımlı iken, bu oran 1980 yılında %83'e yükselmektedir ki, bu olgu Batı Avrupa Ülkelerinin, gün geçtikçe madensel hammaddeler açısından, dışa bağımlılığının arttığı ve artacağını kanıtlamaktadır. Bunlara, bir de çizelgede görülmeyen bor mineralleri, barit, manyezit gibi cevher türlerindeki %100'e yakın dışa bağımlılıkları eklenirse, bu ülkelerin gün geçtikçe yoklar ülkesi olma yolunda hızla ilerlediği ortaya çıkar. AET'yi oluşturan ülkelerin, bir anlamda Batı Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğunu oluşturdukları düşünülürse, Ankara'da imzalanan Katma Protokol anlaşmasında "AET uyruklu ülkelere açılacak faaliyet alanları" bölümünde, neden kömür, metal, petrol, tabu gaz, taş, kü, kum...v.b. gibi işletmecüik alanlarının ÖZELR LİKLE vurgulandığı anlaşılmış olur.

AET işlerliği içinde gümrük duvarları AET'nin emperyalist üye ülkeleri tarafından çizileceği ne kadar doğal ise, bu duvarların, emperyalizmin ABD ve onun ayrılmaz bir parçası olan

Çizelge 19 — Dokuz Ana madensel ve Endüstriyel Hammaddeye Göre Emperyalist Ülke ve Ülkeler Topluluğunun İthalât Gereksinimleri (=DIŞA BAĞIMLILIKLARI), Tüketim yüzdeleriyle

	1 9 5 0			1 9 6 0			1 9 7 0			1 9 8 0 (Tahmini)		
	Batı			Batı			Batı			Batı		
	ABD	Avrupa	Japon.	ABD	Avrupa	Japon.	ABD	Avrupa	Japon.	ABD	Avrupa	Japon.
Boksit ve Alimuna	74	14	100	86	35	100	93	51	100	97	77	100
Bakır	23	85	(—)	8	92	63	4	89	83	13	93	94
Demir	6	4	58	33	22	83	35	40	98	35	61	99
Kurşun	51	61	56	65	66	60	46	67	67	13	77	83
Manganez	93	97	33	95	98	45	96	98	91	98	99	96
Nikel	99	99	100	88	98	100	89	97	100	95	99	100
Fosfor	(—)	99	100	(—)	100	100	(—)	100	100	(—)	100	100
Kalay	100	95	94	100	97	94	100	96	97	100	97	99
Çinko	38	59	10	50	60	28	62	62	60	64	75	75
Toplam İthalât Gereksinimi (9 Maden için)	32	65	17	31	72	72	27	73	89	32	83	95
Genel olarak emperyalist sistemin 9 ana hammaddeye göre ithalât gereksinimi (— dışa bağımlılığı)	KIRK DÖRT (44)			ELLİ BEŞ (55)			ELLİ DOKUZ (59)			ALTMİŞSEKİZ (68)		

Kaynak: "The non-fuel mineral industry sector working paper", Dünya Bankası Yayını, 1973.

Not: Kaynak çizelgede "endüstriyel ülkeler" diye belirtilen ülkeleri, çizelgemizde değiştirerek "emperyalist ülkeler olarak tanımladık.

Japonya'nın ülke içi yatırımlarla açılacağı o kadar doğal olacaktır. Türkiye'nin gelecekte emperyalizmin her kanadının, hammadde kaynaklarımız üzerinde yoğun olarak at oynatacağı bir ülke konumuna geleceğini söylemek, yanlış olmayacaktır. Bu gün için görülen, yeraltı kaynaklarımız üzerinde özellikle AET nu oluşturan ülkelere ait tekellerin girişimlerinin yoğun olacağı yolundadır. Ancak çok uluslu şirketleşme hareketinin gün geçtikçe yoğunlaştığı günümüzde, emperyalist ülke ve ülkeler toplulukları arasındaki çelişki, geri kalmış ülkelerdeki sömürülerde ikincil plâna itilmektedir. Bu açıdan ABD'mi, yoksa AET'mu sorunu bu anlamda önemli değildir. AET'nu oluşturan ülkelerdeki ABD sermayesinin toplamı, Kanada ve Lâtin Amerika'daki yatırımlardan sonra üçüncü sırada yer aldığı dikkate alınır, sorun daha iyi anlaşılabilir olur.

Bu çözümlerinin ışığında, yakın gelecekte madencilüğimizin yapısında, büyük bir olasılıkla gerçekleştirilecek yapı değişiklikleri ve dönüşümlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. özel Sektör elinde bulunan madencilik işletmelerinde büyük tasviye,
2. Maden Haklarında —arama, işletme ruhsat ve imtiyazlarında— temerküz,
3. Devlete ait maden kuruluşlarının;
  - "a. Teşebbüs, müessese veya işletmelerin bir bütün olarak devri,
  - b. Ortaklık şeklindeki kamu teşebbüslerindeki kamu paylarının, sermayesinin tamamı devlete ait bulunan teşebbüs ya da müesseselerin ortaklık haline getirildikten sonra payların bir kısmının veya tamamının devri,
  - c. Kamu iştiraklerinin bir kısmının veya tamamının özel kesime devri..."

biçiminde ve aşamalı olarak, (1 ve 2'de gerçekleştirilecek olanlarla birlikte) yerli+yabancı tekellerin eline geçmesi,

Bu geçiş ya da devirde, hangi işletmelerin öncelik kazanacağı sorunu ise şu etkenler belirleyecektir:

- a. AET, ABD ya da Japonya'nın kendi sanayileri için gereksindikleri maden türleri,
- b. Rezerv ve tenörii yüksek maden türleri,
- c. Türkiye'de kurulacak yan-mamul ve icazetli sanayilere gereksenecek maden türleri

öncelik kazanacaktır.

Not: Halka Açık Kuruluşlar ve Halk Sektörü olarak nitelendirilen kuruluş türleri son çözümlemede yerli-(-yabancı tekellerin yönetiminde olacağı gerekçesiyle üzerinde durulmamıştır.

4. Sermaye ve belirli ölçüde teknoloji ithali,
5. Ve son olarak, yukarıda sıralanan tüm değişikliklerin ve dönüşümlerin meşrulaştırılacağı ve de her türlü yasal engelin ortadan kaldırılacağı yeni bir MADEN YASASI.

IX. Son Söz

BİR ÜLKEDEKİ YERALTI KAYNAKLARININ DOĞAL SAHİBİ, O ÜLKENİN HALKIDIR. HALK, BİR ÜLKEDE, EM-PERYAİZMİN ÇIKARLARIYLA KENDİ ÇIKARLARINI BÜ-TÜNLEŞTİRİT «ENLERİN DIŞINDAKİ SINIF VE TABAKALARDIR. MADEN MÜHENDİSİNİN TARİHSEL GÖREVİ İSE, HALKIN YANINDA OLMAK VE YERALTI KAYNAKLARIMIZ ÜZERİNDEKİ VAROLAN VE VAR OLACAK YERLİ - YABANCI SÖMÜRÜSÜNE KARŞI KOYMAKTIR.

A L I N T I L A R

- (1) Ahmet Yücekök, "Empreyalizm Yörüngesinde Osmanlı imparatorluğu. 1838 Ticaret Sözleşmeleri" yapıtımdan aktaran TUNÇ TAYANÇ, "Sanayileşme sürecinde 50 Yıl", Milliyet yayımlan, "Karacan Armağanı 73" s. 18.
- (2) TUNÇ TAYANÇ, "Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl", Milliyet Yayınları, "Karacan Armağanı 73", s. 19.
- (3) TUNÇ TAYANÇ, a.g.e., S. 21.
- (4) Vedat Eldem: Osmanlı imparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik, s. 91'den aktaran Maden Müh. Odası "Neden Boraks" Dergisi, Nisan-1970, s. 33.
- (5) V. Eldem: a.g.e., s. 91.
- (6) V. Eldem: a.g.e., s. 92.
- (7) M. Sencer: Osmanlı Toplum Yapısı, s. 320.
- (8) Maden Mühendisleri Odası, "Neden Boraks", Nisan 1970, s. 42.
- (9) T. Çavdar, Osmanlıların Yan Sömürge Oluşu, s. 165.
- (10) özlem özgür, "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi", Gerçek yayımlan, 100 Soruda Dizisi, İstanbul 1972, s. 81.
- (11) özlem özgür, a.g.e.
- (12) TUNÇ TAYANÇ, "Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl", Milliyet yayımlan, "Karacan Armağanı 73", s. 49.
- (13) A. Gündüz ökçin, "Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler - Belgeler - Yorumlar" A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yayını, Ankara, 1968, 8. 70.
- (14) TUNÇ TAYANÇ, a.g.e., s. 55, 56.
- (15) A. Gündüz ökçin, "1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye", A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. Ankara 1971, s. 8.
- (16) A. Gündüz ökçin, a.g.e., s. 5.
- (17) A. Gündüz ökçin, a.g.e., s. 7.
- (18) A. Gündüz ökçin, a.g.e., s. 153.
- (19) A. Gündüz ökçin, a.g.e., s. 94.
- (20) A. Gündüz ökçin, a.g.e., s. 147.
- (21) A. Gündüz ökçin, a.g.e., s. 146.
- (22) Tunç Tayanç, a.g.e., s. 57.
- (23) özlem özgür, a.g.e., s. 87.
- (24) Tunç Tayanç, a.g.e., s. 80.
- (25) Kazım öztürk, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları", Ak Yayınları, İstanbul, 1968, e. 186... Tunç Tayanç, a.g.e., s. 86.
- (26) Tunç Tayanç, a.g.e., s. 99.
- (27) Tunç Tayanç, a.g.e., s. 107.
- (28) özlem özgür, a.g.e., s. 99.
- (29) Tunç Tayanç, a.g.e., s. 112.
- (30) özlem özgür, a.g.e., s. 100.

- (31) özlem özgür, a.g.e.,
- (32) H. N. Keşmir, Maliye Bakanı, Aralık 1974, Tunç Tayanç, a.g.e., s. 116.
- (33) Tunc Tayanç, a.g.e., s. 125.
- (34) Demokrat Parti Programından, T. Tayanç, a.g.e., s. 128. (madde: 43)
- (35) I. Menderes Hükümeti Programı, T. Tayanç, a.g.e., s. 123.
- (36) BARKER MİSYONU RAPORU, "Türkiye iktisadî Kalkınması" (hülasa) 1951, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, Washington, s. 50, 51.
- (37) a.g.e., s. 51.
- (38) a.g.e., s. 53.
- (39) özlem özgür, a.g.e., s. 111.
- (40) T. Tayanç, a.g.e., s. 144.
- (41) T. Tayanç, a.g.e., (Mehmet Selik, "Türkiye'de Yabancı özel Sermaye 1923-1960")
- (42) a.g.e., s. 70.
- (43) a.g.e., s. 71.
- (44) a.g.e., s. 3.
- (45) a.g.e., s. 46.
- (46) İ. HANAL - The Mineral Industry of Turkey", United States Department of the Interior - 1958, s. 2.
- (47) a.g.e., s. 30.
- (48) Y. Rozaliyev, "27 Mayıs sonrası kapitalist gelişme ve sınıf mücadeleleri", Ant Yayınları, Eylül 1970, s. 95.
- (49) Y. Rozaliyev, a.g.e., s. 112.
- (50) Y. Rozaliyev, a.g.e., s. 113.
- (51) Y. Rozaliyev, a.g.e., s. 117.
- (52) Y. Rozaliyev, a.g.e., 8. 136.
- (53) Maden Kanunu Hazırlama Komisyonu Raporu, s. 1. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (54) Adı geçen rapor, s. 1.
- (55) MR. ELY'nin İKİNCİ KANUN TASARISI İLE İLGİLİ YENİ MADEN KANUNU HAZIRLAMA KOMİSYONU Başkanlığına yazdığı 10.8.1963 tarihli yazıdan. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (56) MR. ELY'nin İKİNCİ KANUN TASARISI ile ilgili MINING MONSANTO CHEMICAL COMPANY'e yazdığı 10.8.1963 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi
- (57) MR. ELY'nin İKİNCİ KANUN TASARISI ile ilgili INTERNATIONAL MINERALS CHEMICAL CORPORATIONS yazdığı 10.8.1963 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (58) NEWMONT MINING CORPORATION'un İKİNCİ KANUN TASARISINA ilişkin ELY'e yazdığı 12.9.1963 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (59) MAGNET COVE BARIUM CORPORATION'un İKİNCİ KANUN TASARISINA ilişkin ELY'e yazdığı 28.8.1963 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi.

- (60) TÜRKİYE İŞ BANKASI GENEL MÜDÜRLÜĞÜNÜN İKİNCİ KANUN TASARISINA İLİŞKİN ELY'e YAZDIĞI 19.7.1974 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (61) T. SANAYİ VE TİCARET ODALARI GENEL SEKRETERLİĞİNİN İKİNCİ KANUN TASARISINA İLİŞKİN ELY'e YAZDIĞI 31.10.1963 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (62) MOBİL EXPLORATION MEDITERRANEAN BAŞKANLIĞININ İKİNCİ KANUN TASARISI İLE İLGİLİ, ELY'e YAZDIĞI 16.9.1963 tarihli mektubundan. Maden Müh. Odası Arşivi.
- (63) ELY'NİN SANAYİ BAKANINA YAZDIĞI 23.9.1963 tarihli mektubundan. Maden Mühendisleri Odası Arşivi.
- (64) Mr. Richard Popol (AID Uzmanı), "TÜRK İDARESİ - XXnci asrın ortasında idareci", Maden Mühendisleri Odası Yayınları, s. 20.
- (65) Necati ÖZTÜRK, "Türkiye Toplumunun Gelişim ve Dönüşümü" ÜRÜN, Sayı: 5, Kasım 1974, s. 67.
- (66) Sadık BAKLACIOĞLU, "Kamu İktisadî Teşebbüslerinin ve Kamu İştiraklerinin özel Kesime Devredilmesi Olanakları" Türkiye Ekonomi Kurumu İktisadi Araştırma Enstitüsü Yayını, 1973, Ankara, s. 35.
- (67) Dr. İsmet UZKUT, Y. Müh. Ömer Yenel, "YABANCI SERMAYE VE MADENCİLİĞİMİZ", Maden Mühendisleri Odası Yayınları, Ocak 1973, s. 134.
- (69) Aydın KÖYMEN, "Ortak Pazar Gerçeği ve Türkiye'nin Sanayileşme Sorunu", Yar Yayınları, Mart 1974, s. 6.
- (70) Aydın KÖYMEN, a.g.e., s. 7.
- (71) Aydın KÖYMEN, &.g.e., s. 129.

TÜRKİYE BOR HAMMADDE ÜRETİM POLİTİKASI

Orhan BAYSALI

Özet

Bor ürünlerinin çağımızın modern teknolojisinde seçkin bir yeri vardır ve önemi gün geçtikçe hızla artmaktadır, özellikle son yıllarda sürdürülen yoğun arama faaliyetleri göstermiştir ki, Türkiye toplam dünya bor hammadde potansiyelinin %70'ne sahiptir. Gerek saptanan rezervler, gerekse üretim faaliyetlerindeki hızlı aşamalar Türkiye İçin sevindiricidir. Bu doğal zenginliklerin bir kıymet haline getirilebilmesi, memleket kalkınmasına ve milli ekonomiye etkinliğinin sağlanabilmesi için, dünya koşullarına göre arama, üretim, değerlendirme ve pazarlama ünitelerini kapsayan bir entegre bor politikasının kesinlikle saptanması şarttır. Üretimden sonra elde edilen maddenin değerlendirilmesi, yatırım ünitelerinin kurulması ve pazarlaşmasında; plan, program ve proje ilişkilerinin göz önünde tutulması kaçınılmazdır. Bor ürünlerinin değerlendirilmesi ve pazarlanması çoğunlukla ihracata yönelik olduğundan, bu husus daha da büyük önem kazanmaktadır. Bu amaçla, dünya bor üretim-tüketim ilişkileri göz önünde tutularak, Türkiye bor hammadde üretim politikası saptanmaya çalışılmıştır.

Abstract

Products of boron have a unique importance in modern technology with the rapid increase of uses in different fields. In recent years, extensive exploration has revealed that Turkey possesses 70 % of the world boron reserves. These proven

(1) Doçent Doktor, Hacettepe Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi öğretim Üyesi.

reserves and the production activities pravail a good economic future for Turkey. In order to evaluate these deposits for the development of the country and to have its contribution to the GNP (Gross National Product), it is necessary to outline a national policy for exploration, production and marketing in international standards. Since, consumption of boron products, depends on the foreign markets, it requires an effective planning and programming for production and marketing. Considering the world's production-consumption relationship, a Turkish boron production policy is outlined.

1. Giriş

Bor ürünleri çağımızın modern teknolojisinde seçkin bir yere sahiptir. Endüstrisi lie, ziraatı üe, ulaştırması üe, kısaca birey ve toplum çalışmalarının her kesiminde insanlığın en zorunlu gereksinmelerine cevap veren bor ürünleri, gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Teknolojinin dev adımlarla üerlediği dünyamızda bor gibi doğal zenginliklere olan ihtiyaç her gün hızla artmaktadır. Dünyada düşündürücü bir durum alan ekonomik krizden en az etkilenebilmek, hatta dünya konjonktüründeki etkinliklerini arttırabilmek için, bütün ülkeler olanaklarını, özellikle doğal olanaklarını mümkün olan en iyi bir şekilde kullanabilmek uğraşısı içindedir, örneğin dünya petrol tüketiminin yansından fazlasını karşılayabüecek düzeyde olan Orta Doğu ülkeleri, petrole gereken değeri vermeye başlamışlar ve dünya konjonktürünün denetiminde söz sahibi olmuşlardır. Neticede, herkesin yakından izlediği ve bizzat hissettiği gibi, dünyada büyük bir enerji krizi doğmuştur.

özellikle son yıllarda sürdürülen yoğun arama faaliyetleri göstermiştir ki, Türkiye borat yatakları, dolayısı üe bor hammadde potansiyeli bakmamdan çok zengindir. Bilhassa Kırka boraks ve Emet kolemanit yataklarındaki rezervleriyle Türkiye toplam dünya rezervlerinin 1%70'ine sahiptir ve dünyanın bor hammadde ihtiyacını çok uzun süre (yaklaşık 200-250 yıl) karşılayabüecek kapasitededir. Türkiye rezervleriyle olduğu gibi, sahip bulunduğu bor hammaddelerinin cinsi bakımından da rakip tanımayacak bir düzeyde bulunmaktadır, örneğin dünya Na-borat rezervlerinin 1%80'i, diğer borat rezervlerinin %50'si Türki-

ye'dedir (1). Diğer taraftan 1972 verilerine göre ; kıymet olarak bor hammadde üretimimizi toplam maden üretimimizin %6,5'ini, bor hammadde ihracatımız ise toplam maden ihracatımızın %21,6'sını teşkil etmektedir. Bor hammaddelerinin kıymet olarak toplam endüstriyel hammadde üretimimizdeki payı %18,9, toplam endüstriyel hammadde ihracatımızdaki payı ise %59,1 dir (2, 3, 4). İşte bu nedenlerdir ki, bor konusu, son yıllarda bütün hükümet programlarının madencilik bölümünde ön sırada yer almış, basınımızda sürekli ele alınıp eleştirilmiş ve kamuoyu tarafından titizlikle izlenmiştir.

Bor hammadde potansiyelimizin çok yüksek olduğunun anlaşılması üzerine, bilhassa ETİBANK tarafından bir çok yeni üretim işletme ve üniteleri açılmış, bir kısmı da projelendirilmiştir. Örneğin 53,4 milyon lira harcamayla Emet Kolemanit Konsantratörü Projesi 1973 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu tesiste yılda 600.000 ton % 25-43 B₂O₃ tenörlü hammaddeden 300.000 ton konsantre kolemanit üretilmektedir. Bunun 265.000 tonu ihraç edümekte, 35.000 tonu Bandırma'da kurulan Boraks ve Asitborik Fabrikasına sevk edümektedir. 1968 yılında kurulan Bandırma Boraks ve Asitborik Fabrikası'nda Emet kolemanitleri işlenerek borikasit, Kırka boraksları işlenerek rafine boraks üretilmektedir. Yeni tevsü programlarına göre, asitborik üretimi yılda 6.000 tondan 25.000 tona; rafine boraks üretimi ise yılda 20.000 tondan 55.000 tona çıkarılmış olacaktır. Ayrıca projelendirilen Sodyum - Perborat Tesisleri'nde yılda 20.000 ton sodyum - perborat üretimi gerçekleştirilecektir. Yılda 600.000 ton hammaddeden 400.000 ton konsantre boraks üretimini mümkün kılacak 230 milyon lira maliyetli Kırka Doğal Boraks Tesisleri 1974 sonlarında faaliyete başlayacaktır. Elde edilecek konsantre boraksın bir kısmı Bandırma Boraks Tesislerinde değerlendirilecek, büyük bir kısmı ise ihraç edilecektir. Ayrıca adı geçen bu işletme ve ünitelerde ileriye dönük araştırma ve projeler sürdürülmektedir (5).

Gerek arama faaliyetleri sonucu saptanan bor hammadde potansiyeli, gerekse üretim faaliyetlerindeki hızlı aşamalar açısından durum Türkiye için oldukça sevindiricidir. Bu faaliyetlerin kısa sürede daha da artma olasılığı mevcuttur ve mutlaka

artmalıdır. Fakat bu arada bir hususu da gözden uzak tutmak gerekir. Şöyleki, yer altında gizli duran doğal zenginliklerin bir kıymet haline getirilebilmesi, memleket kalkınmasına ve millî ekonomiye etkinliğinin sağlanabilmesi için, bunların sadece mevcut olduğunun bilinmesi ve hatta üretilmesi yeterli değildir, önümüzdeki uzun süreli dönemin hızlı ve dengeli kalkınması, ancak plân ve programla uygulanacak etkin bir kaynak kullanımı politikası ile mümkündür. Bu arada öncelikle ihracatı artırıcı, sanayileşmeyi hızlandırıcı yönde ivedi tedbirlerin alınıp gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Mevcut bor hammadde potansiyelimizin ortaya çıkardığı olanakların memleket ekonomisine en büyük katkıyı en hızlı bir şekilde sağlayabilmesi için, arama ve üretim faaliyetlerine paralel olarak, değerlendirme, bilhassa pazarlama ve fiyatlandırma faaliyetlerinin de öncelikle gerçekleştirilmesi şarttır. Millî ekonomi yönünden çok büyük önem taşıyan değerlendirme, yatırım, pazarlama kararları ciddi araştırmalar yapılmadan, yüzeysel ekonomik bilgilerle ve hele hele hissi ve doktriner önyargılarla alınmamalıdır.

Sonuç olarak; ekonomik kalkınma savaşı içinde bulunan yurdumuzda bor hammaddelerimizin millî ekonomimize etkinliğini sağlamak zorunluluğu vardır. Bu amaçla, millî çıkarlarımızı koruyarak ve dünya koşullarını göz önünde tutarak arama, üretim, değerlendirme ve pazarlama ünitelerini kapsayan bir millî entegre bor politikasının kesinlikle ve ivedilikle saptanması ve bunun uygulanması şarttır.

Türkiye millî bor politikasının kesin çizgülerle belirlenmesine ışık tutabilmek üzere, bugünkü ve 2000 yılına kadar dünya bor üretim - tüketim ilişkileri göz önünde tutularak, Türkiye'nin bor üretim politikasının saptanmasında yarar görülmüştür. Yatırım, değerlendirme, pazarlama ve fiyatlandırma politikalarının saptanması ise bu araştırmanın dışında bırakılmıştır .

2. Rezerv

Doğal kaynakların üretim olanakları hiç şüphesiz mevcut potansiyelin bilinmesine bağlıdır. Bunun için, Türkiye ve dünya bor hammadde potansiyelinin bilinmesinde yarar vardır. Bu araştırmanın amacı özellikle bor hammadde üretim politikamızın

belirlenmesi olduğundan, rezervler hakkında ayrıntılı bilgi verilmeyecektir.

Türkiye'de bilinen ve şu anda işletilmekte olan borat yatakları Batı Anadolu'da, özellikle Kırka (Eskişehir), Emet (Kütahya), Bigadiç (Balıkesir) ve Mustafa Kemal Paşa (Bursa) yörelerinde bulunmaktadır. Bu yörelerde şimdiye kadar yapılan araştırmalarla saptanan rezervler asla küçümsenmemesi ve üzerinde özenle durulması gereken sevindirici rakkamlara ulaşmıştır. Gerek Türkiye, gerekse dünya bor rezervleri hakkında kesin bulgular bilinmemekle beraber, Tablo 1'de derlenen muhtelif araştırmacıya ait veriler durumu genel hatlarıyla yansıtmaktadır. Bu rakkamların Türkiye lehine daha da artma olasılığı kuvvetle muhtemeldir, örneğin ETİBANK hesabına M.T.A. Enstitüsü tarafından yapılan sondajlı araştırmalar sonucu Kırka'da 486.900.000 ton muhtemel boraks rezervi bulunmuştur (6, 7). Aynı şekilde, 1971 yılı sonu itibarıyla ETİBANK Emet (Hisarcık ve Espey) sahalarında 59.984.846 ton görünür, 43.721.807 ton muhtemel olmak üzere toplam 104.171.783 ton kolemanit rezervi saptanmıştır. Nihayet Kırka'daki rezervler dışında; Kütahya, Balıkesir ve Bursa yörelerindeki toplam kolemanit potansiyelinin 300-400 milyon ton olduğu BİNGÖL (8) tarafından tahmin edilmektedir.

Bütün bu verilerin ışığı altında ve en objektif bir görüşle söylenebilir ki, dünyadaki bor hammadde rezervlerinin '%70'i Türkiye'dedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu rakkamın Türkiye lehine daha da yükselmesi olasılığı kuvvetle muhtemeldir. Fakat bor hammadde potansiyelimiz o kadar fazladır ki, bu rakkamı daha da yüksek göstermeye hiç bir gerek yoktur. Zira Türkiye bu objektif görüşle belirlenen rezervleriyle dünya tüketimini tek başına en az 200-250 yıl gibi uzun süre karşılayabilecek kapasitededir. Bu açıdan, bor hammaddelerinde rezerv-üretim ilişkisi Türkiye için en önemli faktör olma niteliğini yitirmektedir. Bu nedenledir ki, üzerinde ayrıntılı belirtileceği üzere, Türkiye için dünya konjonktürüne göre sağlıklı bir bor hammadde üretim, değerlendirme ve pazarlama politikasının saptanması ve uygulanması şarttır. Aksi takdirde, böyle büyük bir potansiyelin ulusal çıkarlara katkısı giderek heder olabilecektir.

Tablo 1 — Dünya Bor Hammadde Rezervleri

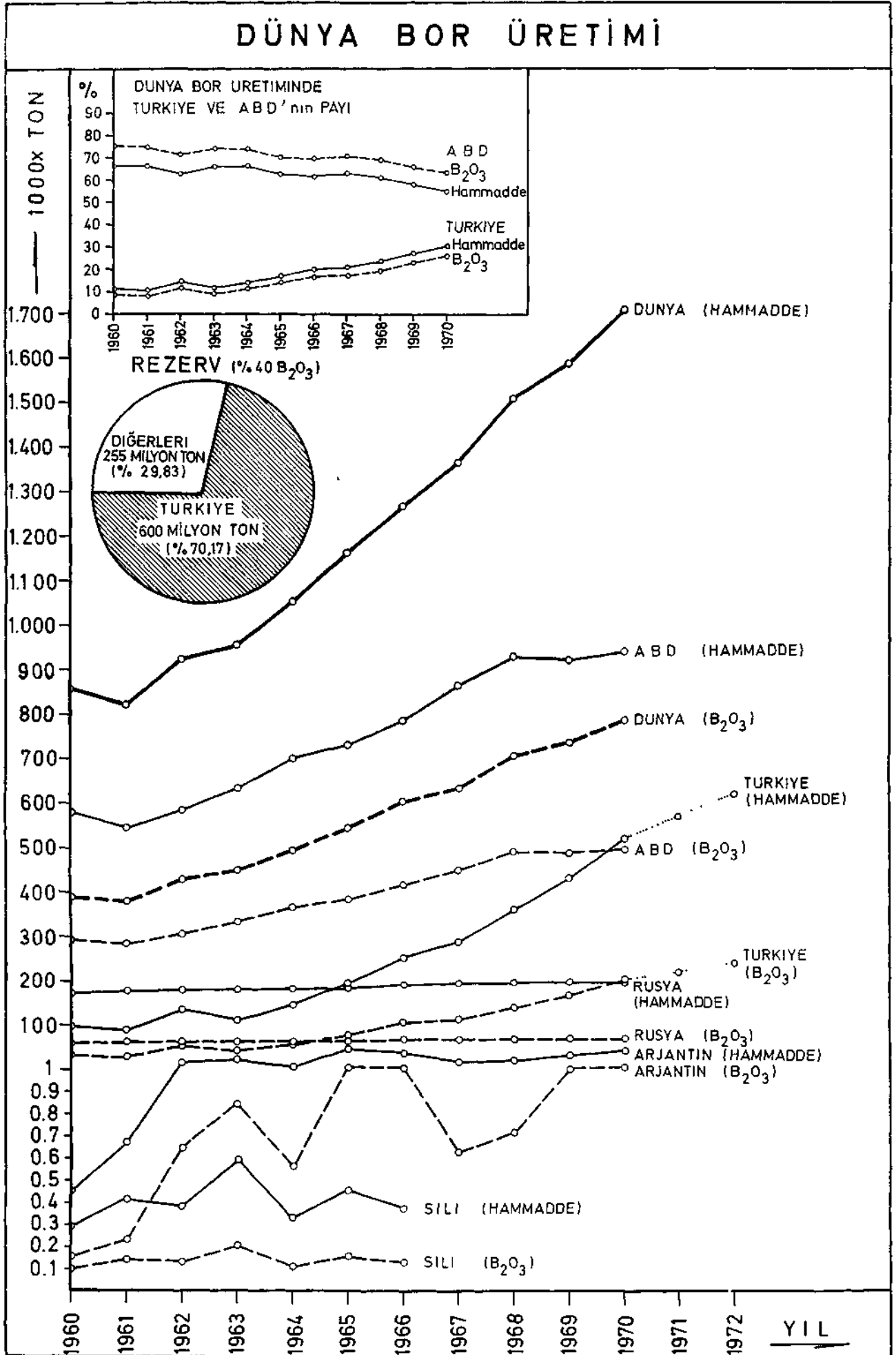
Memleket	BİNGÖL, (1975)		TJZKUT (1974)		OVAUOGLU (1978)		D.P.T. (1972)	
	Hammadde 1000 Ton	B [^] O ₂ , 1000 Ton	Hammadde 1000 Ton	B [^] O ₂ , 1000 Ton	Hammadde 1000 Ton	^B O ₂ , 1000 Ton	Hammadde 1000 Ton	B ₂ O ₃ 1000 Ton
Türkiye	1.000.000*	300.000*	853.000	261.000	600.000	240.000	459.680	142.461
A.B.D.		125.000*					244.680	74.372
Rusya		50.000*						
Diğerleri		25.000*	275.000	110.000	255.000	102.000		
Toplam		500.000*	928.000	371.200	855 000	342.000		
Türkiye'nin Payı (%)		60,00	70,37	70,37	70,17	70,17		

Türkiye Bor Hammaddb Rezervleri

B ö l g e	Görünür Rezerv (Ton)	Mum. + Malı. Rezerv (Ton)	Toplam Rezerv (Ton)	Ortalama Tenor	Olarak Rezerv (Ton)
Bigadiç/Balıkesir	4.700.000	3.100.000	7.800.000	% 40	3.120.000
M.K. Paga/Bursa	50.000	80.000	130.000	% 40	52.000
Emet/Kütahya	15.140.000	22.500.000	37.640.000	% 40	15.056.000
Kırka/Eskişehir	12.110.000	402.000.000	414.110.000	% 30	124.233.000
Toplam	32.000.000	427.680.000	459.680.000		142.461.000

(*) Tahminidir.

Şekil 1 — 1960 -1970 döneminde memleketlere göre dünya bor hammadde üretimi ve toplam dünya üretimindeki Türkiye ve A.B.D./nın payı

3. Üretim

Millî bor hammadde üretim politikamızın sağlıklı belirlenebilmesi için, Türkiye bor hammadde üretiminin ve dünya ülkeleri arasındaki yerinin bir zaman süreci içinde miktar ve kıymet olarak saptanması şarttır. Mevcut bilgilere göre; bor hammaddeleri dünyada bühassa Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Rusya, Arjantin ve Şüi olmak üzere beş ayrı ülkede üretilmektedir. Bunun için muhtelif kaynaklı istatistik verilerinden yararlanarak, bu beş ülkenin 1960-1970 yılları arasındaki bor hammadde üretimleri tespit edilmiştir (2, 9, 10, 11, 12, 13). Diğer ülkelerin üretimleri ise, bir taraftan sağlıklı verilerin bulunmaması, diğer taraftan da elde edilen sayısal değerleri fazla etkilememesi nedeniyle dikkate alınmamıştır. Elde edilen bulgular Tablo 2 ve Şekil 1'de rakkam ve grafikte karşılaştırılmıştır. Ayrıca Tablo 2 ve Şekil 2'de ilerideki değerlendirmelere temel olmak üzere üretim payları ve artışları gibi değerler de belirtilmiştir. Hernekadar 1971-1974 Türkiye bor hammadde üretimine ait gayri resmî rakkamlar elde edilebilmiş ise de, bor üretici ülkeleri kapsayan toplu bir değerlendirme yapabilmek için 1960-1970 yıllarına ait veriler esas alınmıştır.

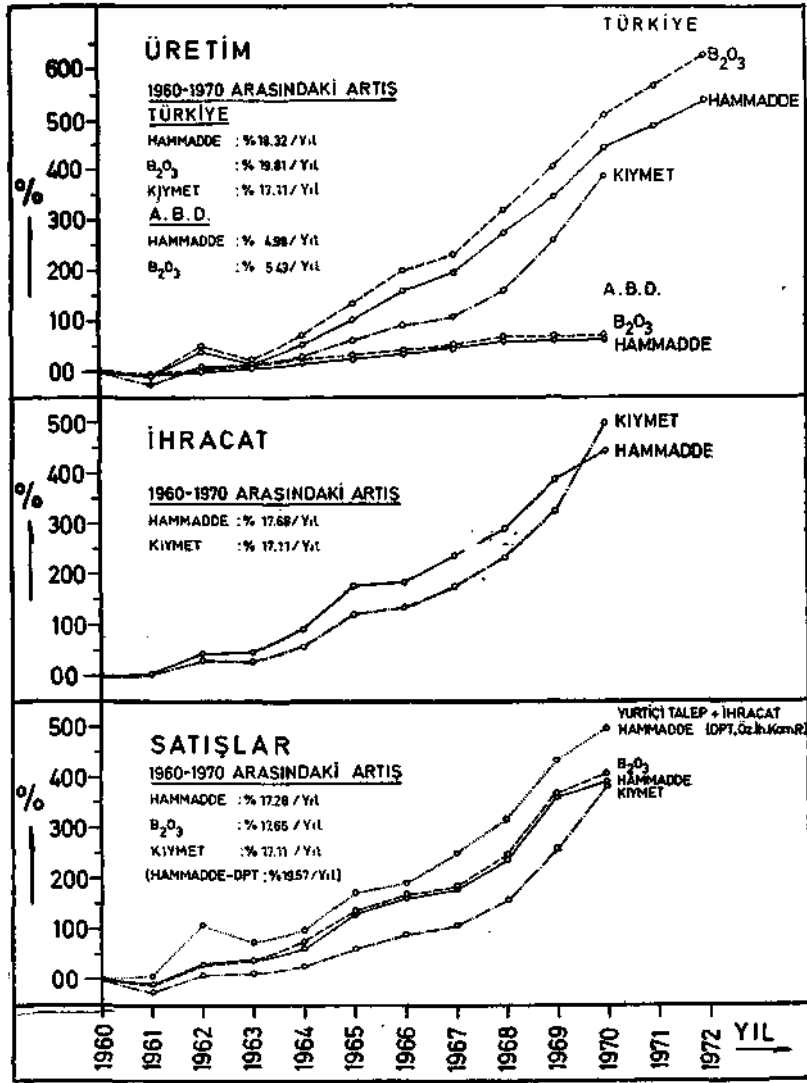
Tablo 2'de görüldüğü üzere; 1960 yümnda 857.482 ton olan dünya bor hammadde üretimi \% 99,58 artışla 1970 yılında 1.711.378 tona ulaşmıştır. Aynı devrede Amerika Birleşik Devletlerinin üretimi 581.135 tondan \%62,51 artışla 944.415 tona; Türkiye'nin üretimi ise 97.449 tondan \% 437,35 artışla 523,650 tona ulaşmıştır.

1974 yümnda Türkiye üretiminin 1.200.000 tona eriştiği tahmin edilmektedir. Bu son on yıl içinde bor hammadde üretiminin ortalama yıllık artışı A.B.D.'de '%4,98, Türkiye'de ise % 18,32 mertebesinde olmuştur. Dünya bor hammadde üretiminde A.B.D.'nin payı 1960 yılında 1% 67,77 iken 1970 yılında %55,18'e düşmüştür. Buna karşılık Türkiye'nin payı '% 11,36'dan %30,59'a yükselmiştir. Kırka ve Emet yataklarındaki üretimlerin özellikle 1971-1974 yıllarında bir patlama şeklinde arttığı göz önünde tutulacak olursa, Türkiye'nin dünya üretimindeki payının bu gün çok daha yüksek düzeylere ulaştığı, tahminen %40'a yaklaştığı söylenebilir.

4. Tüketim

1960-1970 devresindeki bor hammadde üretimimizin yıllara göre ne şekilde tüketildiğini belirleyen bğüer ancak Devlet İstatistik Enstitüsü (9) ve Devlet Plânlama Teşkilâtı (2) bğltenlerinden derlenebilmiştir. Her iki kaynakta verilen yurt içi talep, ihracat ve satış rakkamları birbirlerinden küçükte olsa sapmalar göstermektedir. Bu nedenle, Tablo 3 ve Şekil 2'de bunların yanyana sunulmasında yarar görölmüştür. Tablo 3'den de anlaşılacağı üzere; 1968 yılına kadar yurt içi tüketim önemsenmeyecek düzeyde kalmış, üretimin hemen hemen hepsi hammadde olarak ihraç edilmiştir. 1968 yılında Bandırma Boraks ve Asitborik Fabrikalarının kurulmasıyla, hammadde üretimimizin 1970 yılında 34.487 tonu, 1972 yılında 198.000 tonu içerde işlenerek tüketilmiştir (2). Tevsü programlarının ve Na-perborat ünitesinin gerçekleşmesiyle yurt içi hammadde talebinin 1977 yılında 271.000 tona; 1982 yılında 400.000 tona ulaşacağı tahmin edilmektedir (2). Fakat şu hususu da unutmamak gerekir ki, Bandırma Boraks ve Asitborik Fabrikalarında üretöen veya üretilecek olan rafine boraks, asitborik, Na-perborat v.s.'nin büyük bir kısmı ihracata yöneliktir. O halde, bu günkü yatırım ve işletme programlarına göre, hammadde ve işlenmiş olarak bor ürünlerinin bizzat yurt içindeki tüketimi mevcut üretimin yanında çok cılız kalacaktır. Türkiye'de bor tüketici sanayi dallarının geliştirilmediğı süre, Türkiye bor hammadde üretimi dış tüketime bağılı, yani ihracata yönelik olarak artacaktır. Bu görüştten hareket ederek, üeriye dönük dünya tüketiminin etkenleriyle birlikte kritik edümesinde yarar vardır.

Sayısız sanayi dalında tüketilmekte olan bor ürünleri günsel ev gereksinmelerimiz içine dahi girmiş bulunmaktadır. Sunulan araştırmanın amacı bor tüketim alanlarının ayrıntılı belirlenmesi değıüdür. Bu konuda ayrıntılı bğü için, MACMtLAN (11) ve ÖZPEKER (14) tarafından verilen bilgüere başvurulmasında yarar vardır. Bununla beraber, üretim - tüketim ilişkilerinin saptanabilmesi için, tüketim alanlarına genel olarak değıinmekte zorunluk vardır. MACMILLAN (11) tarafından yapılan araştırmalara göre; A.B.D.'de bor ürünlerinin tüketimi başlıca altı ana grupta toplanmaktadır. Şöyleki;

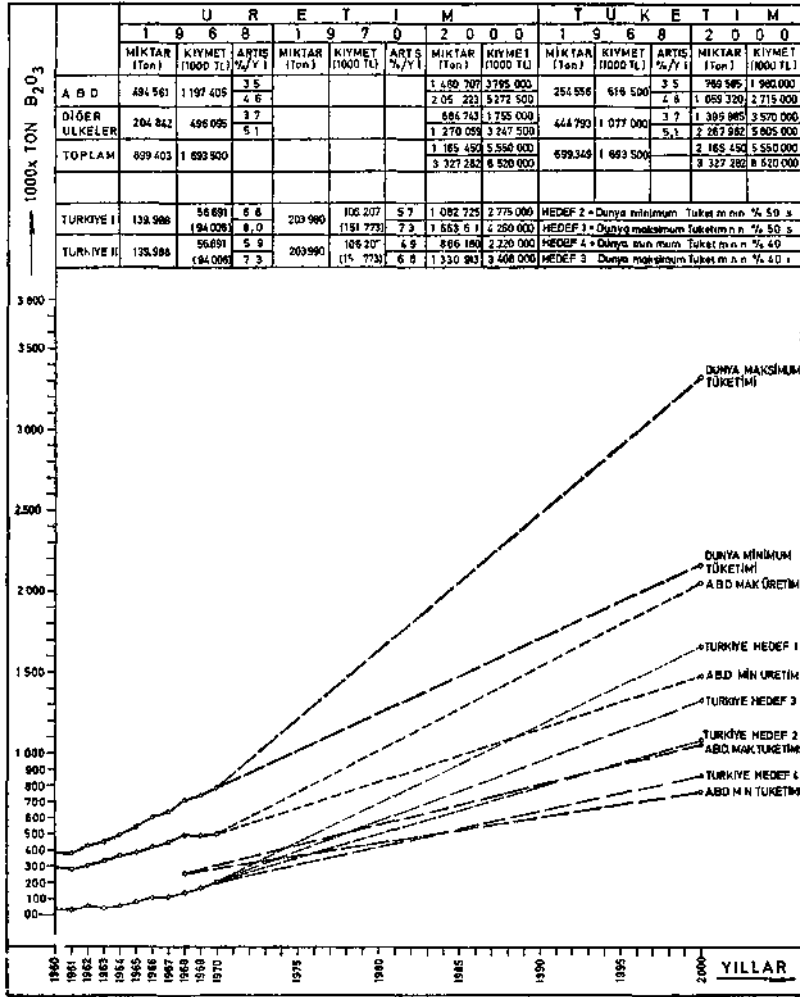
2 — 1960-1970 döneminde Türkiye bor hammade üretim, ihracat ve satışlarındaki miktar ve kıymet artışları

Sanayinin adı	Tüketim payı	Gelişme hızı
(1) Cam ve cam egypte	<% 34	% 4,5
(2) Sabun ve deterjan	% 16	% 1,6
(3) Porselen ve emaye	% 14	% 4,0
(4) Ziraat	% 14	% ifi
(5) Metal	% 2	% 4,0
(6) Diğerleri	% 20	% 4,0

Aynı araştırmacı, yukarıda belirtilen sanayilerin tüketim paylarını, gelişme hızlarını, malî faktörleri ve nüfus artışlarını göz önünde tutarak, 2000 yılına kadar bor ürünleri tüketiminin A.B.D.'de yıllık ortalama %3,5 - 4,6 hızla gelişeceğini hesaplamıştır. Diğer dünya ülkelerindeki teknolojik aşamaların A.B.D. den daha hızlı olacağı varsayılarak, diğer ülkelerdeki bor tüketiminin 2000 yılına kadar %3,7 - 5,1 yıllık ortalama hızla gelişeceği öngörülmüştür. Ayrıca, 2000 yılına kadar A.B.D. üretimini, kendi tüketimlerini ve dünya tüketiminde %55'ini karşılayacak şekilde programlamıştır. Bu ölçütlerin ışığında, 2000 yılındaki A.B.D.'nin B'Öa olarak bor hammadde üretimi alt-üst sınırlarla 1.480.707 - 2.057.223 tona; tüketimi 769.565 -1.059.320 tona; toplam dünya üretimi, dolayısı ile tüketimi ise 2.165.450 - 3.327.282 tona ulaşacaktır. Bu veriler Şekil 3'de grafik ve tablo halinde verilmiştir.

5. Türkiye'nin Üretim Politikası

Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye zengin bor hammadde potansiyeline sahiptir ve toplam dünya rezervlerinin %70'ini elinde bulundurmaktadır. Fakat bu potansiyelin ülke ekonomisine katkısını sağlayabilmek için, ekonomik birim olan paraya çevrilmesi gerekir. Bunun da ancak bilinçli ve uzun vadeli bir üretim politikası ile mümkün olacağı doğaldır. Üretim ile rezerv arasında oldukça sıkı bir ilişkinin mevcut olduğu bir gerçektir ve dolayısı ile "rezerv üretimin ük şartı ve onun temelidir" denir. Zira elde belirli bir rezerv olmadığı takdirde, onun işlenmesi ve değerlendirilmesi söz konusu olamaz. UZKUT (13) tarafından saptandığına göre; Türkiye'de bor hammaddeleri için değerlendirme faktörü (üretim/rezerv) dünya ortalamasından

Şekil 3 — 2000 yılına kadar dünya ve Amerika Birleşik Devletlerinin üretim - tüketim projeksiyonları ve bunlara bağlı olarak Türkiye üretim hedefleri

çok düşük olup $1,5 \cdot 10^{-8}$ mertebesindedir. Bu sonuç ilk bakışta, mevcut rezervlerin, dünya ortalamasına göre, daha bir kaç misli üretimi karşılayabilecek ve gerektirecek ölçüde olduğu fikrini akla getirebilir. Fakat, UZKUT (3) tarafından da belirtildiği gibi, değerlendirme faktörünün düşük olması her zaman üretimin, dolayısı ile değerlendirmenin kısıtlı olduğu kanısını onaylamaz. Zira, üretimi etkileyen rezerv durum gibi, daha bir çok etkenlerde vardır ki, konunun bütün bunların ışığı altında ayrıntılı yorumlanması gerekir. Bu etkenler, örneğin o hammadde için dünya tüketimi, piyasa durumu, o ülkenin dünya üe üşkisi, sahip olduğu hammadde çeşitleri, kişi basma düşen gayri safi millî geliri v.s. gibi değişkenlerdir.

Türkiye'de bugün bor hammadde iç tüketimi mevcut potansiyele ve üretime göre önemsenmeyecek düzeydedir. Her ne kadar, kalkınma hızı ve nüfus artışına göre, aynı zamanda da yeni bor tüketici sanayi dallarının geliştirilmesiyle artması mümkün ise de, iç tüketimin çok yüksek düzeylere çıkma olasılığı pek mevcut değildir. Buna karşılık, ancak son yıllarda üzerinde önemle durulmaya başlanan ve daha da önemle durulması gereken yarı mamul ve mamul bor ürünleri üretiminde büyük artışlar beklenmektedir. Fakat bu üretimlerde hiç şüphesiz çoğunlukla ihracata yönelik olacaktır. O halde netice olarak söylenebilir ki, Türkiye bor hammadde üretimi ve pazarlama olanakları dünya tüketimine bağh kalacaktır. Bu noktadan hareket edilirse, Türkiye'nin bor hammadde üretim politikasının mevcut rezervlerden çok, dünya tüketimi ve pazarlama durumu göz önünde tutularak saptanması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Yalnız buradan, yeterli rezervlerin mevcut olduğu, yeni rezerv arama çalışmalarına gerek olmadığı, yalnız üretim, değerlendirme ve pazarlamaya yönelik bir politikanın uygulanması gerektiği sonucu çıkarılmamalıdır. Yeni rezerv aramalarına kesinlikle devam edilmelidir. Zira bulunacak yeni rezervlerin yeni yeni üretim, değerlendirme ve ekonomik alternatifleri beraberrinde getirebileceği daima mümkündür.

Türkiye bor hammadde üretimi 1960-1970 arasındaki on yıllık devrede % 509,19 artışla 203.990 BİOS tona ulaşmıştır. Bu devrede ortalama yıllık artış hızı %19,81'dir. 1974 yılında ise

üretim bir patlama olarak niteleyebileceğimiz % 1.154,29 artışla 420.000 BsA tona ulaştığı tahmin edilmektedir. Buna karşılık, A.B.D.'nin 1960 -1970 arasındaki ortalama yıllık bor hammadde üretim artışı %5,43 olmuştur. 2000 yılına kadar ortalama yıllık tüketim hızının ise A.B.D.'de %3,5-4,6; diğer ülkelerde %3,7 - 5,1 olacağı tahmin edilmektedir. Durum böyle olunca, bu gün sevindirici rakamlara ulaşan üretimimizin ayrıntılı ve bilimsel bir kaynak tesbitinden ve yeterli bir dünya pazarlama araştırmasından sonra uygulanıp uygulanmadığı sorusu akla ister istemez gelmektedir. Son yıllara kadar Türkiye'nin üretimi mevcut potansiyele göre çok küçük olup dünya B2O3 üretimindeki payı 1960 yılında % 8,58 mertebesindeydi. Dolayısıyla, üretimde bir artışın, hatta bir patlamasının yaratılması olgandı ve gerekti. Fakat bu gün, Türkiye bor hammadde üretimi dış ülkelerin tüketimine bağlı olduğuna göre, bu üretim patlamasının yeterli olup olmadığı, dünya konjonktüründeki yerimizin ve etkinliğimizin ne olabileceğinin, pazarlama olanaklarının ne düzeyde bulunduğu kesinlikle saptanması, buna göre sağlıklı ve uzun vadeli bir bor hammadde üretim politikasının uygulanması şarttır.

Daha önce belirtildiği gibi, yapılan araştırmalar toplam dünya tüketiminin ortalama yıllık %3,7-5,1 artışla 2000 yılında alt-üst sınırlarla 2.165.450 - 3.327.282 BA tona ulaşacağını göstermiştir. Toplam dünya tüketiminin %36'sını bizzat kendisi tüketen A.B.D. üretimini kendi ihtiyacını ve toplam dünya ihtiyacının %55'ini karşılayacak şekilde programlamıştır. Artık kalan %64 dünya tüketiminin büyük bir kısmı (yaklaşık %75'i) Batı Avrupa ülkelerinde harcanmaktadır. Doğu Amerika limanlarındaki teslim fiyatlarının yüksek oluşu ve deniz aşırı nakliye problemleri nedeniyle yaklaşık %50 Avrupa ve %15 diğer ülkeler tüketimi Türkiye için elverişli pazar niteliğindedir. Bilhassa cam, cam eşya ve cam elyaf sanayi için elverişli, kalitesi yüksek Türk kolemanitleri son yıllarda A.B.D.'ne ihraç edilmektedir, iyi bir pazarlama yapıldığı takdirde, bu kolemanit ihracatının artması ve A.B.D. pazarlarında daha etkin bir rol oynaması olasılığı kuvvetle muhtemeldir.

Yukarıda özetle belirtilen verilerin ışığında, en objektif bir görüşle, Türkiye toplam dünya bor hammadde tüketiminin %40

ni, sağlıklı bir dünya pazarlama araştırması ve politikası uyguladığı takdirde de %50'sini karşılayacak olanağa sahiptir. Buna göre ; 2000 yılında Türkiye bor hammadde üretiminin alt-üst sınırlarla birinci şıkta 866.180-1.330.913 B5O3 tona; ikinci şıkta ise 1.082.725 -1.663.641 BaOa tona ulaşması gerekmektedir. Bu hedeflere ulaşabilmek için, Türkiye üretimi 1970 yılı bazma göre birinci şıkta %4,9-6,6; ikinci şıkta %5,7-7,3 ortalama yıllık artışlarla gelişmelidir. Bu hedeflerle ilgili bulgular, karşılaştırma olanağı sağlayabilmek için dünya ve A.B.D. üretim - tüketimleriyle birlikte Şekil 3'de tablo ve grafik halinde verilmiştir. Son yıllardaki tahminler Türkiye bor hammadde üretiminin toplam dünya tüketiminin %40'ına ulaştığını, hatta bunu aştığını göstermektedir. Bu nedenle, yeterli bir dünya pazarlama araştırmasının yapılması, gerekli girişimlerde bulunması saptanacak pazarlama politikasının ivedilikle uygulanması zorunluğu bir kere daha karşımıza çıkmaktadır. Aksi takdirde büyük bir ulusal çıkardan yeteri kadar yararlanamama tehlikesi daima mevcut olacaktır.

Bu gün bor hammadde üretimimizde yabancı sektör faaliyeti resmen kalmamıştır, dolayısı ile bor madenciliğimiz millileşmiştir. Durum böyle olunca, bor hammadde üretiminin nasıl, yani kamu sektörü veya kamu ve özel sektör dayanışması tarafından yürütülmesi üzerinde kısaca durmakta yarar vardır. Kanımızca, üretimde esas amaç, mevcut potansiyelimizin yurt ekonomisine katkısının artırılmasını sağlamak, millî çıkarlarımıza ve kesinlikle saptanacak millî bor politikamıza ters düşmemek olmalıdır. Bu ölçütlerin titizlikle göz önünde tutulması şartıyla, tüm işletme ve ruhsat sahaları hukuk kuralları çerçevesinde devletleştirilebileceği gibi, özel sektörün mevcut faaliyetlerine de olanak verilebilir. Fakat küçük özel sektör şirketlerinin amaç ve sermaye birliği yapmaları, faaliyetlerinde devletin sürekli ve etkin kontrolünü hissetmeleri şarttır. Bununla beraber, konumuzun dışında olmasa rağmen, bor ürünlerinin ihracata yönelik pazarlama ve fiyatlandırma politikası mutlaka devlet eliyle yürütülmelidir.

Türkiye bor hammadde üretim politikasında önemle üzerinde durulması gereken bir sorun da yatırımlarla ilgilidir. Bu güne kadar daima hammadde ihracatı ile yetinilmiş, yarı mamul

ve mamul bor ürünleri üretimine gereken önem verilmemiştir. Bu da, diğer madenlerimizde olduğu gibi, bor hammaddelerimizden elde edilen gelirin düşük düzeyde kalmasına sebep olmuştur. Bu gerçeğin sayısal ifadesi Tablo 2'de görülmektedir, örneğin 1960 -1970 yularında kıymet/üretim oranları Türkiye için 404 - 653 ; A.B.D. için 2405 - 2610 arasında değişmiştir. Aradaki bu büyük farkın nedenlerinden en önemlisi, A.B.D.'nin ürettiği hammaddeden büyük bir kısmını yarı mamul veya mamul olarak pazarlamış olmasıdır. Diğer taraftan, üretimin gelişebilmesi için, iç tüketimin mümkün olduğu kadar yüksek düzeylere çıkarılması gerekir. Gerek bor ürünlerimizin hammadde yerine yarı mamul ve mamul olarak ihracatını sağlamak, gerekse iç tüketimi hızlandırmak için, gerekli tedbir ve yatırımlar ivedilikle uygulanmalıdır.

Bibliyografik Tanıtım

1. **KAYNAK, Y.:** Maden sanayiinin gelişme perspektifleri (1972-1980). - Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 2. Kongresi Bült, s. 26-57, Ankara, 1971.
2. Devlet Plânlama Teşkilâtı, Endüstriyel Hammaddeler özel İhtisas Komisyonu Raporu. - Yayın no: DPT: 1188 - ÖİK- 154, 152 s., **Ankara, 1972.**
3. Devlet Plânlama Teşkilâtı, Metal Madenciliği özel İhtisas Komisyonu Raporu. - Yayın no: DPT: 1198 ÖİK: 160, 133 s., Ankara, **1972.**
4. Devlet Plânlama Teşkilâtı, Demir dışı Metaller Özel İhtisas Komisyonu Raporu. - Yayın no: DPT: 1217 - ÖİK: 173, 90 s., Ankara, **1972.**
5. 50. Yılda yurdumuzun enerji ve doğal kaynakları. - T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yayını, 164 s, Ankara, 1973.
6. **BAYSAL, O.:** Sankaya (Kırka) borat yataklarının mineralojik ve jenetik incelenmesi. - Hacettepe Üniversitesi, 157 s., Ankara, 1972
7. **ARDA, T.:** Kırka - Sankaya boraks yatağı jeoloji etüdü - M.TA. Enstitüsü, Derleme no: 4158, Ankara, 1969.
8. **BİNGÖLİ, N.:** Bor - Boraks. - Kim. Müh. 50. Yıl Sanayi Kongresi Bült., s. 403-416, Ankara, 1973.

9. Devlet İstatistik Enstitüsü, Maden İstatistikleri, 1960-1967 ve 1963 - 1970. - Tayın no: 585 ve 700, Ankara, 1972.
10. Mineral Yearbook. * 1960 -197a
11. Mineral Facts and Problems. - U.S. Depart, of Interior, Bureau of Mines Bull. No. 650, 1291 s., 1970.
12. OVAUOĞİU, R.: Madencüigimlzin dünyada ve Türkiye'deki durumu. - Mad. Müh. Odası Yayın "Madencilüğimizin yapısı ve sorunları", s. 45-120, Ankara, 1973.
13. UZKUT, 1.: Türkiye yeraltı servet olanakları ve dünyadaki yeri. - Mad. Müh. Odası Yayını, Ankara 1974.
14. ÖZPEKER, I.: Bor'un kullanımı, tüketimi ve ulusal gelire katkı olanağı. - Türkiye madencilik bilimsel ve teknik 3. Kongresi Bült, s. 313-324, Ankara, 1973.
15. KROMER, H. F.: Turkish mines draw on varied resources. - Endüstri and Mining Journal, May-June, 1974.

ENERJİNİN ÜRETİM BİRİMLERİ AÇISINDAN TOPLUMA YANSIMASI

Hüseyin ÖZLÜTAŞ*

özet

Enerji sorunu şüphesizki bütün dünyanın uğraştığı bir konudur. Bugün olduğu gibi gelecekte de enerji kaynakları emperyalist ülkeler arasında çeşitli politik oyunların oynanmasına gerekçe teşkil edebilir. İnsanlığa rağmen hızlandırılan sanayileşme süreci ve emperyalistler arasındaki korkunç rekabet felâketleri içermektedir, özel şart olarak tüketim mallarının dengeli ve dayanıklılığını, kapitalin dolaşım hızından çok ileride tutmak gerekir. Tüketim toplumu yaratmaktan kaçınmak ve bağımsızlığa kavuşmak geri bırakılmış ülke halklarının ilk aşaması olmalıdır.

Ülkemizde sanayi lüks tüketime dönük olup montaj sanayiinin bir paravanı durumundadır. Enerjinin öncelikle elektrik enerjisinin %80'i bu biçim sanayide kullanılmaktadır. Halkın %62'si elektrik enerjisinin tüketiminden yoksundur. Buna karşın üretimde kendisine pay düşmektedir. Türkiye'de enerji toplum adına ve fakat topluma ters bir biçimde yansımaktadır. Üretilen enerjinin en yararlı bir biçimde değerlendirilmesi kaçınılmaz bir zorunluktur.

Summary

The energy Crisis is no doubt a topic dealt with oil over the world. As it is today, energy sources can again be used in the future as means to organize various political games amongst imperialistic countries. The accelerating pace of

(*) Maden Mühendisi.

steady Industrialism and the frightful rivalry among the imperialists contain all misfortune in spite of existing humanism. As a special rule, consumption goods should be kept well ahead of the circulation speed of the capital in terms of balance end duration. To avoid the formation of a consuming public and to attain liberation should be the first step for people in Developing Countries.

In our country, industry is deviated to the consumption of luxury goods (items) and acts as a screen to the erecting - industry. 80 % of energy - mainly electrical energy - is being used in this field. 62 <% of the public lacks availability of electrical energy. Despite, they have e share in its distribution in appeotrohce. In Turkey energy is consumed in the name of the public but in a way that is alien to the public. Thus, it is an unavoidable necessity (must) to evaluate the production of energy a way mast advantageaus for the society.

Dünya Konjüktürel Görünümü

Geçtiğimiz ve içinde bulunduğumuz dönemde dünyada en çok sözü edüen, üzerinde durulan konulardan birisi enerji sorudur. Amerikan emperyalizminin beyin hücrelerinden biri olan petrol tröstlerinin binlerce masum insanın kanı pahasına Orta Doğu'da yarattıkları bunalımlar bütün dünyayı bir anda sarmıştır. Bu girişim emperyalizmin gizliliğinin bir yüzeysel görünümünden başka bir şey değildi. Orta Doğu'da yaratılan bunalım dönemi aslında emperyalist ülkelerin çıkar çatışmasını yansıtıyordu. Somut olarak dolar, mark ve yen'in bir geçiş sürecinde olmaları idi. Emperyalist ülkeler arasındaki çıkar çatışması bu düzeyde iken, tüm geri bıraktırlmış ülkeler başta enerji kaynakları olmak üzere, ham madde kaynaklarına sahip çıkmak için bir örgütlenme aşamasına varmışlardır. Ancak örgütlenmenin ilk adımında emperyalist ülkelerin tehditleri ile karşılaşmış ve emperyalistlerin yoğun çabası ile bir sonuç alınamamıştır. Söylemek gerekirse, önümüzdeki bu aşamada tüm geri bıraktırlmış ülkeler ham madde kaynaklarına büyük bir kıskançlık içinde sahip olmak zorundadırlar. Geri bıraktırlmış ülkelerin örgütlü hareketleri emperyalist bloklar arasmda derin çatlaklar yaratacak ve etrafındaki sömürü yörüngesini parçalayacaktır. Çağm koşul-

larında böylesine bir örgütlenme geri bıraktırılmış ülke halkları için kaçınılmaz bir zorunluk haline gelmiştir.

Günümüzde petrol tröstleri diğer enerji kaynaklarını kontrollerine almışlardır.

Gelecekte nükleer enerjiye büyük ümitler bağlanmıştır. Ancak dünya uranyum rezervlerinin %48'i petrol tröstlerinin kontrolündedir. Bu durumun dünya halkları için ne büyük bir tehlike olduğu meydandadır. Amerika'da büyük kömür yatakları vardır. Fakat kömür yataklarının %32'si petrol tröstlerinin elindedir. Petrolün dünyaya hakim olması için önceleri petrolü ucuzlatan Amerikan emperyalizminin tröstleri, sonraları petrol ucuzlayıp dünyaya hakim olduktan sonra büyük çapta örgütlenmeye ve fiyat yükseltmelerine gitmişlerdir.

Petrolün ucuz olduğu dönemlerde kömür madeni gittikçe kösteklenmiştir. Türkiye'de de petrolün kömür aleyhine gelişmesi bu emperyalist oyunun bir sonucudur. Petrol fiyatlarının artması ile büyük kârlar sağlayan tröstler, bu kapital ile uranyum, kömür ve diğer enerji kaynaklarını kontrollerine almaya çalışmışlardır. İki yılda A.B.D. kömürünün %32'sini ellerine geçirmeleri en somut örnektir. Amerika'da 900 metreden daha az derinlikte dünya petrol rezervlerinin 5 misli kömür bulunmaktadır. "Petrol fiyatları büyük bir hızla arttığı zaman kömürün işlenmesi daha cazip hale gelecek ve Amerika enerji yönünden bağımsızlığını kazanırken Avrupa ve Japonya'ya Basra Körfezi'nden geçecek olan petrol daha pahalıya mal olacaktır. Böylece Avrupa ve Japonya Amerika karşısında petrole bağımlı olacak ve petrol fiyatları istemlen ölçüde artırılabilecektir." (1)

işte Standarel OU, Guly Oil Şirketleri üe Rockeefeller ve Meilen Bankaları bu hesapları yapıyorlardı. Görüldüğü gibi emperyalistler arasındaki uleşim savaşında enerji kaynakları gerekçe olmuştur (5).

Bir yandan enerji kaynakları hammadde kaynakları bitiyor tükeniyor gibi yaygaralar koparılmakta, öte taraftan enerji kaynakları ve diğer hammadde kaynakları hovardaca bir biçimde harcanmaktadır. Dünyayı özellikle geri bıraktırılmış ülkeleri açlık ve sefaletle tehdit eden Amerikan, emperyalizmi bir çok olayı

dünya halklarının gözünden kaçırılmaya muvaffak olamamıştır. İğinde bulunduğumuz şu dönemde Amerika petrolün 1/3'ünü geri bıraktırılmış ülkelerden temin etmektedir. Kendi petrol kaynaklarının giderek azalması sonucunda bu oranın 1980 senelerine doğru %50 olacağı söylenmektedir. Amerika enerji tüketiminin %50'sini petrolden ve %50'sini ise kömür, nükleer enerji ve gazdan sağlamaktadır. Batı Avrupa tükettiği petrolün %96'sını, Japonya %80'nini geri bıraktırılmış ülkelerden elde etmektedirler. Emperyalist ve ileri kapitalist ülkeler dünya nüfusunun %30'una sahip oldukları halde, dünya enerjisinin %84'ünü tüketmektedirler. Amerika dünya nüfusunun %6'sına sahip iken, dünya enerjisinin %32'sini tüketmektedir. Bu tüketim alanının %24,8'ini sadece taşıtlar (%13,5'i taksüere aittir) için kullanmaktadır. Türkiye dünya nüfusunun %1'ini barındırdığı halde dünya enerji tüketimindeki payı %0,05'tir. Geri bıraktırılmış ülkeler dünya nüfusunun %20'sini teşkü ettikleri halde dünya enerjisinin %1'ini tüketmektedirler.

Dünya enerji kaynakları büyük bir doğrulukla bilinmektedir. Yine emperyalist ve üeri kapitalist ülkelerin hovardaca harcamaları hızla artmaktadır. Tüketim 1972 yılında %4,5 gibi bir hızla artmıştır.

Dünya elektrik üretim kapasitesi 1970'e kadar %8'lik bir hızla artarken, 1970 yılından sonra bu hız iki katı olabilecek duruma gelmiştir. 1953-1967 yılları arasında otomobü üretim hızı %6,7 iken, bugün bu hız %11'e ulaşmıştır. Dünyada 214,5 milyon özel otomobil vardır. Bunun %45'i ise Amerika'dadır. Dikkat edecek olursak enerji tüketiminde büyük rol oynayan bireysel araçların üretim hızı, enerji üretimine bir paralellik arz etmiştir. Yani otomobil üretimi arttıkça enerji tüketim de artmaktadır.

Enerjinin dünya konjüktüründeki konumunu ve yarattığı bunalımları bir kenara bırakıp ülkemizin içinde bulunduğu duruma geçeceğim. Aslında buraya kadar yapılan açıklamalar ülkemizin ekonomik ve politik yapısının dış politik ve ekonomik etkenlerle iç içe olduğunu vurgulamak içindi.

Enerji Kaynaklarımız

Şüphesiz ki enerji sorunu çok boyutlu olarak ele alınıp ve çeşitli yönleri ile incelenebilir. Yine enerji sorunu ve ilgili problemleri oldukça giriftir. Ancak enerjinin üretim birimleri açısından topluma yansımaya geçmeden önce bazı araç niteliğindeki bögüeri aktarmak yerinde olur.

Bugün ölkemizde bir enerji darlığı olduğu ve bu darlığın giderek artacağı söylenmektedir. Gerçekten de bu biçim gidiş doğal olarak bu sonuca varacaktır. Bütün söylenenlere karşın temelde yatan nedenlere eğilmek zorunludur. En azından bugüne kadar yaratılan dar boğazların niteliğini açığa kavuşturmak ve ona göre çareler düşünmek zorundayız. Şu hususu ve dikkatle altını çizerek belirtmek istiyorum. Enerji kaynakları koparılan yaygaraların tersine oldukça vardır. İnsanlığa yararlı olacak ölçüde ve de doğru bir biçimde kullanıldığı takdirde kısa sürede tükenmeyecektir. Nesiller değıştikçe yeni yeni yöntemlerle ve değışik teknolojik sistemlerle yeni kaynaklar bulunabilir. Kaynaklar bitiyor tükeniyor gibi yaygaralara karşılık sormalıyız. Madem ki öyle sizin bu kaynakları kullanma yönteminiz niçin böyledir?

Petrol

Bugün ruhsatlı alanlardaki büinen petrol rezervlerimizin 25 milyon ton olduğu söylenmektedir. Yine her geçen gün yeni bölgelerde yeni petrol yatakları bulunmaktadır. Petrol rezervlerimizin sıhhatli bir şekilde ortaya çıkarılmadığı bir gerçektir. Bugün petrolerimiz üzerinde büyük etkinliği olan yabancı petrol şirketlerinin yaptıkları aramalar ve aktardıkları bilgüerin ne derece doğru olduğunu bümemiz mümkün değildir. Çünkü onlar uluslararası çıkar koşullarına göre davranmaktadırlar. Ölkemizde yılda 4 milyon ton petrol üretilmektedir. Bunun yaklaşık olarak %66'sını yabancı petrol şirketleri yapmaktadır. Yılda 10 milyon ton petrol tüketmekteyiz. Yine bunun 6 milyon tonu yani %60'ı yabancı petrol şirketlerince ithal edilmektedir. Yine Petrol Kanununun çıkmasından dolayı yabancı petrol şirketleri içerde ürettikleri petrolü bize ithal fiyatına mal etmektedirler.

Bu kadar bir açıklama ülkemizin petrol konusunda dışarıya nedenli bağımlı olduğunu göstermeye yeter. 1963'te Kıbrıs sorusunda ve Ege Denizi dolayısı ile yakın geçmişte olan anlaşmazlığımızda yabancı petrol şirketlerinin oynadıkları oyunlar bize yeterince ders olması gerekir.

linyit Kömürü

Yapılan araştırmalara göre ülkemizde 207 linyit zuhuru bulunmaktadır. Bu zuhurların en az 96 tanesi önemli durumdadır. Ayrıca 70 linyit zuhurlarının her birinin rezervleri bir milyon tonun üstündedir. Dokuz linyit bölgemizde toplam (görünür + muhtemel) rezerv 4.415.000.000 tonun üstündedir. Bu bölgeler sırası ile şöyle sıralanabilir:

Moras - Elbistan	3.146.000.000 ton
Kütahya - Tunçbilek	257.000.000 ton
Kütahya - Seyitömer	227.000.000 ton
Manisa - Soma	160.000.000 ton
Sivas - Kangal	159.000.000 ton
Ankara - Beypazarı	108.000.000 ton
Muğla - Neojen Yatağı	202.000.000 ton
Çanakkale - Çan	106.000.000 ton
Bursa - Orhaneli	50.000.000 ton
T e k f i n	4.415.000.000 ton

Bunlardan başka doğu ve güneydoğu, Bolu, Kayseri, Adana bölgelerinde de oldukça linyit rezervlerimiz vardır. Bugün en kötümser düşüncelerle 7 milyar ton linyit rezervlerimiz mevcuttur. Ancak en kaliteli ve oldukça önemli linyit yataklarımız özel kuruluş ve şahısların gelişi güzel denetimi altındadır. C.H.P. ve M.S.P. Hükümeti'nin linyitleri kamulaştıracağını programlaması oldukça olumlu bir adımdır. Yine linyitlerin santrallerde ve diğer ihtiyaçlar için kullanma durumu çok iyi planlanmalıdır.

Taş Kömürü

Taş kömürü yalnız Zonguldak havzasında çıkarılmaktadır. Dolayısıyla bu kıymetli kömür madenimiz direkt olarak metalurjik anlamda kullanılmalıdır. Yapılan araştırmalar göre Zon-

guldak'ta tüm varlık 930.179.000 tondur. 1972 rakkamlarına göre santrallerdeki kurulu güçlerdeki dağılımda ,% 11,19 oranında payı vardır.

Hidrolik

Bugün Türkiye'de önemli derecede hidrolik enerji potansiyeli olduğunu ve bunun yaklaşık olarak 80 milyar kwh/y olduğunu en kötümser düşüncelerle bunun 60 milyar kwh/y'nin verimli olduğu bilinmektedir. Bu görünümle Avrupa'da üçüncü gelmekteyiz. Böyle olmasına karşın 1973 rakkamlarına göre hidrolik enerjinin genel enerji tüketimi içindeki payı %3-4 civarında olmuştur. Diğer faydalı bölüm boşa akarak gitmektedir. Tükenniyen böylesine önemli kaynaktan bu ölçüde az yararlanmamızı önemli iç ve dış politik oyunlardan başka türlü izah etme olanağını bulmak mümkün değildir.

Nükleer Enerji

Uluslararası düzeyde petrol ve kömür gibi önemli enerji kaynaklarının tükenme ömrünün sınırlı olduğu dolayısı ile de 2000 yıllarından sonra enerji gücünün nükleer enerji de yoğunlaşacağı söylenmektedir. Ülkemizde nükleer enerji kaynakları konusunda henüz yeterli araştırmaların olmadığı bir gerçektir. Ancak ülkemiz nükleer enerjinin en önemli ham maddesi olan uranyum yönünde hiçte azımsanmıyacak bir durumdadır. En azından kendimizi yeterli duruma getirebilir. 1977 yılında 300-350 NWC gücünde bir nükleer santralin işletmeye açılacağından söz edümektedir.

Diğer Enerji Kaynakları

Günümüzde teknoloji enerjiye kaynak olabilecek tüm maddelere yönelmiştir. Güneş enerjisi jeotermal, bitümlü şist, tabu gaz, v.s. gibi enerji kaynaklarından bizi jeotermal, bitümlü şist ve tabu gaz enerji kaynakları yakmdan ilgilendirebilir. Yapılan araştırmalara göre Göynük'te 2 milyar ton ve Seyitömer'de bir milyar ton bitümlü şist rezervi vardır. Yine aşağı yukarı 600-700 adet jeotermal kaynağımızın olduğu söylenmektedir. Bugün

Meksika, Yeni Zellanda, Kaliforniya, İzlanda ve hatta Afrika da jeotermal enerji kaynaklarından önemli derecede yararlanmaktadır. İtalya ise yılda 2 milyar küovat saat enerji üretmektedir. Yaklaşık bir hesapla bizde de yılda 1000 megavat jeotermal enerji üretileceği kabul edilmektedir.

Enerji kaynakları hakkında bu kısa öz bilgileri ortaya koyduğumuzda, şu neticeye kolayca varabüürüz. Ülkemiz enerji kaynakları yönünde oldukça imkânlarla sahiptir. Ancak bu enerji kaynaklarından yararlanma sorunu vardır. Ülke gerçeklerine uygun bir politikanın uygulanması söz konusudur. Oysa ki bugüne dek bu uygulama belirli kişi ve gurupların çıkarları doğrultusunda yapılmıştır. Bunun günahı ise şüphesiz ki dış sömürücülerle iş birliği halinde olanlara aittir. Yukarda öz olarak ortaya koyduğumuz doğal enerji kaynaklarımızın m. beş yıllık plân döneminde gözönüne alınarak ne şeküde oluştuğuna bakarsak konunun açıklığa kavuşması kolayca anlaşılacaktır.

Üretim, Tüketim Durumu

Enerji birimlerinin .en önemlisi şüphesiz ki elektrik enerjisidir. Ülkemizde büyüklü küçüklü 687 adet elektrik santrali bulunmaktadır. Elektrik enerjisinin üretimi Etibank, İller Bankası, D.S.I., TEK ve Belediye kuruluşlarınca yapılmaktadır. Ancak Çukurova ve Kepez elektrik santralleri politik bir tercih olarak ve Dünya Bankası'nın kredi oyunu üe özel kurumlara verilmiştir. 1972 yılı istatistiklerine göre brüt olarak 11.242.06 kwh elektrik enerjisi üretilmiştir. Kurulu santral güçleri 2742 MW'tir. Bu sonuca 1935 yılından 1972 yılına kadar, yani 37 yılda varılabılmıştır. ı%7-8'lik bir kalkınma hızını gerçekleştirmek için üretim kapasitesinin 1977 yılında 22 milyar kwh, 1982 yılında 35 milyar kwh, 1987 yılında 65 milyar kwh ve 2000 yılında İtalya'nın bugünkü durumuna varmak için 26 yıl içinde yaklaşık olarak 122 milyar kwh elektrik enerjisinin üretimi yönünde ve gerekse kurulacak santral gücü yönünde kalkınma hızı paralelinde bugünkü durumun 4-5 katı kadar bir durumun yaratılması gerekmektedir. Dışa bağımlılığımızın bir devamı şeklindeki bir programlamanın eleştirisine girmek zaman ve teknik yönden mümkün değıüdür. Ancak enerji yönündeki bazı açıklamaları daha sonra yapacağız.

Enerji tüketiminde kömürün payı 1950 yılında (linyit -f taşkömürü) %25,1960'ta %27, 1970'de %23'tür. Yalnız taşkömürü için 1950'de %21 iken 1970'de %14'e düşmüştür. Ancak linyitin elektrik enerjisindeki üretim payı 1962'de %16,8 iken 1972 yılında %13,7'ye düşmüştür. Yine genel linyit tüketimi 1950'de %4 iken 1970'de %9'a çıkabilmiştir. Hidro elektrik tüketim payı ise %4 civarındadır.

1970 rakkamlarına göre enerji tüketiminin %34'ü odun ve tezekten ibarettir.

Tablo — I

Yd	Petrol %	Taşkömürü	Linyit %	Hidrolik %	Odan *	Tezek %	Toplam %
1950	6	21	4	0,1	38	30,9	100
1955	12,7	21	5	0,3	35	26,0	100
1960	15	20	7	3	31	24	100
1965	27	17	9	4	24	19	100
1970	39	14	9	4	19	15	100

1976 ve 1987 yılları arasında enerji tüketimi taşkömürü eş değeri olarak şu şekilde belirtilmiştir.

Tablo — II

Yü	Petrol	Taşkömürü	Linyit	Hidrolik	Odan	Tezek	Toplam
1975	21600	6130	600	3 920	6 290	4 830	48 710
1980	37 500	8000	12 730	5.720	6 640	4 970	75 560
1985	64 800	8 900	18 440	11655	7 875	5180	116 850
1987	80 700	8900	21600	13190	8 220	5 340	137 950

Tablo n'de görüldüğü gibi enerji tüketimi içinde petrolün payı 1987 yılına kadar büyük bir hızla artmaktadır. Bu tüketim payı şimdilik %60 ithale dayanırken, oran giderek artacaktır. Tezek ve odunun artış hızı da giderek yükselmektedir. Milyonlarca lira döviz harcadığımız suni gübre ile tezek yakımını bir arada uyumlaştırmak oldukça güç bir iş. Aslında bu biçim gidiş dışa bağımlılığın bir simgesi olmaktan başka bir şey değildir.

Üretim Birimleri

Enerji sorunu ülkenin diğer sorunlarından soyutlanamaz. Bu yaklaşımla sorunları iç içe incelememiz zorunludur. Bugüne dek birincil ve ikincil enerji birimleri ele alınırken ülkenin genel sorunları bir kenara itilmiştir. Günümüzde enerji darlığının nedeni yabancı sömürü düzenine bağımlı işbirlikçilerin iç üretim dinamizmasını plânlıyamamalarından ileri gelmiştir. Üretimin büyük yönü ile tüketim sanayiine dönük olması en somut olaydır. Kamusal kurumları iş birlikçi sermaye guruplarının lehine yok etmeye yönelen politik girişimler bir yönü ile enerji kesiminde de açığa çıkmıştır. Enerji ve enerji kaynaklarının üretim, iletim, üleşiminde sömürücü egemen güçlerin söz sahibi olmak istemeleri en somut örnektir.

Modern çağın yaşama koşullarının önemli bir parçası olan elektrik enerjisinin üretim hızı ülkemizde %12 civarındadır- 2000 yıllarına doğru bu hızın %16'nın üstüne çıkma durumu söz konusudur. Elektrik enerjisinin üretim artış hızı sanayi üretim ve kalkınma hızının paralelliğinde olduğu bilimsel bir doğrudur. İşte burada üretim biçiminin nasıl olduğu topluma ne denli yararlı olduğunu dikkate almak gerekecektir.

Ülkemizde farkh üretim biçimleri bir arada bulunmaktadır. Bir yanda kapitalistleşme süreci hızlanırken başka bir tarafta feodal kalıntılar vardır. Hızlandırılmak istenen sanayileşme süreci ise tüketime dönük olup, aslında montaj sanayiinin kaçınılmaz bir sonucundan ileri gelmektedir. Tüketim sanayiine yönelik tercihler ülkemizdeki emperyalist girişimlerin bir sonucudur. Ülkemizin ihtiyacı olan sermaye mallarını yani üretim araçlarını imal edecek olan sanayi dallarunun gelişimi yabancı ve yerli sömürücülerin temel felsefesinin gereği olarak engellenmiştir. Başka bir deyişle millî ekonomi ve oradan gelecek tasarruflar, millî olanaklarımızla yatırıma yöneltilmemiştir. Bunun sonucu olarak da sanayileşme hareketleri montajcılık üzerine indirgenmiş ve tüketim mallarına dönük olarak dışa bağımlılığın devamı ve meşru bir yolu haline getirilmiştir. Bu itibarladır ki enerji birimi diğer üretim birimleri gibi dışa bağımlı olacak şekilde plânlanmıştır. Fuel-Oil'e dönük enerji tüketim akımı bu amaçla hergeçen gün biraz daha artmış ve artması plânlanmıştır.

Ülkemizde genel olarak sanayi, özel olarakta elektrik sanayi büyük oranda dışa bağımlı bir biçimde programlaştırılmaktadır. Bu konuda DPT'nin 1972-1973 yatırım programları kitabına göz attığımızda genel olarak sanayi yatırımları ortalama olarak en az %48 ve özel olarakta elektrik sanayi ortalama olarak %54 oranında dışa bağımlıdır. (Aşağı Gediz Barajı 69 MW (%60), Aslantaş Barajı 138 MW (46), Hasan Uğurlu (Ayvacık) 250 MW (%55), Karakaya 1500 MW (1%71), Oymapınar 540 MW (%53), Keban 620 MW (1%48), Gaz Türübünü 8X15 MW (%86), Elbistan 2x300 MW (%63), Tunçbilek 1x150 MW (%63), Anbarlı 2X150 MW (%73), Hopa 2X25 MW (%46), Gökçe Kaya 300 MW (%36) oranında dövize bağımlıdır. Bir taraftan sanayi yatırımları adına en gereksiz yerlere milyonlarca lira harcanırken, öte taraftan en gerekli yerler dışa bağımlılığın kaçınılmaz bir sorunu haline gelmektedir. Acaba Coca Cola, Pepsi Cola, Fruko, Otomatik Sanayiine v.s. (Şüphesizki sadece bunlar değil) yapılan milyarlık yatırımlar doğal ihtiyacımız olan sanayi sektörlerine yatırılsaydı bugünkü durum olabilir miydi?

İşte bu aşamada yaratıcılığımızı halkça ve büyük fedakârlıklar pahasına ortaya koymak ve ülkemizin üretim organizasyonunu, lüzumlu üretim araçlarını öz kaynaklarımıza dayanarak, toplum çıkarlarına uygun düşen biçim ve koşullar altında üretmek gibi bir sorunumuz vardır. Yabancı ülkelerin çıkarlarına dönük yardımları üe öz sanayimizin kurulması olanaksızdır. Taşıma su ile değirmen dönmez. Olanakları yaratmak için gerçek üreticilerin ve tüm çalışanların itici gücüne inanmak ve bu gücü yaratmak zorunludur. Yoksa mevcut değer *gücü* başka türlü ortaya çıkamıyacak ve bu gidiş uzun süre devam edecektir.

Geçtiğimiz ve içinde bulunduğumuz dönemde halkımızı yakından ügilendiren ve sosyal yaşantımızda beliren enerji sorunu bugüne dek izlenen dışa bağımlı ekonomik ve politikanın kaçınılmaz sonucundan dar boğazlara girmiştir. Yapılan plân ve programlarda ülke çıkarları yerine bir avuç işbirlikçi sömürücülerin çıkarları gözetilmiştir. Dışa bağımlı sanayiye yaratmak için çıkar tercihine yönelenler beceriksizliklerinin cezasını emeği üe geçinen kitlelere yüklemenin uğraşmadırlar. Elektrik üleşiminin tıpkı millî gelir dağılımı gibi bir hesap kurnazlığına da-

yandırılması, bazı girişimleri halka mal etmenin boş çabasından başka bir şey değildir. Fuel-Oil santrallerin kömür ve hidropotansiyeline bağlı santraller yerine ikame edilmesi ve bütün uyarılara karşın uzun vadeli programların zamanında başarılmaması, kısa vadeli programların isabetsiz ve çıkarlara dönük olması tüketim sanayine dönük hastalıklı sanayinin bir gereği ve emperyalizmin bir oyun kuralıdır.

Ülke sanayi yapışma bir göz atmak zorundayız. Çünkü enerji kaynaklarının büyük kısmını ve elektrik enerjisinin %80 ni bu amaçla harcanmaktadır. Bu konuda fazla derine gitmeye gerek görmüyorum. Hepinizin yakından bildiği bir kaç örnek vermekle yetineceğim.

1 — Otomatik Sanayi (Üretimi her yıl artan ve günümüzde üretim programını aşarak 60 bine varan çeşitli birey araçlar v.s.)

2 — Gazoz Sanayii (Pepsi Cola, Coca Cola, Fruko v.s.)

3 — Tekstil Sanayü (En gelişmiş ülkelerde dahi görülmemiş dayanıksız binlerce çeşit giyim, kuşam v.s.)

4 — Yapı üretimi (Kaynak israfını ve enerji tüketiminde önemli rolü vardır.)

Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün. Bütün bunlar ne üe meydana geliyor? Kime yarıyor ve topluma ne kazandırıyor? Bütün bunlara harcanacak enerji ile neler yapılabilir?

Çağımızda enerji kullanımı insanların refah aracı olmaktan çıkmış ve doğal bazı ihtiyaçlar haline gelmiştir. İnsanların doğal bazı ihtiyaçları sağlanmadan, belirli bir zümreyi refaha itmek hangi toplum koşuluna sığar, kapitalist toplumlardan başka. Enerji birimleri çoğu kez gelişme ölçütü olarak alınır, alınması gayet tabüdir. Fakat bir bölgede akşam hiç ışık yokken bir başka bölgede reklâmlar için sabahlara dek ışık yanarsa ve sonra da hiç elektrik yüzü görmeyenlere de kişi başına elektrik üleştirilirse işte o zaman dengesizlik ortaya çıkar.

Günün koşullarında yurt savunması dahi, sadece bir asker ve silâh gücüne dayanmaktan öteye endüstri ve alt yapı varlı-

ğını ön plâna çıkarması bakımından enerji kasmaklarını hedef almıştır. Bütün bunlar göz önüne alındığında bir ülkenin kendi öz kaynaklarına dayalı imalât sanayine ve yine sanayiye direkt olarak ilğüendiren enerjiye dayanması bilimsel bir doğru olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısı ile sanayi sektörünün ülke koşullarına ve halk yararına olması, kendine *özgü* teknolojik sistem içinde çözülmesi yalnız ekonomik bağımsızlığın bir ön koşulu değil, aynı zamanda toplumsal gelişmenin ve politik varlığın bir teminatı olarak düşünölmelidir.

Yunanlılarla 1963 yıllarında Kıbrıs ve yakın bir zamanda Ege denizi ve Kıbrıs konusunda çıkan anlaşmazlık ve bu zamanlarda ölkemizdeki yabancı petrol tröstlerinin tutumları en somut olaydır.

Ortalama olarak % 30-70 arasında değışen dövize bağımlı sanayi yatırımları ile Türk ekonomisi kalkınamaz. Bu kalkınmasızlık içinde tüketilen enerji sadece üretken olmıyan lüks tüketim sanayisi içindir. Bu sanayi adına dış yardımlar adı altında verilen kredüer ise Dünya Bankası, A.I.D. gibi kuruluşlar vasıtası ile çeşitli entrikalar sahnelenmektedir. Karadeniz Bakır İşletmelerinin durumu, Kepez ve Çukurova elektrik santralleri örneğinde bellidir. Geçtiğimiz sene içinde Irak'ın iç huzursuzluğu nedeni üe sınırımızda meydana gelen çatışmada bir özel şirket Urfa dolaylarında enerjiyi keseceğini hükümete büdirmişti. Basında bunu okuduk. Sebep ise elektrik ücretlerinin arttırılması idi. Bu şirket kendi ortaklarının bulunduğu (Tekstü Sanayicileri) Adana bölgesinde bu cesareti gösteremezlerdi. Oysa ki enerjinin çoğunluğu burada tüketilmekte. Bu somut olay enerji kaynaklarının üretim, üretim ve üleşiminin özel şahıslara verilmesinin tehlikesini açıkça ortaya koyması bakımından oldukça ilginçtir.

Şu sonucu üstünü çizerek vurgulamak zorundayız. İlk şart alusal kaynaklar öz teknolojik sistemle bütünleştirilmelidir. Teknik bilgi ve beceri bu yaklaşımla ele alınmalıdır. Toplum hayatını etkiliyecek birincil ve ikincü enerji kaynakları kamusal kurumlar tarafından işletilmelidir.

Enerjinin Halka Yansıması

Sınıflı toplumlarda halk kavramı gerçek üreticiler (kırsal ve şehirsal alanlarda) ve onlarla kopmaz bağlarla bağı olan di-

ğer çalışanlar için geçerlidir. Tüm çalışanları sömüren ve onlar üzerinde sınıf tahakkümünü kuran azınlık sınıf ve onların sözcüleri halk olarak kabul edemezler.

Çağdaşlaşmak her türlü dış etkiden uzak, tarım ile sanayi arasındaki uyum sağlanarak ve kendine özgü modern teknolojik bir sistemde sanayileşmekle mümkündür. Sanayileşme sürecinin çoğul halk gurupları olan tüm çalışanlar yararına olması ve sömürsüz (sınıfsız) bir topluma hitap etmesi en doğal bir yöntemdir.

1972 yılı istatistiklerine göre 11242 milyar KWh'lık elektrik enerjisi tüketiminin %80'ini sanayi sektöründe (montaj ve lüks tüketim sanayi) harcanmıştır. Ülkemizde elektrik enerjisinin genel tüketimi büyük kentlerde yoğunlaştığından elektrik enerjisinin çok küçük bir kısmı kırsal bölgelere yansımaktadır. Bu tutumda bugüne dek gelmiş geçmiş yönetim mekanizmasının alt yapı hizmetini tam olarak halka sunmadığı ve belirli bir azınlık egemen sömürücü sınıfın yararları açısından hizmet gördüğünü kanıtlar. Toplam elektrik enerjisinin 1/3'ü yalnız İstanbul ve çevresinde tüketilmektedir. Böyle olmasına karşın İstanbul'un çeşitli semtlerinde (gecekonducularda) elektrik yoktur. Gecekonduculu veya diğer semt sakinleri bu halde iken vitrinler için sabaha dek elektrik yanar oysa elektrikten yararlanamayan ve gecekonduca oturan kimseler gerçekten elektriği üretenlerdir.

Nüfusumuzun (bir önceki sayıma göre) %62'si elektrik enerjisinden yoksundur. Geri kalan %38'inin takriben %20'si enerjinin az bir bölümünü kullanmaktadır. Fakat dar boğazlara girildiğinde elektrik üretiminin büyük günâhını çekmektedirler. Bu nüfus yani %62'sinin çoğunluğu birincü enerji kaynağı olarak odun ve tezek kullanmaktadır.

Bütün bunlara bakılmadan elektrik enerjisinin üleşimi de tıpkı millî gelir dağılımı gibi hesap kurnazlıklarına dayandırılmaktadır. Oysa gelişmiş ülkeler bir yana ülkemizde elektrik enerjisinin kişi başına 265 kwh düşmediği ve hiç elektrik yüzü görmeyen vatandaşa bu pay yüklendiği meydandadır. Dolayısıyla bu biçim gidişi gelişme ölçütü olarak kabul etmek mümkün değildir.

1971'lere kadar elektrik enerjisinin artış hızı şu şekilde olmuştur.

Yıl	1962	1968	1961	1965	1966	1967	1968	1969	1970
%	18,2	11,9	11,7	11,3	12,1	12,0	11,5	13,0	10

Bu hızlar komşumuz Yunanistan'dan 4 defa küçüktür. Diğer komşulardan ise daha çok düşüktür.

Yine 5 yıllık plân dönemine göre 2000 yıllarına kadar enerji üretimleri şöyle planlanmıştır.

Yıllar	Nüfus 10*	Nüfus artışı	Enerji Üretimi GWh	Enerji Üretimi artışı GWh	KWh/ İnsan	KWh/ İnsan artışı
1973	38 094	2,5	12 300	10	323	6,3
1977	42134	2,5	19150	12	455	9,0
1982	47 400	2,4	32 200	11	680	8,4
1987	53100	2,3	54 400	11	1024	8,6
1992	59 200	2,2	87 500	10	1478	7,6
1997	65 700	2,0	141000	10	2145	7,7
2000	70000	2,0	183 000	9,1	2 615	6,9

Bu hesaplamanın kalkınma hızı ile paralellik arzettiği söylenmektedir. Planlama yönünden böyle olması doğaldır. Ancak kalkınma biçiminin nasıl olduğu burada önem kazanmaktadır. Ki biz buraya kadar bunu izaha çalıştık. Yine gördük ki elektrik enerjisinin %80'i ve diğer birindi enerji kaynaklarının büyük çoğunluğu lüks tüketim sanayine gitmektedir. Burada hepimizin yakından bildiği bazı somut örnekler vermek istiyorum.

1 — Ulaşım olayı: Ulaşım olayında enerji direkt rol oynamaktadır ve Fuel-Oil tek alternatiftir. Karayolu ulaşımının giderek yoğunlaşması, kitlesel ulaşım yerine bireysel ulaşımın yaratılması toplumu o yöne itmek arzuları her yıl üretimi giderek artan ve günümüzde yıllık üretimleri programını aşarak 60 binlere varan otomobiller, dünyayı ve ülkemizi bir ahtapot gibi sarmaya çalışan çok uluslu otomotiv sanayinin girişimleri ulaşım olayının özünü teşkil eder. Üç tarafı deniz olan ülkemizde cazip

hale getirilen karayolu ulaşımı, bir taraftan büyük kentleri hava kirliliği, yer tıkamklılığı gibi olaylarla yaşanmaz hale getirirken, öte taraftan büyük enerji kayıplarını yaratmaktadır. Yıllık üretimi 60 binlere varan birey araçları için harcanan enerji miktarım oturup hesaplamak araştırmacıları çok ilginç ve ülkemizin yapışma hiç uymayan ülke çıkarları ile taban tabana zıt olan rakkamlara götüreceğinden hiç şüphem yoktur. Dolayısı ile bireysel ulaşım, otomotiv sanayii enerji birimlerini olumsuz yönde etkilemekte ve halkımıza ters yönde yansımaya sebep olmaktadır.

2 — Gazoz Sanayi: Ülkemizin ve diğer geri bıraktırlımış yoksul ülke halklarının gelişimini olumsuz yönde etküiyen bir olaydır. Emperyalizmin geri bıraktırlımış ülkeleri sömürmek için sanayileşme maskesi üe aldattığı modası geçmiş bir sömürü mekanizmasıdır. Ne yazık ki hâlâ ülkemizde geçerli olmaktadır. Coca Cola ,Pepsi Cola, Fruko v.s. gibi tüketimi lüzumsuz zararlı meşrubatlar için harcanan enerji ve hammaddeler yine toplumu bir kaç yönlü etkilemektedir. şişe kapağının yapımından en kaba işleme kadar hep enerji harcanmaktadır. Üstelikte en ufak bir yararı yoktur. Atılıp kırılan her şişe, rakı şişesinden meysu anbalaj kutusuna kadar hepsi enerji tüketmektedir.

içindeki meysuyu içip çöpe attığımız bir alüminyumlu kutunun bir tanesi için 0,5 KWh.'hk enerji harcanmaktadır. Bununla 100 watlık bir lamba tam 5 saat yanabilir. Senede 300 bin kutu tüketilse bir köyün yıllık elektrik tüketimi kadar olur. Bu en ufak bir misaldir. Bunun gibi yüzlerce örnek verilebilir.

3 — Tekstil Sanayi: Sırf moda olsun diye hergiin değiştirilen, binlerce dayanıksız giyim kuşam aslında hep enerji tüketim alanıdır.

4 — Lüks yapı üretimi için kullanılan binlerce çeşit malzeme hep enerjinin topluma ters yansımaya yaratmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz bir kaç somut örnekten de anlaşılacağı gibi enerji tüketiminin büyük çoğunluğu ve elektrik enerjisinin %80'ninin çoğunluğu lüks tüketim sanayine gitmektedir. Doğal ihtiyaçlarımız için yapılan tüketim araçlarına gayet tabi ki bir

diyeceğimiz yoktur. Burada söylenmek istenenler lüzumsuz kaynak israfını gerektiren ve kişiyi afyonlaştırıp toplum sorunlarından soyutlamaktan başka hiç bir işe yaramıyan tüketim araçları içindir.

Emperyalist güçler ve onların yerli ortakları tarafından sürdürülmek istenen sanayileşme biçimi işte budur. Bir avuç egemen sömürücü güçler toplumu her yönü ile afyonlaştırmak için çeşitli yöntemlerden yararlanmaktadırlar. Bir değeri üretmeden önce onu en yararlı bir biçimde kullanmayı düşünmek şarttır. Bir taraftan enerji kaynakları bitiyor, tükeniyor gibi yaygaraları koparanlar, önce onu yararlı bir dönüşümle kullanmayı öğrenmelidirler. Sahte sanayileşme maskeleri er veya geç elbette düşecektir.

Bu somut, verilerle soruna yaklaştığımızda, ülkemizde sanayileşme dışa bağımlı olarak ortaya çıkmaktadır. Yani gerçek bir sanayileşme yoktur. Harcanan birincil ve ikincil enerji kaynakları toplum adına ve fakat topluma ters bir biçimde yansımaktadır. Ülkemizde enerji açığı, önce enerjiyi iyi değerlendirmekten gelmektedir.

Çözümü tein öneriler

Gelecekte toplum şartlarını daha çok etkileyecek olan enerjinin günümüz şartlarında bazı etkü tedbirlerin alınması zorunludur. Bu tedbirleri uzun vade ve kısa vade dönemleri şeklinde bir sıralayama tabi tutabiliriz.

1 — Uzun Vadede

— Sanayileşme sürekliliği ülke koşullarına uygun ve toplum çıkarlarını gözetken bir yöntemle ele alınmalıdır. Öncelikle kendi insan gücümüze, yaratıcı kabiliyetimize ve doğal kaynaklarımıza dayalı enerji ve sanayileşme politikası izlenmelidir.

— Lüks tüketim araçlarını yok edecek bir biçimde imâlat sanayi egemen hale getirilmelidir, öncelikle otomotiv sanayinin, gazoz sanayinin ve ülke gerçeklerine aykırı diğer lüks tüketim sektörlerinin üretimi minimuma indirilmelidir. Enerji kay-

nak israf mı arttırıcı lüks üretim birimlerinin yerine diğer doğal ihtiyacı gerektiren üretim birimleri ikame edilmelidir.

— Doğal enerji kaynaklarının gerçek durumu saptanmalı ve kamu yararına hareket etmek zorunda olan devletçe işletilmelidir.

— İnşa halindeki enerji tesisleri plânlı bir biçimde süresinde devreye sokulmalıdır.

— Hidroelektrik potansiyelin maksimum olarak değerlendirilmesi için gerekli plân ve programlar ülke gerçekleri gözönüne alınarak yapılmalıdır.

— Üretim araçları ile konutlardan maksimum yararlanma sağlanmalıdır.

2 — Kısa Vadede

— Elektrik enerji kaynağının üretimi, iletimi ve üleşimi tek bir elden yürütebilecek kamu örgütlenme biçimi sağlanmalıdır. Çukurova ve Kepez elektrik işletmelerinin imtiyazları iptal edilmelidir.

— Elektrik enerjisinin yöneleceği sanayileşme biçimi önceden kurallara bağlanmalıdır. Reklâmcılık v.s. gibi tüketim alanları kaldırılmalıdır.

— Tüm teknik elemanların yaratıcı kabiliyetlerini halka tam olarak sunabümeleri için yeterli ekonomik ve demokratik haklar tanınmalıdır.

— Ancak '%5 nispetinde verimli olabilen normal lambalar yerine verimi %20 olan florasanlı lambalar kullanılmalıdır.

— Yakma işlemlerine eğitimsel olarak önem verilmelidir.

— Linyitlere dayalı termik santrallere önem verilmelidir.

— Kok kömürü metalurjik anlamda kullanılmalıdır.

— Tezek yakmayı önleyecek ve tezekleri gübre olarak kullanma olanakları zorlanmalıdır.

— Fazla iletken kullanımını gerektiren 110 voltluk şebekeler, 220 voltluk şebekelere dönüştürülmelidir. Çamaşır makinesi, buz dolabı, elektrik süpürgesi v.s. araçlar bu doğrultuda minimum üretime zorlanmalıdır. Zaten şebeke değişimi yapıldığında bu tutum zorunlu olarak bu biçime dönüşecektir.

Kaynaklar

1. E.M.O. Enerji Kongresi Tebliğleri: Sayfa: 4, 6, 24, 27, 28, 57, 58, 59, 65, 125, 126, 250, 411, 412, 413.
2. Kimya Mühendisleri Odası 50 Yıl Sanayi Kongresi Tebliğleri. Sayfa: 360, 369.
3. Mühendis ve Makina Dergisi: Aralık/1973, sayı: 203, sayfa: 55, 524, 525, 530, 531, 548.
4. Yeni Adımlar Dergisi Mart/1974, sayı: 15.
5. Cumhuriyet Gazetesi, Vehpi Belgil. 3, 4, 5 Mart 1974.
6. Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi 1973 Çalışma Raporu.
7. Özgür İnsan. Haziran 1974, sayı: 18, sayfa: 52, 53.
8. (1) Le Nouvel Observateur (4 Mart 1974 tarihli Yeni Ortam)

MADENCİLİĞİMİZİN YASAL SORUNLARI

İsmail ALP»

Özet

1961 Anayasasının güvencesiyle, Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan doğal kaynaklarımızdan olan madenlerin yurt yararına en iy biçimde değerlendirilmesini sağlayacak yasal koşulların durumu incelenmiş, tarihsel gelişim, diğer ülkelerin uygulamaları incelenerek, karşılaşılan güçlükler açıklanmıştır. Olması gereken yasa, gerek teknolojinin gelişmesine ve gerekse o günün koşullarına cevap verebilecek biçimde ve Anayasanın öngördüğü esaslara uygun, tek bir kamu idaresinin uygulayacağı temel bir "Yeraltı ve Yerüstü Maden Yasası" na ihtiyaç vardır. Bu yasa idareye Kalkınma Planı hedeflerine ve hatta olağanüstü durumlara uygun hareket edebilme olanağı sağlamalı, aynı zamanda da alındıktan sonra bir daha yerine konması mümkün olmayan bu doğal zenginliğin en iyi değerlendirilmesini kolaylaştırma ve yardım etme, müteşebbisi ürkütmemeye zorunluluğunu da sağlamalıdır.

Summary

It has been indicated here the aspect of legal Conditions that will be proved to use better of resources, whom sovereignty belongs to the Nation, since 1961 with the guarantee of Constitution. It has spoken about the historical development and the foreign application. We are needed a basic code that will be firstly contained constitution's Conditions and also technological progress. This Code must be give a

(*) Maden Yüksek Mühendisi.

large possibility of the suitable application to the Devolopping Plan, it must contain the rules for better using the minerals resources and also the rules that will be with all businesses who would exploited good this resources. This Code must think about the engineer of technical control at mines.

Giriş

Anayasamızın 130 eu maddesi doğal kaynakların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu ilkesini benimsemiş ve bir yasa ile bunun düzenleneceğini emretmiştir. Gerçek durum ise bu temel ilkeye uygun değildir. Uygulama değişikliklerle doludur. Konu olarak madenler, Taşocağı maddeleri ve maden suları ele alınacaktır. Mevcut durum, tarihçe, diğer ülkelerdeki durum incelenecek, olması gereken yasa esasları belirtilecektir.

Mevcut Durum

1954'de yayınlanan ve 1963'de değişikliğe uğrayan 6309 sayılı Maden Kanunu, birinci maddesine aldığı, alüminyum, altın, bakır, civa, çinko, demir, gümüş, krom, kobalt, kurşun, manganez, molibden, nikel ve wolfram gibi metalleri; Agat, kalsedon, kehribar, lületaşı, opal ve oniks gibi kıymetli taşları; Maden kömürü, asfaltit gibi yakıtları; Amyant, barit, bortuzu, flüorit, grafit, kuvarsit, kükürt, manyezit, mika, perlit, pirit, şap ve zımpara gibi endüstriyel hammaddeleri ve fosfor, magnezyum, potasyum, sodyum, stronsiyum tuzlarını (Tuz Kanunu hükümleri saklıdır) kapsamına dahil etmiştir.

Alçı, kalker, her çeşit mermer, gre, granit, tras, lav, bazalt, marn, kil, kaolen, feldispat, bentonit, boya toprağı (okr) ve çömlük toprakları gibi maddeler ise 6 Haziran 1317 (1901) günlü Taşocakları Nizamnamesi'ne bağlıdır.

Maden suları ve kaplıcalar ise gelirleri bakımından özel idarelere bağlı, ancak verilecek hak bakımından hâlâ Maadin Nizamnamesi (26.3.1322) ve 4268 sayılı Kanuna bağlıdır.

Maden Kanununun değişik 2 nci maddesine göre, Bakanlar Kurulu Kararı ile bazı taş ocağı ruhsatları bu kanun kapsamına alınabilmektedir. Ana hatlarıyla bu maddelerin işletme hak-

kına sahip olabüme koşullan incelenerek uygulamada meslek-
daşlarının karşılaşacakları meselelere ışık tutulacaktır .

Maden Kanununun Esasları

Medenî haklarını kullanabüen gerçek, madencüik yapabü-
ceği sözleşmesinde yazdı tüzel kişilerle, yasalarının yetkili kıl-
dığı kamu kuruluşları veya amme idaresi maden arama ve iş-
letme hakkı alabilir. Maden aranacak saha sabit noktalarla çev-
relenir ve tek şahıs, tek maden için hak alabilir. Arama ruhsatı
iki sene geçerlidir. Arama ruhsatı sahibi işletme hakkı talebinde
üstünlük hakkını haizdir, idare yetenekli olup olmadığını araş-
tıramaz. işletme Şartnamesini düzenleme yetkisi vardır. Yerin-
de kontrol edilmek kaydıyle aramakla maden çıkarılıp çıkarıl-
madığı ve düzenlenen projenin uygun olup olmadığı kontrol et-
tirilir. Bütün masraflar arayıcıya aittir. Sonuç olumlu ise 10-15
yıllık işletme ruhsatı ve 40-99 yıllık işletme imtiyazı verilir, ida-
renin hazırladığı şartnameye yapılan itiraz Danıştay'ca karara
bağlanır. Bütün işletme devresinde idarenin değişiklik yetkisi
yoktur, işletici isteyebilir. Talipten parasal teminat, harç ve
damga vergisi alınarak üânlar yapıldıktan sonra karşılıklı söz-
leşme ve şartnameler imzalanarak işletme hakkı verilir. Bu iş-
lemlerin herhangi birini yerine getirmeyenlerin talepleri redde-
dilir. Genellikle hükümler kesindir. Talip işletme hakkını almak
istememezse buluculuk hakkı saklı kalır. Aksi halde hiç bir hak ala-
maz. Buluculuk hakkı Devlet hakkına esas değerın yüzde yarı-
mıdır. Ayrıca arama masraflarının, cevher satışı ile karşılan-
mayan kısmı ödenir, idare kendiliğinden işletme ruhsatını imti-
yaza dönüştürebilir ve mahlutiyet verebilir, bulunmuş maden sa-
yar.

işletme hakkı alındıktan sonra bir sene içinde sahada faali-
yete başlanması gerekir. Çalışılmaya başlanmaz veya durduru-
lursa altı ay süre tanındıktan sonra çalışmayanların hakkı fesh
edilir. Bu devrede beklenilmeyen durumlar çıkarsa idare faali-
yeti geçici olarak durdurabilir. Hak sahibinin talebi gereklidir.
Yine onun talebiyle hak terkine idare izin verir. Bu devrede bir
maden mühendisinin fennî nezaretçi olarak tayini yapılmalıdır.
Ayrıca mümessü atanır. Üretim değerleri aylık ve yıllık olarak

bildirilir. Yıl sonunda imalât haritası verilir. Bu son şartları yerine getiren ve henüz işletme hakkı almamış olan sahalar için çalışma izni (57. maddeye göre) verilir. Aranan tek ilâve hüküm ilmî ve teknik icaplara uymaktır.

Arama devresinde 2000 tona kadar cevher, Devlet hakkı ödenmek kaydıyla satılabilir. Devlet hakkı ortalama maden fiyatlarınınm %1 ilâ 3'ü oranındadır. Konsantre ve izabe masrafları düşülerek satış fiyatı hesaplanır, ödenmemesi halinde üç katlı olarak alınır.

Maden hakları imtiyaz hakkı hariç miras yoluyla intikal eder. Burada belirli sürede mirasçı birden fazla ise tek şahsı mümessü tayin etme ve ayrıca tek şahsa devretme zorunluğu vardır. Bu devirler noter huzurunda olur. Sadece Limited ve Anonim şirketlere Bakanlar Kurulu Kararıyla verilen imtiyazlı sahalar için miras ana sözleşme ve Ticaret Kanununa göre uygulanır*. Bu haklar yetkili memur huzurunda imzalanan ve yarı harç ödenerek yapılan devirlerle başkalarına geçebilir. İmtiyazların devrine Bakanlar Kurulu, işletme Ruhsatının devrine Bakan izin verir.

Sahipli arazi geçici işgal veya istimlak yoluyla arama ve işletme hakkı sahibine terkedülecektir. Arazi sahibinin maden işletme hakkı almasında üstünlüğü yoktur. Madenler arzın mülkiyeti dışındadır. Kara sınırlarına 500 m. mesafede, sahipli bina ve bahçelere 60 m. mesafede, belediye imar sahalarında maden aranmaz ve işletilemez. İzin alınmak suretiyle sahipli bina ve bahçelere ve belediye hudutlarına girilebilir. Kaçak çıkarılan maden hazine malıdır ve suç konusudur.

Kaza tehlike durumlarında idareye bûgi verilir. Kurtarma tedbirleri alma zorunludur. Yetiştirme ücreti ödenerek yabancı ustalar ve uzmanlar çalıştırılabilir. Taşocağı ruhsatı sahipleri madene zarar vermemek kaydıyla çalışabilirler. Maden hakları, ipotek, haciz ve ihtiyatî tedbir, satış yönünden taşınmaz mal hükmündedir. Medenî kanun hükümleri geçerlidir. Ticaret Kanununda ticaret işlemi sayılmıştır.

Aranan veya işletilen madenle karışık olarak başka cins madenler çıkarsa hakkın kapsamına, idarece saptanmak kaydı-

le dahil edilir. Sanayiın hammaddesi ve ihraç konusu olan taş-ocağı maddeleri ruhsat sahiplerinin isteği üzerine, isteğe konu olan saha için Maden Kanunu kapsamına Bakanlar Kurulu Kararıyla alınabilir. Ayrıca Bakanlar Kurulu bir maddeyi genel olarak Maden Kanunu kapsamına alabilir. Burada kıstas ihtilaf- ları önlemektir.

Taş Ocağı Nizamnamesi tikeleri

Günümüzde il özel İdarelerince uygulanan Taşocakları Ni- zamnamesine göre, ruhsat ancak arazi sahibine veya onu rıza edene verilir. Hali arazi için en fazla rüsum ödemeyi kabul eden ruhsat verilir. Yayınladığı tarihten (1901) üç çeyrek asır ge- çen bu Nizamname ülkemizde farklı uygulamalara sebeb olduğun- dan burada daha çok mevcut hükümler açıklanacaktır.

Ocak açmak için, 1/500 ölçekli sınır krokisi, ilerdeki zarar- ların ödeneceğine dair taahhütname ve kefaletname bir dilekçeye bağlı olarak verilir. Bu dilekçe ocağın bağlı olduğu ilçeye verilir. Ocak sahasında kaymakamlık tetkikat yaparak ü daimi encü- meninin onayına sunar. Sahipli arazi için ilmühaber, hah arazi için ruhsat verilir. 5 senelik maktu rüsum alındığı gibi satış fiyatı üzerinden %5 oranında nisbî resim de alınabilir. Üç sene çalış- mayan ruhsatlar düşer. Müddeti dolanlar uzatılır. 25 seneyi aş- mamak üzere ruhsat verilir. 1000 dönüm'den fazla alanlı ruhsat- lar için Bakanlar Kurulu Kararı (eskiden ferman) icabeder. Bu nedenle öler en fazla 1000 dönüm için ruhsat vermektedirler. Danıştay 3. Dairesi 1000 dönümden fazla olanlar için Encü- menlerin yetkisi olduğunu belirtmektedir. Kaçak taşocağı açan- lar için 5-25 Osmanlı lirası ceza alınır.

Sıcak ve Soğuk Sular Hakkında

Madenler için 1954'de 6309 sayılı Kanunla kaldırılan hü- kümlerin çoğu sıcak ve soğuk sularla, kaplıcalar için geçerlidir. 6977 sayılı Kanun bu suların mülkiyetinin devredilebileceğine dair bir hüküm getirmiş ise de Anayasa Mahkemesi bu fıkrayı iptal ettiğinden Maadin Nizamnamesi, 1926 tarihli 927 sayılı ve 1942 tarihli 4268 sayılı Kanun hükümleri geçerlidir. Bu sular

özellikleri itibariyle ikiye ayrılır, önemli olanları Hükümet imtiyaz vermek suretiyle taliplerine ihale eder veya Devlet işletir. Önemsiz olanlar özel İdarelerce işletilir veya işletme ruhsatı verilerek talipleri işletir, özel İdareler işletmek istemediklerini köylere ve belediyelere devredebilir. Burada işletme ruhsatı 5-10 sene süreli, imtiyazlar 60-99 yü sürelidir. İhalede ehliyet aranır. Şartları Hükümet veya özel idare tesbit eder. Saha hududunu Maden Fen Heyeti saptar. Bu sular mekşuf madenler gibi ihale edilir. Onbeş gün ara ile 4 defa resmî ve yerel gazeteyle ilân edilir. Suyu, en iy işletilebilecek olana idare hak verir. 10.10.1S73 günlü Resmî Gazete'de yayınlanan karar da bu sularla ilgilidir.

Maden Yasalarının Tarihsel Geçmişi

İslâm Hukuku, madenleri herkesin yararlanabileceği, yani toplumun malı olanlar ve emek sarfiyle çıkarılan define gibi yeraltında saklı olanlar ki arayıp bulanm malı sayılanlar diye ayırır.

Osmanlılarda her maden için ayrı hükümler uygulanmış ük planda Devlet mülkiyeti bilhassa, harpte kullanılanlar için esas alınarak 1858 tarihine kadar fermanlarla idare edilmiştir. Civar köyler halkı madenci (Küreci) yazılır ve askerlikten, vergüerden muaf tutulurdu. 1858'deki Arazi Kanunu Madenlerin arzin cüz'i olmadığı esasmı getirmiştir. 1866'da ilk Maden Nizamnamesi yayınlanmış ve birkaç defa değişiklik yapıldıktan sonra 1906 (1322) tarihli Nizamname yürürlüğe konmuştur. Cumhuriyet devrinde bir kaç değişiklikle 1942'deki önemli değişiklikle birlikte (4268 sayılı Kanun) 1954'e kadar yürürlükte kalmıştır. Hâlen uygulanana göre tek önemli fark yabancı şahıslar bakımındandır. Bir çok maddeler arasında benzerlik vardır. Bazı hükümleri bugünkü ihtiyaca cevap verecek biçimdedir. Arama ruhsatı vilâyetlerde verilir. Bakanlık imtiyaz işlemlerini yürütür. Fransız Maden Kanunundan yararlanılarak hazırlanan Nizamnameye göre imtiyaz tek maden için verilir. Mahlûliyet tanınır. Çıkarılan maden miktarına ve saha alanına göre vergi alınır.

4268 sayılı Kanun 1942'ye kadar olan uygulamaya göre hazırlanıldığından uzun süre değiştirilmemiştir. Būhassa devlete

ait mekşuf madenler için önemli hükümler getirmiş, işletmecide ehliyet şartı aramış, özel idarelere, belediye ve köylere bazı madenlerin verilebileceği öngörülmüştür. İşçilere yardım yapılacağı kayıtlıdır.

Petrol 1926'da arama ve işletme hakkı bakımından ayrı kanuna tabi tutulmuştur. Zonguldak Kömür Havzası hakkında da ayrı uygulama sürdürülmüştür. 1829'da bulunan kömür için daha sonra yayınlanan nizamnamelerde hüküm yoktur, özel yönetimi olmuştur. 1940'da Devletçe işletilmesi için kanun yayınlanmıştır. 6309 sayılı Kanun da bağlayıcı hüküm getirmemiştir.

Bu arada 18.1.1940^ yayınlanan Millî Korunma Kanunu, o günlerin koşulları altında madenler için müdahale ve zorunluluk şartları getirmiştir. Buna göre ayrı ayrı şahıslara ait imtiyazlar tek elden işletilebilecek ve çalışanlar izinsiz ayrılamiyacaktı.

Nihayet Maden Şûrası da toplanmak suretiyle 1954 yılında 6309 sayılı Kanun yayınlanmış ve 1963'de değişiklik yapılmıştır. Bu arada 1935 yılında yayınlanan Etibank ve M.T.A. kanunlarını da saymak gerekir. Bunlardan Etibank Kanununa göre Hükümet sermayesine mahsuben mekşuf, metruk madenleri Etibank'a verebilir. M.T.A. dilediği yerde arama yapabüir.

Son 10 yıldır, Maden Kanunu değişmemiş sadece 1967'de Perlit Maden Kanunu kapsamına bir Bakanlar Kurulu kararı ile alınmıştır.

Yeni yasa yayınlanmamışsa da kamu oyunda uzun süre tartışma konusu olmuştur. Maden ve taşocağı ruhsatları arasında temele dayalı bir çok anlaşmazlıklar çıkmışsa da çözüm için Kararname yayınlanmamıştır.

Diğer Ülkelerdeki Durum

1961 yılında yapılan bir incelemeye göre 102 ülkenin Petrol ve Maden Kanunu ayrıdır. Maden Kanunlarına 1783 sayılı İspanyol, 1810 tarihli Fransız ve 1840 tarihli İngiltere Kanunları etki etmiştir. Yunanistan dahil 11 ülkenin Maden Kanunu yoktur. Genellikle taşocağı maddeleri arazi sahibinin diğer madenler

devletindir. Bir çok ülkede prospeksiyon izni alınması şarttır. Arama ruhsatı daha çok geliştirme teknolojik etüt devresidir, işletme hakkı genellikle arayıcıya verilir. Buluculuk hakkı saptanarak ehil taliplere hak verenler de vardır. Madenlerin kirasını kanunlarında belirten ülkeler daha çok az gelişmiş olanlardır. Madenler genellikle gruplara ayrılır, işletme hakkı tek maden veya grup içindir. Parsel sistemi Güney Amerika ülkelerinde uygulanır. Kuzey Amerika'da madenin bulunduğu yer tepe noktası olan daireyle sahalar çevrelenir. Haritayla sınır tesbiti yaygındır. Bölünebilen Mineraller (U, Th) devletin malıdır.

Birçok ülke jeolojik yapısı itibariyle Dünya çapında sahip olduğu madenler için ayrı özel kanunlar yayınlamıştır. Bazı ülkeler maden aramalarına kapalı bölgeler saptamıştır. Burada Hükümetin özel izni ile çalışılabilir. Genellikle Maden Daireleri kontrol görevi yapar ve Devlet adına arama ve teknik yardım işleriyle uğraşır. Yabancılara işletme hakkı veren ülkelerde belirli işçi çalıştırma zorunluluğu konmuştur. Birçok ülke ilk yıllarda vergi bağışıklığı tanır. Arama ve işletme süreleri uzatılabilir. Süreler 15 yıldan az değildir. Arazi sahibine yetki tanıyan ülkeler de vardır. Arazi sahibi bazı ülkelerde ruhsatsız arama yapabilir. Boksit, altın, elmas, kömür, petrol, radyoaktif mineraller, zümrüt, yakut, fosfat devletin sayılır. Burada ölçü o madenin ülkenin ekonomisindeki yeridir. Haiti'de çimento Devlet kuruluşudur. Belirli süre çalışmayanların hakkı geri alınır.

Aksayan Yönler

Burada konu hem idare ve hem de kişiler yönünden ele alınmıştır. Ayrıca meslekdaşlarımızın meseleleri de ortaya konmuştur. Genel anlamda ve özel yönlerde aksayan taraflar vardır.

Genel anlamda madenleri, endüstriyel hammaddeleri ve şifalı suları kapsayan, bütün Türkiye'de aynı biçimde uygulanan bir yasa yoktur. Aynı ayrı Bakanlıkların uyguladığı yasalar, Anayasaya aykırı durumların yaratılmasına yol açmıştır. Bir iniş sal olarak arazisinde kuvarsit bulunan bir kişi ruhsat almada öncelik almazken, kuvars bulunan kişi üstünlük sağlamakta veya diğer bir deyimle, kuvarsit devletin hüküm ve tasarrufu al-

tmada, kuvars özel tasarruf altındadır. Bunun ayırım gerekçesini bulamıyoruz. Aslında ikisi de aynı temele dayanmalıdır.

Yine genel anlamda, maden işletmelerinin çevreyle, ekonomik yöntemlerle ilişkilerini düzenleyen onları denetleyen ve ihtiyaçlarını karşılayan yasa ve kuruluşlar olmaması büyük aksaklıktır. Elinde hiç bir işletme hakkı bulunmayan bir kişinin projesi bir kamu kuruluşunca desteklenmekte, hatta kredi almakta, hak sahibi olup olmadığı araştırılmadığından idare yanıtılmaktadır. Bir bölgede senelerce ormanda çalışılmamakta, diğer yerde kolayca ormana girilebilmektedir. İdare belirli süre için ruhsat vermekle sanki görevini tamamlamaktadır.

Kanun temeli itibariyle bütün madenleri aynı biçimde ve özellikte kabul etmiştir. Bu da genel anlamda bir aksaklıktır. Yatağın teşekkülü, madenin özelliği ve jeolojik yapı göz önüne alınmadan hükümler konmuş süreler tanınmıştır. Bir örnek olarak, Uranyum aramaları için de iki sene, göl suyunda erimiş haldeki tuzlar için de iki sene arama süresi tanınmıştır.

İdare yönünden, Kanunun kalkınma planlarına ve teknolojik şartlar ve günün koşulları karşısında yetki hükümleri taşınamamasından doğmaktadır başlıca aksaklıklar. Enerji sıkıntısı hâd safhada iken iptal edilmiş bir linyit sahası kamu kuruluşlarına ihale edilememekte, Etibank'ın sermayesi azalmadıkça bu gibi haklar verilememektedir. Ayrıca idare şartnamelerde değişiklik yapamamakta ve artan ihtiyaçları karşılayacak tedbirler alınmamaktadır.

Yine idare yönünden tatbikat yetkisi değişik kuruluşlarda olduğundan ihtiyaçları karşılamak ve bir daha yerlerine konması olanaksız yatakların yıkımını önlemek mümkün olamamaktadır, İş Güvenliği Müfettişi görevi olmadığından bu hususta etkili olamamakta ve en basit tedbirlerin alınmasını istememektedir.

Kişüer yönünden, yasanın katı hükümleri kısa bir sürede unutulmuş bir husus yüzünden hakkın iptaliyle karşılaşmakta, konuyu incelemeyen diğer bir kamu kuruluşu çalışmasına engel olmakta, aldığı bir karar ile olanaksız hale getirmektedir. Buna

misal, lisansa tabi tutulan madenler gösterilebilir. Maden Yasası bunun koşullarını getirirse itiraz olamaz. Verilen hakların sağlam temele dayanması, yasayla güvence altına alınması istenen hususlardır. Ancak bu olmadığından idare takdir hakkını kullanarak karar aldığından bağımsız yargı organı da çelişik karar alma, durumunda kalmaktadır.

idarî yargı, bir çok kararında esas aldığı halde, yasa kişinin harcadığı emeği, masrafı, göz önüne almamış, kısa süreler tanımış olması; bu sürelerde unutulmuş genellikle biçime dayalı bir eksiklik yüzünden hakların uzun yıllar sonra geri alınması, bazen genel kural ve prensiplerden hareketle de benzer kararların alınması, madencilik yatırımlarını engelleyici bir aksaklık olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışanlar yönünden yasada sadece yabancılar için parasal yönden olanak veren hüküm hariç, kimsenin düşünülmemesi, 1963 yılında fennî nezaretçilik konusu, yönetmelikle saha sayısının düzenleneceği hükmü üe çözümlenmek istenmiş, ancak on yıla yakın bir sürede kesin şeklini alan yönetmelikle de istenen düzeye ulaşamamıştır. Aranmış koşulların denetimindeki güçlük bir yana, oldukça çapraşık hükümler ne çalışanlara ve ne de işverenlere yarar getirmiştir. Eski aksaklıklar süregelmektedir.

Türk Maden Yasasının tikeleri

Öncelikle yasa Anayasa doğrultusunda, madenleri, taşocağı maddelerini ve sıcak su ve buharları kapsamına alacak biçimde ve temel hükümleri taşıyacak özellikle olmalıdır. Bu gün için ayrı idarelerin yönettiği bu doğal kaynaklar, yurt çapına yayılacak tek örgütün denetiminde olmalı, hakları bu örgüt vermelidir.

Haklar sağlam temele dayalı ve basit işlemlerle, karşılıklı ödev ve sorumlulukları kapsayacak biçimde verilmelidir. Yasa idareye denetim ve toplumsal açıdan yetki vermeli, kaynakları bütünsel olarak iyi değerlendiren, millî gelire katkıda bulunan madencileri destekleme yardımcı olma ve yol gösterme zorunluluğunu da getirmelidir. Hakların geri alınma koşulları açıkça saptanmalı, nitelik ve nicelikleri yasa üe belirlenmelidir. Medenî

Kanunumuza göre taşınmaz mal, Taşocakları Nizamnamesine göre arazi sahibinin malı, Anayasaya göre devletin sayılan bu maddelerle ilgili haklar, kendine özgü biçimde ortaya konmalıdır.

Deri ülkelerin eş yasa ve örgütleri incelenerek, toplumun yönelimi araştırılarak, bilimsel yönden çağm teknik olanaklarından yararlanılarak yasa hazırlanmalıdır. Ekonomik koşullar, jeolojik yapı ve teknoloji ; yasaya dayalı düzenleyici güçler olarak yasaya girmelidir. Geniş kapsamlı yasalar, genellikle değişen koşullara uymamaktadır. Bu nedenle, gereğinde her maden için ayrı bir düzenleme yapmakla ve bu yetki idareye bırakılmakla karşılaşılacak bütün güçlükler çözümlenecektir. Bu durum yeni yasanın en belirgin niteliğidir.

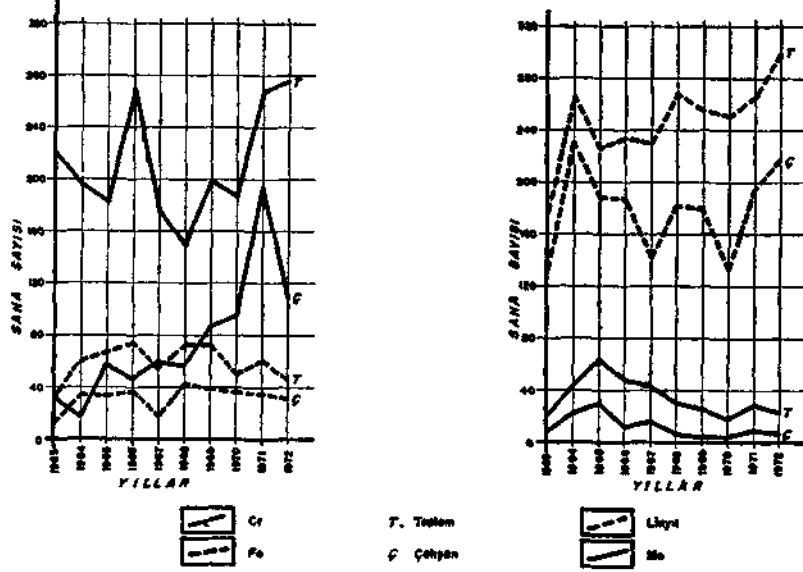
Verilecek hakkın sınırları, süresi ve bütün koşulları idarece saptanmalı uyumsuzluklar başlangıçta çözümlenmelidir. Ülkede küçümsenmeyecek kadar teknik insan gücünün mevcut olduğu ve gücün değerlendirilmesi gerektiği yasa koyucunun ilkelereinden olmalıdır. Her üde bir maden mühendisi görevlendirilebilecek düzeye ulaşılmış ve hatta geçilmiştir. Aramalar teknik denetim altında olmalıdır. Ekonomik koşulların, verilecek haklara ve düzenlenecek yasaya etkisi büyüktür. Son on yüda, 57. maddeye göre veya işletme hakkı olarak çalışan saha sayısı ile toplam saha sayılarının bir grafikte karşılaştırılması bu görüşü doğrular. Buradaki toplam saha sayısı Maden Kanununa göre istatistik bilgileri vermek zorunluğunda olanlar içindir. On yıllık irdeme, alıcısı olan madenlerde çalışan saha sayıları düzenli, olmayanlarda düzensiz olduğu sonucunu vermiştir.

On yıllık sürenin fiat değişimleri de aynı grafiğe işlenince bir paralellik görülecektir. Fiat hareketleri maden kaçakçılığında da önemli bir etkindir.

Yasa bu gerçeği esas almalı ve bu güne kadar Daliye örgütünün bir türlü uygulayamadığı hükümleri kaldırarak, konuyu kökünden çözümlenecek tedbirler getirmelidir. Civar halkın geçimi düşünülerek ve idareye yetkiler vererek, bazı bölgelerde töre halini almış kaçakçılık olayları durdurulup aflörmanların yıkımı önlenebilir. Yasayı uygulayacak, güçlü bölge örgütü ku-

rulman, burada çalışacak teknik elemanlara güvence tanınmalıdır. Fenn' nezaret ve arama mühendislerinin sosyal güvenliği yasayla korunmalı, eski çalışmalarını değerlendirilerek gelecekleri düşünülmelidir. Sigorta açısından bazı mesleklere tanınan kolaylık sağlanmalıdır.

TOPLAM SAHA SAYISI İLE ÇALIŞAN SAHA «RAFİTİ»

Yasa fennî nezaretçinin görev alanını saptamalı, yetkisini belirtmelidir. Kimya Mühendislerine olduğu gibi, Jeoloji ve Metalürji dallarına etkenlik vermelidir. Ayrıca diğer kollarda olduğu gibi meslek kuruluşlarının onay yetkisi, kamu idarelerine verilen belgelerde olmalı, projelerin uygulanabilir düzeyde ve detaylı olması sağlanmalıdır. Aynı yatak için teşvik belgesi almak için, işletme hakkı almak için ayrı proje verilmesi önlenmelidir.

Uygulamada gerçek sıralama tüzük, yönetmelik, genelge, prensip karar ve emir şeklinde olduğu halde; üzülmektedir ki bunun tersi yapıldığından, yani ne kadar iyi ve geniş yasa hazırlanırsa hazırlansın, uygulama emir, genelge, yönetmelik,

tüzük ve yasa sırasında olmaktadır. Bunların birbiri arasında uyum olacağı doğal ve yasaya dayalı olmayan emrin uygulanmayacağı, amirin ikaz edileceği Anayasada belirtilmiş ise de, Maden Yasası her konuyu çözümlenmeye yetecek temel ilkeleri taşır ve uygulamanın şeklini baştan saptarsa bu varsayım kendiliğinden ortadan kalkar.

Ayrıca yasa, teknolojinin geliştiğini, çevrenin doğal kaynakları kendi malı saydığını, madencilik büyük yatırım isteyen ve rekabet alanı geniş bir kesim olduğunu peşinen kabul etmeli; işletme hakkı koşulları saptanırken, haklar geri alınırken kişisel düşüncelere yer bırakılmayacak biçimde kıstaslar taşınmalıdır. Geçerli yasa, en az on yıl süreli bir hak için hiç bir kıstas koymadan yıllık asgari üretim, sermaye ve güvence miktarlarının tesbitini istemekle ve itirazların çözüm yeri olarak Danıştay'ı göstermekle anlaşmazlığı peşinen kabullenmiştir.

Bir çok konuda olduğu gibi, çözüm yeri önce idarede olmalı, işletme şartnamesi esaslarının hangi esaslara göre saptanacağı ana ilkeleriyle yasada belirlenmeli, idare itiraz hakkı tanımak kaydıyla zamanla hükümleri değiştirebilmen, idarî yargı organı uğraştırılmamalıdır. Çevre sağlığı, yabancı ülkelerin ilerlemeleri, aldıkları düzenlemeler yasanın hazırlanmasında üzerinde durulacak konulardandır.

Doğal kaynakların en iyi şekilde kıymetlendirilmesi asıl gayedir. Bunu sağlamak üzere kalkınma plânları esaslarına paralel biçimde uygulanabilecek bir yasa ile, girişimde bulunmak zorunludur. Bu arada mülî gelire katkısı büyük olan endüstriyel hammaddelerden Taşocaklan Nizamnamesi'ne bağlı olanların biran evvel Maden Kanunu kapsamına alınması gerekmektedir. Bir özel idareye birkaç yüzbin lira kazandırmak için mineral yataklarının heder ettirilmesi önlenmelidir.

öte yandan kıt'a sahanlığında hak verilmesi, teknik yönden olanaksız bir Maden Yasası ile de konu çözümlenemez. Özellikle ihraç malı olabilecek sularımız için de günümüzde uygulanan yasaların yeterli olduğu söylenemez. Temel bir yasaya ihtiyaç vardır. Anayasamın da öngördüğü bu yasa biran önce çıkarılmalıdır.

